

160026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI**

**BULGAR EDEBİYATI İSTANBUL'DA –
İSTANBUL BULGAR EDEBİYATINDA**

Doktora Tezi

Hüseyin MEVSİM

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zeynep GÜNAL

Ankara, 2005

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ ve EDEBİYATLARI
(BULGAR DİLİ ve EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

BULGAR EDEBİYATI İSTANBUL'DA – İSTANBUL BULGAR
EDEBİYATINDA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep GÜNAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

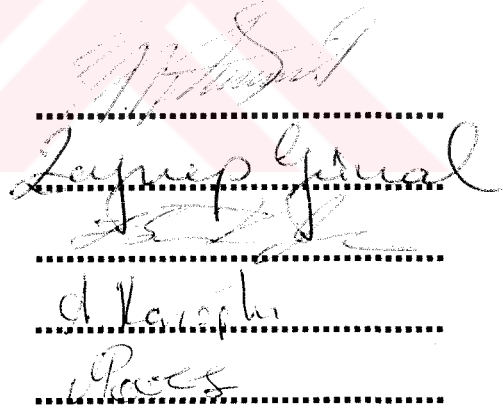
Prof. Dr. Altan AYKUT

Doç. Dr. Zeynep GÜNAL

Doç. Dr. Zeynep ZAFER

Doç. Dr. Ayla KAŞOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Melahat PARS

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi: 14.07.2005

İçindekiler

Önsöz	V
Giriş	1
I. BULGARLAR ve İSTANBUL	9
II. BULGAR EDEBİYATI İSTANBUL'DA	20
II.1. Eski Bulgar Edebiyatı İstanbul'da	20
II.1.1. Eski Bulgar Edebiyatı	20
II.1.2. Magnaura Yüksek Okulu	28
II.1.3. Studion Manastırı	34
II.1.4. Diğer Kurumlar	36
II.2. Yeni Bulgar Edebiyatı İstanbul'da	38
II.2.1. Bulgar Uyanış Çağı ve Edebiyatı	38
II.2.2. Uyanış Çağı Bulgar Kültür Merkezleri	44
II.2.3. Uyanış Çağı Bulgar Kültür Merkezi Olarak İstanbul	50
II.2.3.1. İstanbul'da Bulgar Kültür ve Eğitim Kurumları	56
II.2.4. İstanbul'da Bulgarların Eğitim Gördüğü Yabancı Okullar	64
II.2.5. İstanbul'da Bulgar Matbaacılığı ve Kitap Yayıncılığı	72
II.2.6. İstanbul Bulgar Basını	74
II.2.6.1. Gazeteler	76
II.2.6.2. Dergiler	101
II.2.6.3. İstanbul Bulgar Basınının Genel Değerlendirilmesi	108
II.2.6.4. İstanbul Bulgar Basınında Edebiyat Sorunları	113

III. İSTANBUL BULGAR EDEBİYATINDA	122
III.1. “Burası”nın Karşısı “Orası” Olarak İstanbul	123
III.1.1. Sofroniy Vračanski (1739–1813)	124
III.1.1.1. Sofroniy Vračanski – Yaşamı ve Yaratıcılığı	124
III.1.1.2. Sofroniy Vračanski ve İstanbul	125
III.1.2. Petko Slaveykov (1827–1895)	127
III.1.2.1. Petko Slaveykov – Yaşamı ve Yaratıcılığı	127
III.1.2.2. Petko Slaveykov ve İstanbul	132
III.1.2.3. “Ak Baldırlının Çeşmesi”	134
III.1.2.3.1. Yapıtın Yaratılışı, Konu ve Yapısı	134
III.1.2.3.2. Yapıt Üzerine Yapılan Yorumlar	142
III.1.2.3.3. “Ak Baldırlının Çeşmesi”nde İstanbul	144
III.2. Gözlerin Doyamadığı Büyülü Şehir	151
III.2.1. Petko Slaveykov (1827–1895)	152
III.2.2. Konstantin Veliçkov (1855–1907)	161
III.2.2.1. Konstantin Veliçkov – Yaşamı ve Yaratıcılığı	161
III.2.2.2. Konstantin Veliçkov ve İstanbul	163
III.2.2.3. “İstanbul Soneleri”	165
III.2.2.3.1. “İstanbul Soneleri”nde İstanbul	168
III.2.3. İvan Vazov (1850–1921)	173
III.2.3.1. İvan Vazov – Yaşamı ve Yaratıcılığı	173
III.2.3.2. İvan Vazov ve İstanbul	176
III.2.4. Elisaveta Bagryana (1893–1991)	179
III.2.4.1. Elisaveta Bagryana – Yaşamı ve Yaratıcılığı	179

III.2.4.2. Elisaveta Bagryana ve İstanbul	180
III.2.5. Atanas Dalçev (1904–1978)	185
III.2.5.1. Atanas Dalçev – Yaşamı ve Yaratıcılığı	185
III.2.5.2. Atanas Dalçev ve İstanbul	187
III.3. Gerçekleştirilememiş Bir Ülkü Olarak İstanbul	189
III.3.1. Rayko Jinzifov (1839–1877)	189
III.3.1.1. Rayko Jinzifov – Yaşamı ve Yaratıcılığı	189
III.3.2. Konstantin Veliçkov (1855–1907)	194
III.3.3. Evgeniya Mars (1877–1945)	195
III.3.3.1. Evgeniya Mars – Yaşamı ve Yaratıcılığı	195
III.3.3.2. Evgeniya Mars ve İstanbul	196
III.4. Hüzünlü Şehir İstanbul	197
III.4.1. Petko Slaveykov (1827–1895)	198
III.4.2. İvan Vazov (1850–1921)	198
III.4.3. Konstantin Veliçkov (1855–1907)	201
III.4.4. Evgeniya Mars (1877–1945)	203
III.4.5. Atanas Dalçev (1904–1978)	204
Sonuç	206
Özet (Türkçe)	210
Özet (İngilizce)	212
Kaynakça	214

ÖNSÖZ

Bulgaristan Trakya'sını ikiye ayıran Meriç'in kıyısında kurulu yedi tepeli Filibe'nin Paisiy Hilendarski'nin adını taşıyan üniversitesinin büyüğü dersliklerinde geçirdiğim gençlik yıllarımda, o zaman hayal kadar uzakta ve erişilmez olan yedi tepeli başka bir şehrin uzamından Magnaura Okulu, Studion Manastırı, Balkapanı Hanı, Galatasaray Lisesi, Heybeliada, Fener, Altın Boynuz, Çamlıca gibi Bulgar edebiyatıyla yakından ilgili kurum ve yerlerin adları sıkça yankılanırdı.

Değerli hocalarımızın canlı anlatımlarına rağmen, o yıllarda bizler için pek bir şey ifade etmediklerinden dersliklerin boşluklarında soyutça uçuşan bu adları, yazgının rüzgarıyla çok geçmeden somutlaştırma ayrıcalığına erişeceğim pek aklımdan geçmiyordu. Sanırım on bir yüzyıllık yazılı Bulgar edebiyatının İstanbul macerasını araştırma tasarımının kökleri o yıllara kadar uzanır. Aslında bu, bizleri ilgilendiren bileşik ve kapsamlı sorunsalın sadece bir yüzünü oluşturuyordu – ayna yöntemini uygulayarak, bir dünya şehri olan İstanbul'un da Bulgar edebiyatı sayfalarında yansımalarını görmek gerekirdi.

“Bulgar Edebiyatı İstanbul’da – İstanbul Bulgar Edebiyatında” konulu doktora tezi çalışmamızın her aşamasında yakın ilgi ve desteklerini esirgemeyen Anabilim Dalı Başkanlarım Prof. Dr. Leman Ergenç, Prof. Dr. Altan Aykut, Yard. Doç. Dr. Melahat Pars, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarım Doç. Dr. Zeynep Zafer, Doç. Dr. Ayla Kaşoğlu ve özellikle danışmanım Doç. Dr. Zeynep Günal’a, ayrıca engin anlayış ve fedakarlıklarından dolayı sevgili eşim, kızım ve oğluma en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hüseyin Mevsim

GİRİŞ

681 yılında Slav ve Protobulgarların Balkan Yarımadası'nın yerli unsuru Traklarla birleşmesi sonucunda kurulan Bulgar Devleti'nin tarih sahnesinde Bizans'ın komşusu olarak yerini alması, varlığını koruyabilmesini zorlaştırırken, diğer yandan dünyanın en gelişmiş ve güçlü İmparatorluğunun kültürel ve dinsel etkisi alanında gelişme olanağını da sunar. Bulgarlar kendi benlik, kimlik ve devletlerini Bizans'la yüzyıllarca süren bir rekabet içinde kabul ettirme zorunda kalırlar. Özellikle sözü edilen İmparatorluğun 'Ortaçağın Güneşi' olarak tanımlanan başkentinin bu kadar yakınında bulunmaları, Bulgarların kültür ve edebiyatını derinden etkiler. Öyle ki, Bulgarlar açısından İstanbul hem büyük bir tehlike ve tehdit, hem de izlenilmesi gereken çekici bir örnek haline gelir. Tarihsel süreç içindeki Bulgar-Bizans politik, toplumsal ve kültürel ilişkileri, iki devletin ne kadar büyük beraberlik ve karışıklık içinde geliştiğini, bir tarafın diğerini yok etme çabaları öne çıkarken, ötekinin de bir ölçüde bu sayede ayakta kalabildiğini gösterir.

Bizans'ın Bulgarlar üzerindeki kültürel etkisi, özellikle 9.yüzyıl ortalarına doğru Hristiyanlığı kabul etmelerinden ve buna bağlı olarak Kiril ile Metodiy kardeşlerin Slav alfabesini yaratmalarından sonra daha da güçlenir.

Ancak Ortaçağ Bulgaristan'ında Bizantinizmin etkisinden söz edilince, iki ayrıntının göz önünde bulundurulması gerekir. Bizans, 9.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Bulgar halkının kültürel ve manevi gelişimi üzerinde yadsınamayacak bir etki yapar. Diğer yandan, tam da o dönemde eğitim, dil ve edebiyat alanlarında Bulgar özünün temellerinin atılarak güçlenmeye başladığı derin ve kararlı bir süreç gerçekleştirilir. 893'te yıllarca resmi dil konumundaki Yunanca ortadan kaldırılıp yerini Eski Bulgarca alır. Böylelikle Hristiyan dininin kabul edilişiyle Bizantinizmin

etkisi en yüksek doruğuna ulaşırken, aynı zamanda daha fazla yayılmasını, dayatılmasını kısıtlayan koşullar yaratılır.

Slav alfabesinin ortaya çıkışıyla beraber yazılı Bulgar edebiyatının temelleri atılır. Başlıca işlevi ve kaygısı, sanatsal ve estetik duygu ve düşünceler uyandırma ve aşılamanın ötesinde, Hristiyan kilisesinin gereksinimlerini karşılamak ve dogmatığı, ideolojisi, değer ve simgelerini yaygınlaştırma yoluyla dinsel bir dünya görüşünü yerleştirmek olduğundan teosantrizmin egemenliğinde gelişen Eski Bulgar edebiyatı, içinde yerel özgünlük de barındırır. Başlangıçta Bizans etkisi altında yaratılır, ancak daha sonra kendisi izlenen bir modele dönüşür. Bundan dolayı Eski Bulgar edebiyatı sadece Bulgarların değil, Avrupa'nın Güneyi ve Doğusu'ndaki tüm Slavların ortak edebiyatı olur.

Zamansal açıdan 18.yüzyıl ortalarına kadar süren bu edebiyatın, özellikle yükselişte bulunduğu 9.yüzyıl sonu–10.yüzyıl başları ve 14.yüzyılın ikinci yarısında, tüm önemli temsilcileri Bizans başkentinin en üstün okul ve dinsel kurumlarında eğitim görüp, yaratıcı ilke ve dünya görüşlerini burada biçimlendirirler. Birinci dönem için böyle bir kurum, Büyük Saray sınırlarında yer alan ve Slav alfabesinin yaratıcılarından Konstantin-Kiril Filozof, çarlık yaptığı dönemde Bulgar Devleti'ni politik ve kültürel doruğuna erıştiren Simeon, sahip oldukları engin bilgi ve kültürü sadece burada alabilecekleri varsayılan Çernorizets Hrabır ve Yoan Ekzarh'ın eğitim gördüğü Magnaura Yüksek Okulu'dur. 14.yüzyıl ortalarına doğru Tırnova Ekolü'nün kurucusu Teodosiy Tırnovski ve ünlü öğrencileri Evtimiy, Grigoriy Tsamblak ile Kiprian'ın entelektüel atmosferi ve zengin kütüphanesinden yararlandıkları Studion (Studit) Manastırı ön plana çıkar. Adı geçen eğitim ve dinsel kurumlar dışında Aziz Mamant, Perivlepta, Mangana, Pertse gibi İstanbul manastırları da birçok Bulgar

yaratıcının kaldığı ve Bulgar-Sırp-Rus yazınsal etkileşimin gerçekleştirildiği yerler oldukları varsayılır.

Bulgarlar, ‘Konstantinos’un şehri’ anlamına gelen Bizans başkentine, ‘çarların şehri’ veya ‘şehirlerin çarışesi’ şeklinde çevirebileceğimiz Tsarigrad adını yakıştırarak, bu toponimik örnekle dahi ona biçtikleri değeri ve verdikleri önemi vurgulamış olurlar.

Birinci Bulgar Devleti döneminde İstanbul’un ele geçirilmesi Bulgar hükümdarların dış politikasının başlıca köşe taşı olarak, birincil öncelik haline gelir. Yaklaşık iki yüzyıllık Bizans egemenliğinden sonra yaşama geçirilen İkinci Bulgar Devleti hükümdarları, şehrin alınışını askeri doktrinlerinden çıkartarak kendi Tsarigrad’ını yaratmak kaygısına düşerler. Ayrıca bu ayrıntıda Bulgarların artık Slav-Bizans Ortodoks dünyasına derinlemesine entegre oldukları gerçeği de yatar.

Bulgarların Osmanlı egemenliğine girip bağımsızlıklarını yitirmeleri (1396) İstanbul’la bağlarını koparmamanın ötesinde, daha da güçlendirir, çünkü artık o onların da başkentleri haline gelir.

Tarihsel koşullardan dolayı Bulgarların Uyanış Çağı, Avrupa Rönesans’ından birkaç yüzyıl gecikmeyle ortaya çıkar. Maddi ve manevi yaşamın tüm alanlarında Ortaçağdan Yeniçağa geçişi, ulusal bilinç, dil ve kültürün oluşmasına, bağımsızlık düşüncesinin olgunlaşmasına işaret eden Rönesans’ın, Bulgar ve Avrupa modelleri arasındaki farklılıklar, zamansal anlamda kronolojik değil, daha çok tipolojik bazdadır.

Bulgarların uyanış sürecinin ilk belirtilerinin, Osmanlı İmparatorluğu’nda sipahilik sisteminin bozulmaya yüz tutmasıyla ilişkisi olduğu düşünülür. Yüzyıllarca İmparatorluğun gelir kaynağı Avrupa, Afrika ve Asya’ya düzenlenen seferlerden

sağlanırken, 17. ve özellikle 18.yüzyılda ağır yenilgiler sonucunda Osmanlı'nın kendini savunma durumunda kalmasıyla, saldırı savaşlarından elde edilen gelirler kesilir. Böylelikle İmparatorlukta zaman içinde giderek derinleşen ve önüne geçilemeyen bir iç çöküntü ve düşüş süreci baş gösterir.

Bulgar Uyanış Çağı, Avrupa Rönesans'ının bir parçası ve uzantısı olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak Avrupa'dakinden farklı olarak Bulgar Rönesans'ı yabancı politik ve dini egemenlik altında, yoğun Balkan milliyetçiliği ve giderek sivrileşen Doğu sorunu koşullarında, Büyük Güçlerin kendi sinsi çıkarlarını savunduğu bir dönemde gelişir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran Avusturya ve Rusya ile yürütülen savaşların bir kısmı Bulgar topraklarında yapılır, ayrıca 18. ve 19.yüzyıl başlarında düzenlenen ayaklanma ve Kırcalılar hareketleri, merkezden kopukluğa ve anarşiye yol açar. Bunun sonucunda önemli Bulgar kitleleri, savaş ve bastırılan ayaklanmaların ardından İmparatorluk sınırları dışına göç ederek, bir sıra Avrupa ülkesinde koloniler oluştururlar. Tüccar ve esnaflar, Avrupa pazarları arayışı içinde kavşak konumları açısından önemli şehirlerde küçümsenmeyecek etkinliklerde bulunan topluluklar meydana getirirler. Bundan dolayı 18. ve 19.yüzyılda Bulgar kültür ve yazın merkezlerinin oluşması daha çok Osmanlı sınırlarının uzağında gerçekleşir.

18. ve 19.yüzyıl başlarındaki Bulgar kültür ve yazın merkezleri; Slav geleneğinin devam ettiği eskiler ve ekonomik potansiyel ve ulusal bilinçlenme bazında kurulan yeniler olarak iki gruba ayrılırlar. Birinci gruba Sremski Karlovtsi, Rila ve Aynaroz Manastırları girerken, yeni tiptekiler arasında Braşov, Odessa, Moskova, Bükreş ve İstanbul yer alır.

Bulgarların Osmanlı başkentine kitlesel boyutlarda gelmeye başlamaları 18.yüzyıl sonları–19.yüzyıl başlarına rastlar. Bu sürecin başlıca iki nedeninden ilki, Osmanlı’nın bir türlü baş edemediği Kırcahılar baskın ve saldırılarından bunalan binlerce Bulgarın daha güvenli ve korunaklı olan başkent ve yakın çevresine göç ederek yerleşmesi; ve ikincisi, sözü edilen dönemde bir milyon nüfuslu bir şehir kimliğine kavuşan İstanbul’un ekonomik potansiyelinin yükselmesi ve başta ticaret olmak üzere çeşitli meslek ve zanaatlar için uygun koşulların oluşmasıdır.

Özellikle Yeniçeri Ocağı’nın dağıtılmasından (1826) sonra reforme edilen Osmanlı ordusuna üniforma dıkecek abacı ve kaytancılara gereksinim duyulması ve İmparatorlukta yaşayan tüm katmanların din ve ırk gözetilmeden yaşamını, malını, mülkünü, namusunu garanti altına almayı afişe eden Gülhane Hattı Hümayunu’nun (1839) ilanıyla, İstanbul’daki Bulgar unsuru hızla artmaya başlar ve 19.yüzyıl yarılarında doğru, ağırlıkla Balkapanı Hanı’na yerleşen ve 25’in üzerinde meslek grubuna ait olan 45–50 bin kişiye ulaştığı varsayılır.

Ekonomik potansiyelini yükselten Bulgar kolonisi, Osmanlı başkentinde bağımsız kilise mücadelesini başlatmanın yanı sıra, kültürel ve eğitimsel etkinliklere yatırım yapmaya yönelir. Bunun sonucunda Metoh, Bulgar Okuma Yurdu, Bulgar Yazın Birliği, Prosveštenie İyiliksever Kardeşliği, Promişlenie Bulgar Matbaacılık Kurumu gibi 1850’li-1870’li yıllarda Bulgarların İstanbul’daki kültürel yaşamlarına damgasını vuran kurumlar ve en büyüğü Kiril ile Metodiy adını taşıyan okullar açılır.

Bulgar gençleri eğitimlerini İstanbul ve yakın çevresinde bulunan yabancı okullarda sürdürürler. Bağımsızlığına kavuşan Bulgaristan’ın devletsel, kültürel ve dinsel yapılanması sürecinde en büyük katkıyı, eğitimini Heybeliada Ticaret Okulu, Heybeliada Ruhban Okulu, Kuruçeşme Yüksek Rum Okulu, Bebek Fransız Katolik

Koleji, Askeri Tıp Okulu, Galatasaray Lisesi ve Robert Kolej gibi okullarda tamamlayan gençler sağlamıştır.

İstanbul'da Bulgar aydınlarının nicelik ve nitelik olarak hızla artması kitap yayıncılığı ve matbaacılığın gelişmesine olanak sağlar. 1840'lardan Bağımsızlığa kadar Osmanlı başkentinde 25'in üzerinde Bulgarca kitap basan matbaa vardır. Uyanış Çağı'nda 31 ayrı yerde neşredilen toplam 1626 adet Bulgarca kitaptan 535'i (%32) burada basılır.

İstanbul'da yaşayan Bulgarlar, özellikle bağımsız kilise mücadelesi başlatılınca, isteklerini dile getirip seslendirecekleri bir toplumsal organın – gazetenin – eksikliğini duyumsamaya başlarlar. Aynı zamanda bilgi, okuma, aydınlanma, eğitim, haber alma gereksinimlerini de karşılayacak, çıkarlarını koruyacak, bunun ötesinde kendilerini ifade edecekleri bir tribüne kavuşmak isterler.

Sonuç olarak, Bulgar süreli yayıncılığı tarihinde bir olaya dönüşen İstanbul Gazetesi'nin yayın hayatına geçirildiği 1848'den 1877'de Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlangıcına kadar, İstanbul'da çok farklı pozisyon ve platform, çıkar ve görüşleri savunan, çeşitli çevreleri temsil eden 25'e yakın gazete ve 5 dergi yayınlanır.

Uyanış Çağı'nda çıkarılanların %32'sini oluşturan İstanbul Bulgar gazete ve dergilerinin büyük çoğunluğu genel çizgileriyle evrimci olup, tüm sorunların okul, eğitim, aydınlanma yoluyla ve politik pratiğin tek şekli gibi algıladıkları reformlarla barışçıl şekilde çözümlenmesinin en doğru ve gerçekçi yöntem olduğunu savunurlar. Ayaklanmalar sırasında radikalleştiği gözlemlenen İstanbul Bulgar basını, ulusal çıkarlara hizmet etme açısından, dağıtımları riskli olduğundan az sayıda okura ulaşan devrimci nitelikteki Bükreş'tekilerden daha büyük katkı sağladıkları kabul edilir.

Sayfalarına toplumu ilgilendiren çeşitli sorun ve konuları taşımayı amaçlayan İstanbul Bulgar gazete ve dergilerinde, her türde edebiyat yapıtları ve kuramsal yazılara da yer ayrılır.

Yüzyıllar boyunca Bulgar tarihi ve kültürüyle bu kadar iç içe ve etkileşimde olan bir şehrin, Bulgar edebiyatının aynasına da yansımaları gayet doğal bir sonuçtur. Çeşitli dönemlerde farklı amaçlarla burasını ziyaret eden Bulgar yaratıcılar izlenimlerini, İstanbul'un görüntüsü önünde kapıldıkları duygu ve düşüncelerini paylaşarak yedi tepeli şehrin bir portresini çizerler. Bu konudaki gözlemlerimizi şiirden yolculuk notları ve anılara kadar 10'un üstünde yaratıcının 30'u aşan ve tüm türleri kapsayan yapıtları üzerine dayandırdık.

Üç bölümden oluşturmayı uygun gördüğümüz doktora çalışmamızın ilkinde, tarihsel süreç içinde Bulgarların İstanbul şehriyle politik, kültürel ve dinsel bağ ve ilişkilerinin en önemli noktalarına ışık tutmayı deneyeceğiz.

"Bulgar Edebiyatı İstanbul'da" başlıklı ikinci bölümde, on bir yüzyıllık yazılı geleneğe sahip olan Bulgar edebiyatının çeşitli evrelerinde, özellikle 9.-10.yüzyıl ve 14.yüzyıl Eski Bulgar edebiyatı temsilcilerinin Bizans Konstantinopolis'inin hangi eğitim, entelektüel ve dinsel kurumlarıyla ilişki ve etkileşim içinde olduklarını; ayrıca 19.yüzyıl Uyanış Çağı'nda ekonomik potansiyelini yükseltmiş İstanbul Bulgar kolonisinin kurum, okul, matbaa ve süreli yayınlarını araştırarak, Osmanlı İmparatorluğu başkentini dönemin en önemli Bulgar kültür ve yazın merkezine dönüştürdükleri sonucuna ulaşmayı amaçlıyoruz.

Son bölümde de, yaratıcı ve yapıtların içinde bulundukları toplumsal, kültürel ve politik ortamdaki soyutlanmalarının olası olmadığından, tarihsel, yazara bağlı ve metne eleştiri tekniklerini kullanarak, çoğulcu inceleme yöntemiyle İstanbul'un

Bulgar edebiyatındaki portresinin genel hatlarını ortaya çıkarmayı deneyeceğiz. Bulgar yaratıcıların Boğaz kıyısındaki yedi tepeli ‘aziz’ şehrin; kozmopolitliği ve büyüklüğüyle benliğin yitirileceği yabancı ve tehlikeli bir ‘‘orası’’ olmakla beraber, Tanrının özenerek yarattığı ve gözlerin bakmaya doyamadığı büyümlü bir cennet köşesi, aynı zamanda belleklerde tarihsel geçmiş canlandırılınca gerçekleştirilememiş bir ölkü, bazen de burada 15.yüzyıl ortalarında yaşanan köklü uygarlık ve dinsel değışiklikten dolayı hüznölü duygu ve düşüncelere kapılınılan bir yer olarak çizildiğı sonucuna ulaşmaya çalışacağız.

I. BÖLÜM

BULGARLAR ve İSTANBUL

681 yılında, Güney Slavlarla Orta Asya kökenli Protobulgarlar Balkan Yarımadası'nın yerli unsuru Traklar ile birleşerek Avrupa'nın en eskileri arasında yer alan Slav-Bulgar Devleti'ni kurarlar. Protobulgarların hanı Asrapuh (İsperih) önderliğinde oluşturulan bu devletin ilk başlardaki sınırları kuzeyde Karpatlar, güneyde Koca Balkan Dağları, doğuda Karadeniz, kuzeydoğuda Dnyester ve batıda Tisa nehirleri kıyılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsar.¹

İki çok farklı etnik köke, tapınım ve geleneğe sahip Slav ve Protobulgarların birleşerek Bulgar Devleti'ni kurmaları, hemen yanı başlarında bulunan ve askeri, ekonomik ve kültürel potansiyeli yüksek, ayrıca yayılmacı dış politika izleyen Bizans İmparatorluğu'na başarıyla karşı koyabilme isteklerinden kaynaklanır.

Böylece, tarih sahnesinde Bizans'ın komşusu olarak yerini alan Bulgar Devleti'nin varlığını koruyabilmesi bir yandan zorlaşırken, diğer taraftan yüzyıllar boyunca dünyanın en gelişmiş ve güçlü imparatorluğunun kültürel ve dinsel etkisi alanına girme olanağını da yakalar. Dolayısıyla, on yüzyılı aşkın bir zaman kesitinde, dünya tarihindeki en uzun ömürlü imparatorluk 1453 yılında varlığını yitirinceye dek, iki komşu ülke büyük bir koşutluk içinde gelişerek adeta birbirlerinin izdüşümü haline gelirler.

¹ Bulgar Devleti'nin kuruluşuyla ilgili, bkz.: 1.Petr Mutaçiev, Vera Mutaçieva – *“İstoriya na bulgarskiya narod”*, Sofya, 1995; 2.Vasil Zlatarski – *“İstoriya na bulgarskata dirjava prez srednite vekove”*, Sofya, 1918.

Bulgarlar kendi benlik, kimlik ve devletlerini Bizans'la yüzyıllarca süren bir rekabet içinde kabul ettirme zorunda kalırlar. Özellikle sözü edilen imparatorluğun 'Ortaçağın Güneşi' olarak tanımlanan başkentinin bu kadar yakınında bulunmak, Bulgar tarihi ve kültürünü derinden etkiler. Bulgarlar açısından İstanbul hem büyük tehlike ve tehdit, hem de çekici bir unsur, izlenilmesi gereken modele dönüşür.

Dünya tarihinde, İstanbul örneğinde olduğu gibi, yüzyıllarca tüm insanlık evreninin tartışmasız en önemli ve görkemli odağına dönüşmüş başka bir şehir bulunamayacağı kanısı oldukça yaygındır.² Bizans İmparatorluğu'nun tarihi sadece İstanbul'da ve İstanbul aracılığıyla başlayıp, şehrin 29 Mayıs 1453'te Osmanlı'lar tarafından ele geçirilmesiyle sona erer.

Tarihsel süreç içindeki Bulgar-Bizans politik, toplumsal ve kültürel ilişkilerine kısaca bir göz atılması, iki devletin birbirine ne kadar büyük beraberlik ve karşılıklı içinde geliştiğini, bir tarafın diğerini yok etme çabaları öne çıkarken, ötekinin de bir ölçüde bu sayede ayakta kalabildiğini ortaya çıkarır.

7.yüzyıl sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın Kuzeydoğu kısımlarında, Bizans'ın eski toprakları üzerinde kurulan Bulgar Devleti, hemen bölgede hegemonya kurma çabasına girdiği için, daha ilk baştan güçlü komşusunun başlıca rakibi haline gelir. Ortaçağ Bulgar tarihinin daha iyi algılanıp yorumlanabilmesi için, bunun bin yıla yakın bir süre Bizans İmparatorluğu'nun devlet, politik, ekonomik, dinsel ve kültürel odağı olan İstanbul'un Balkan hinterlandını oluşturan topraklarda gelişmiş olduğunun göz önünde bulundurulması gerekir.

² Vasil Gyuzelev – "Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV vek)", İstoričesko bidešte, sayı 1, sayfa 3, Sofya, 1998.

İstanbul, bir zamanlar Roma örneğinde olduğu gibi, İmparatorluğun kalbi niteliğini taşıyıp Bizanslılığın tüm değerlerinin koruyucusu konumuna gelir. Uzun tarihsel yaşamı boyunca birçok kereler Bizans İmparatorluğu sadece kendi başkentini elinde bulunduracak ölçüde daralır ve sıkışır. Ancak tam da burada, şehrin aşılması olanaksız surları önünde yabancı saldırıların önü kesilir, onu kuşatanların güçleri tükenir. Buradan hareket ederek İmparatorluk yeniden toparlanmayı ve yitirilenleri geri almayı başarır.

İnişli çıkışlı bir gelişim grafiği çizen Bulgar-Bizans ilişkilerinin yeni devletin neredeyse kuruluş anından başladığını görürüz.³

688 yılında IV.Konstantinos'un yerine imparator seçilen II.İustinianos'un (685–695) kuzeydeki yeni devlet oluşumunun varlığını kabullenmesi kolay olmadığından, Bulgarlara karşı kapsamlı bir sefer başlatır. 705 yılında Bulgar hanı Tervel (700–721) tahtına geri dönmesi için II.İustinianos'a yardıma gider ve katkılarından dolayı 'caesar'⁴ unvanıyla ve Koca Balkan'ın güneyinde bulunan bir bölgenin kendisine verilmesiyle ödüllendirilir. Daha sonraki yıllarda Tervel ve III.Theodosius (715–717) arasında iki devletin bağlarının geliştiğine tanıklık eden ticari antlaşmalar imzalanır. Yine bu yıllarda Bulgar hanının, Araplara karşı

³ VII-XV yüzyıl arası Bulgaristan ile Bizans İmparatorluğu'nun politik ilişkileri hakkında daha ayrıntılı olarak, bkz.: 1.Dimitir Angelov – "*Vizantiya – političeska istoriya*", sayfa 98-105, 119-124, 163-171, 174-177, 180-187, Stara Zagora, 1994; 2.Petr Mutaşçiev, Vera Mutaşçieva – "*İstoriya na bulgarskiya narod*", Sofya, 1995; 3.Vasil Gyuzelev – "*Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV vek)*", İstoričesko bideşte, sayı 1, sayfa 3-11, 1998; 4."*Bulgariya v sveta ot drevnostta do naşi dni*", cilt I, sayfa 190-198, Sofya, 1979.

⁴ Caesar – 'Hükümdar' anlamında Latince kökenli bir sözcük. (Bkz. *Sovetskiy entsiklopedičeskiy slovar*, sayfa 1456, Moskova, 1985.)

başkentini savunan III.Leon'a yardım etmek amacıyla ordusuyla beraber İstanbul surlarına dayandığını görürüz. Bu işbirliği örnekleri iki komşu devletin beraber yaşayabilmelerinin ancak barışçıl koşullarda olası olduğunu gösterir. Ne var ki, ilişkilerin keskin bir biçimde değiştiğine de sıkça tanıklık ederiz. Örneğin, V.Konstantinos Kopronimos (741–775) yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde Bulgarlara karşı 9 askeri sefer düzenlemekten çekinmeyerek, komşu devleti yok etme çabası içinde olduğunu açıkça vurgular.

IV.Leon (775–780) ve VI.Konstantinos (780–793) dönemlerinde de iki ülke arasındaki gerilimin devam ettiğine, ancak devletlerinin kuruluş döneminin zorluk ve sancılarını atlatan Bulgarların, savunandan yavaş yavaş saldıran pozisyonuna geçtikleri görülür. Han Kardam (777–803) Bizans İmparatorluğu'nun Makedonya topraklarına seferler düzenler, ancak ikili ilişkiler özellikle Krum (803–814) ve I.Nikephoros (802–811) döneminde sertleşir. Adı geçen imparator 811 yılında büyük bir orduyla Bulgarların başkenti Pliska'yı ele geçirerek yakıp yıkar. Ancak dönüş yolunda Bizanslılar Koca Balkan geçitlerinin birinde pusuya düşürülüp bozguna uğratılır, Bulgar hanı öldürülen imparatorun kafatasından kadeh yaparak şarap içer ve Trakya'ya yönelen ordusu İstanbul surları önüne kadar ilerler. Burada Krum aldatmacayla Bizanslılar tarafından öldürülmek istenince, Bulgar hanı şehrin ele geçirilmesi için yoğun bir askeri hazırlık içindeyken rahatsızlanarak yaşamını yitirir.

Bizans'la 30 yıllık barış antlaşması imzalayan Omurtag'dan (814–831) sonra tahta çıkan Malamir (831–836) ve Presiyan (836–852) dönemlerinde, Bulgar Devleti ağırlıklı olarak Slav unsurlarının yaşadığı Makedonya ve Trakya bölgelerinde topraklarını genişletir.

Çar⁵ Boris (852–889) Hristiyanlığı kabul ederek (855) devletindeki halen giderilemeyen dualizmi, başka deyişle tapınım ve gelenek ayrılığını ortak bir din semsiyesi altında birleştirmeyi amaçlar. Roma'ya da başvurmasına rağmen yakınlığından dolayı Hristiyanlığı Bizans'tan kabul etmekte karar kılar ve bu gayet önemli gelişme iki devlet arasındaki karşılıklı bağları daha da güçlendirir. Yine bu yıllarda Kiril ile Metodiy kardeşler kilisenin gereksinimlerini karşılamak için Slav-Bulgar alfabesini yaratarak, Bulgar kültür tarihinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlarlar.

Bulgar-Bizans ilişkilerinde 864–893 yılları barış içinde geçtikten sonra Boris'in yerini oğlu Simeon (893–927) alır. Onun döneminde Bulgar Devleti her açıdan güçlenerek tarihteki en parlak, o ana kadar erişemediği ve daha sonra da yükselmeyeceği evrelerden birini yaşar. Bizans başkentinde kurulu ünlü Magnaura Yüksek Okulu'nda eğitim gören çar, kültürün gelişmesine olağanüstü önem vermenin ötesinde, başkentini Pliska'nın yakınlarındaki Preslav'a taşır ve burada oluşturduğu ekolle edebiyatın gelişmesine katkıda bulunur. Sınırlarını batıda Adriyatik, güneyde Akdeniz'e kadar genişleterek devletini birincil Avrupa gücü haline getirir. Bununla da yetinmeyen genç çar, güney komşusunu ortadan kaldırmayı tasarlar ve kurmayı amaçladığı ortak Bulgar-Bizans devletinin başkentini İstanbul'a taşıyarak imparator tahtına oturmayı arzular. Simeon 913'te güçlü bir ordunun başında Trakya boyunca karşılık görmeden İstanbul'un aşılması neredeyse

⁵ Çar – Bulgar ve Rus hükümdarlarına verilen unvan. Latince kökenli 'caesar' sözcüğünden türetilmiş olup, 'hükümdar' anlamını taşır. (Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, cilt 4, sayfa 356.; *Sovetskiy entsiklopedičeskiy slovar*, sayfa 1459, Moskova, 1985).

olanaksız surlarının önüne dayanır, Blakherna'dan Altın Kapı'ya kadar kanallar kazarak şehri kuşatır.

9.yüzyıl sonu 10.yüzyıl başlarında 'Ortaçağ Güneşi'nin ele geçirilmesi Bulgar Devleti'nin dış politikasının birincil önceliği haline gelir.⁶ Gerçekten de sözü edilen dönemde bu amaca kilitlenen Bulgarların İstanbul'u fethetme ülkülerini gerçekleştirmeye çok yaklaştıklarını görürüz. 927'de yaşamını yitirmeden önce Simeon'un ordusuyla iki defa Bizans başkentinin surlarını titrettiği görülür, ancak bu denemelerini başarıyla taçlandıramaz.

Ortaçağ Bulgarları, Bizans başkentinin 'Konstantinos'un şehri' anlamına gelen adını, daha sonra diğer Slavların da benimseyeceği ve 'çarların şehri', 'şehirlerin çarışesi' şeklinde çevirebileceğimiz Tsarigrad olarak anmaya başlarlar. İlk İstanbul'un Slavca adına Eski Bulgar edebiyatının 10.yüzyıl metinlerinde rastlandığı ve 'Цариградъ, Цароградъ, Царскіи градъ, Град цѣсарскіи' gibi farklı biçimleriyle tarih içerikli özgün veya çeviri yapıtlarda 13.-14. yüzyıldan itibaren yaygınca kullanılmaya başlandığı varsayılır.⁷ Ortaçağ tarihçisi Vasil Gyuzelev'e göre büyük olasılıkla bu adın Eski Bulgarca'daki ilk hali Град цѣсарскіи olup daha sonra Tsarigrad biçimini almıştır.

Bu toponimik örnek dahi Ortaçağ Bulgarlarının bilinçlerinde Bizans başkentinin nasıl bir anlam ve değer taşıdığını göstermek açısından yeterlidir. Bu ad

⁶ Bulgarların Bizans başkentini kuşatma ve ele geçirme denemeleriyle ilgili daha ayrıntılı olarak, bkz.:

1.Vasil Gyuzelev – *"Vizantiyskata imperiya i bulgarskoto tsarstvo v bran i mir"* – Arhiv za srednovekovna filozofiya i kultura, II, Sofya, 1995; 2.Vasil Zlatarski – *"İstoriya na bulgarskata dirjava prez srednite vekove"*, cilt I, Sofya, 1918.

⁷ Vasil Gyuzelev – *"Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV vek)"*, İstoričesko bičestē, sayı 1, sayfa 4, Sofya, 1998.

günümüzde de, özellikle eski kuşak Bulgarlar arasında ve bilim çevrelerinde kullanımını yitirmemiştir.

Sıradaki Bulgar çarı Petır (927–969) tahta çıktığı yıl imparator I.Romanos Lakapenos’un torunu Maria (İrina) ile evlenerek iki devlet arasındaki ilişkilerin 40 yıllık bir barış dönemini başlatır, ne var ki Simeon’un güçlü yönetiminden sonra krize giren Bulgar Devleti kendini toparlayamaz ve çar Samuil’in (976–1014) çırpınışlarına rağmen, daha sonra Bulgaroktonos (Bulgarkıran) takma adıyla tarihe geçecek II.Basileios (963–1025) döneminde Bizans egemenliğine (1018) girmekten kurtulamaz. II.Basileios’un tutsak edilen 15 bin Bulgar askerinin gözlerinin oyulmasını emretmesi, Bulgar toplumu üzerinde yüzyılların geçmesine rağmen silinemeyecek derin bir travma açılmasına neden olur. Böylece Birinci Bulgar Devleti’nin sonuna gelinir.

Bizans egemenliği yaklaşık 170 yıl kadar sürer ve 1186’da Tırnovalı boyar kardeşler Asen ile Petır yönetimindeki ayaklanma sonucunda, Bulgarlar bağımsızlıklarına kavuşarak İkinci Bulgar Devleti’nin tarihini başlatırlar. Bu dönemde de Bulgar-Bizans ilişkileri inişli çıkışlı bir grafik çizmeye devam eder.

Asenler hanedanının üçüncü kardeşi Kaloyan (1197–1207), İstanbul’u ele geçirmek ve burada Haçlılar tarafından kurulan Latin İmparatorluğu’nu yıkmak amacıyla 1204 yılı başlarında yine şehrin surları önüne gelir. Çar II.İvan-Asen (1218–1241) Latin İmparatorluğu’nun yıkılmasından önce ‘Ortaçağ Güneşi’nin alınması için harekete geçerek onu kuşatır. Mihail Şişman’ın (1323–1330) yayılmacı dış politika programında, İstanbul alınarak devlet sınırlarını Tuna’dan Boğaz’a kadar

genişletmeyi amaçladığı görülür. 1327’de Bizans başkentini almak ister, ancak planı tutmaz.⁸

Sonraki yıl ve yüzyıllarda iki devlet hanedanlarının evlilik ve akrabalık yoluyla yakınlaşmaları sonucunda İstanbul’u ele geçirme ülküsünün giderek Bulgar Devleti’nin dış politika ve askeri doktrininden kaldırıldığını görürüz. Bu değişiklik Bulgarların artık Slav-Bizans Ortodoks dünyasına derinlemesine entegre olduklarını gösterir. Bulgar çarları Avrupa Güneydoğusunun politik gerçeklerini göz önünde bulundurarak Boğaz kıyısında İstanbul’u yönetme yanılışmasından kurtulurlar.

‘Evrenin gözü’, ‘Batı ve Doğu halklarının hayali’ olarak nitelendirilen Bizans başkentinin mıknaşs gibi çekiciliğı, İkinci Bulgar Devleti hükümdarlarınca aşılır. Bu doğrultuda çok ilgi çekici bir gelişme gözlemlenir. İstanbul’u ele geçirme doktrini, başkent Tırnova’yı Ortodoks Güneydoğusunun politik, dinsel ve kültürel odağı olarak yükseltmek tasarısıyla değiştirilir, başka bir deyişle İstanbul’u fethetmek yerine kendi İstanbul’unu oluşturma fikri benimsenip uygulanışına başlanır. Bunun bir göstergesi Bulgar başkentine yakıştırılan tanımlamalardır – ‘büyük şehir’, ‘ulu şehir’, ‘çar şehri’, ‘Tanrının koruduğı çar şehri’, ‘şehirlerin çarışesi’, ‘şanlı çar şehri’, ‘yeni Kudüs’, ‘yeni Tsarigrad’, ‘şehirlerin anası İstanbul’un gerçek evladı’ vs.⁹

İkinci Bulgar Devleti’nde, özellikle Tırnova Ekolüyle, edebiyatın yeniden canlanıp yükselmesine, 9.yüzyılın ikinci yarısı–10.yüzyıl başlarından sonra adeta ikinci bir Rönesans dönemi yaşamasına tanıklık ederiz.

⁸ Dimitir Angelov – ‘‘Bizantiya – politiçeska istoriya’’, sayfa 182, Stara Zagora, 1994.

⁹ Vasil Gyuzelev – ‘‘Uçilišta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgariya XIII-XIV vek’’, sayfa 37, Sofya, 1985.

14.yüzyıl sonlarına doğru (1396) önce Bulgarlar bağımsızlığını yitirerek Osmanlı egemenliğine girerler, yaklaşık yarım yüzyıl sonra da İstanbul düşer ve Bizans İmparatorluğu tarih sahnesinden silinir. Ancak bu gelişmeler sonucunda Bulgarların İstanbul'la bağları kopmaz, hatta Osmanlı başkentinin Edirne'den buraya taşınmasıyla daha da güçlenir.

19.yüzyılın ilk çeyreğinde ve özellikle Osmanlı'da Tanzimat çağının (1839) ilanından sonra çeşitli yerlerden Bulgarların yoğun olarak İmparatorluğun başkentine akın ettikleri ve esnaf grupları oluşturarak, kısa zamanda bazı meslek ve zanaatları tekellerine aldıkları görülür. Önceleri geçici ve mevsimlik işlerde çalışan Bulgarlar, daha sonra buraya yerleşerek gittikçe güçlenen ve sayısı artan bir koloni oluştururlar. Hatta 19.yüzyılın ortalarına doğru sayıları 45–50 bin kişiye ulaştıkları varsayılan Bulgarlar, Osmanlı başkentini en büyük Bulgar şehrine dönüştürürler. Diğer taraftan, koloninin ekonomik potansiyelinin bir sonucu olarak İstanbul önemli bir Bulgar kültür ve edebiyat merkezi kimliğini de kazanır.¹⁰ Burada bulunan yabancı okullarda okuyan öğrenciler, çıkarılan süreli yayınlar, kurulan kültür kurumları, matbaalar, yayınlanan kitapların sayısı bunun bir kanıtıdır. Bundan dolayı Osmanlı başkenti, Bulgarların Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı yürüttükleri bağımsız kilise mücadelesinin üssüne, ayrıca 1870'te kurulmasına izin verilen Bulgar Eksarhhanesi'nin merkezine dönüşür. Dönemin önde gelen edebiyatçı ve gazetecilerinin büyük bir çoğunluğu yaratıcılıklarına burada başlarlar.

Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuşmasından (1878) ve özellikle Doğu Rumeli eyaletinin Bulgar Prensliğiyle birleşmesinden (1885) sonra, İstanbul'daki

¹⁰ Bkz. Nikola Načov – “*Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina*” – Sbornik na BAN, XIX, 1925, Sofya.

Bulgar kolonisi hızla dağılır ve azalır. Ancak 1880’li yılların ikinci yarısında Bulgaristan’da yaşanan politik kriz ve karmaşıklıklar İstanbul’u “*Bulgarların Bulgarlardan kaçtığı ve kurtulduğu bir sığınak*”¹¹ haline getirir.

1912 yılının sonbahar aylarında patlak veren Birinci Balkan Savaşı’nda Bulgarların başlıca amaçlarından biri, olanaklar el verdiğince İstanbul’a doğru ilerlemek ve onu kuşatmaktır. Osmanlı başkentinin 70 kilometre uzağında Çatalca yakınlarına kadar durdurulamayan Bulgarların, en büyük ulusal bozgunlarından birini yaşamalarına neden olan İkinci Balkan Savaşı’nın (1913) temelinde Bulgar çarı Ferdinand’ın (1887–1918) İstanbul’a beyaz at üzerinde girme paranoyası yatar.¹²

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra farklı yıllarda bir çok Bulgar yazar ve yaratıcı İstanbul’u ziyaret ederek, burasını inanılmaz toplumsal ve kültürel yeniliklerin yaşandığı bir yer olarak algılayıp, ilgi çekici tanıklıklar bıraktıklarını görürüz.¹³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle ‘Soğuk savaş’ olarak nitelendirilen dönemde, Türkiye ve Bulgaristan’ın karşıt politik, ideolojik ve askeri bloklarda yer almalarından dolayı İstanbul’u ziyaret eden az sayıda Bulgar yazarlar burasını acımasız kapitalist düzenin çarpıcı bir örneği olarak algıladılar.

1980’li yılların sonunda Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanan dağılım süreci ve buna bağlı olarak gelişen rejim değişikliklerinden sonra başlayan yeni dönemde, gerek coğrafi yakınlığından, gerekse tarihsel bağlardan dolayı, İstanbul Bulgarların

¹¹ Penço Slaveykov – “*Sıbrani sıçineniya*”, cilt V, sayfa 75, Sofya, 1940.

¹² Bkz. “*Vladeteli na Bulgariya*”, sayfa 52-54, Sofya, 2003.

¹³ Bkz. 1.İvan Sarandev – “*Elisaveta Bagryana. Literaturni anketi*”, sayfa 85-86, Plovdiv, 1990; 2.“*Poseštenieto na Dora Gabe, Yordan Stubel i Vela Useva–Karaliyçeva v Turtsiya*”, Slovo Gazetesi, sayı 716, 15.10.1924; 3.Angel Karaliyçev – “*Spomeni*”, sayfa 24-55, Sofya, 1967.

en çok ziyaret ettiği ve tanımak istedikleri yerler arasında ilk sırayı alır. Tarihsel önyargı ve yaklaşımlarından arınmış genç kuşak Bulgar şair ve yazarların, İstanbul’u artık bir doğa harikası ve açık hava uygarlık anıtı olarak algılama eğilimlerinin ağır bastığına tanıklık ederiz.

Başlıca noktalarına değinerek kısaca sunmaya çalıştığımız bu girişten anlaşılacağı gibi, kuruluşundan günümüze kadar 1300 yılı aşkın tarihi boyunca, Bulgar Devleti ve Bulgarlar, Bizans ve Osmanlı’ya başkentlik yapmış İstanbul’la bazen iç içe ve müttefik, bazen şiddetli karşıtlık, ama her zaman karşılıklı etkileşim ve koşutluk içinde bulunurlar.

İstanbul’un Bulgarların tarihsel ve kültürel yazgısı üzerinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını Tonço Jeçev gayet iyi ifade eder: *“Yüzyıllarca Batı veya Doğudan ele geçirilme kaygısıyla yaşamış bu güçlü imparatorluklar başkenti, dünya diplomasisinin odağı, Ortodoksluğun beşiği, Roma’nın düşüşünden sonra yer küresinin merkezine dönüşen İstanbul’a bu denli yakınlığımız, kuşkusuz ulusal karakter ve özelliğimizde geçici olmayan çok derin izler bırakmıştır.”*¹⁴

Gerçekten Avrupa tarihinde İstanbul’a salt coğrafi açıdan değil, onu elde etme hayaline bu kadar yakınlaşıp, parıltılı yanılsamasından sancıyla uzaklaşan başka bir halk yoktur. Kuşkusuz tüm bu yakınlık, karşıtlık ve etkileşimin izlerine Bulgar edebiyatında da rastlamak olasıdır.

¹⁴ Tonço Jeçev – *“Bilgarskite svetini v Tsarigrad”*, sayfa 6, Sofya, 1995.

II. BÖLÜM

BULGAR EDEBİYATI İSTANBUL'DA

II.1. Eski Bulgar Edebiyatı İstanbul'da

II.1.1. Eski Bulgar Edebiyatı

Jeopolitik konumu ve bazı kültürel etkenlerden dolayı 9.yüzyıl ortalarından itibaren Ortaçağ Bulgaristan'ı, manevi merkezi Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Ortodoks bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası haline gelir. Ancak sözü edilen döneme kadar Bulgaristan, dini yollarını belirlemiş ve seçmiş diğer Avrupa devletleri dışında kaldığından, yakın veya uzak komşularınca duruma göre önyargı ve güvensizlikle karşılaşır. Avrupa ailesinin eşit haklı bir üyesi olabilmenin birincil koşulu Hristiyanlığı kabul etmektir. Diğer taraftan da salt yeni bir din Slav ve Protobulgarların eski budunsal farklılıklarını ortadan kaldırıp, Bulgarların bir halk olarak kaynaşarak bütünleşmelerini sağlayabilir.¹⁵

864'te Boris'in İstanbul Kilisesi'ne bağlanma kararı her şeyden önce politik bir seçimin ürünüdür. Bulgarlar; geçirdiği tüm sarsıntı, kriz ve düşüslere rağmen, güney komşuları Bizans'ın adeta kendi küllerinden canlanarak Avrupa Güneydoğusunun politik yazgısı üzerinde belirleyici bir rolü ve ağırlığı olduğunu göz önünde bulundurmamak zorundadırlar. Bulgar devletinin kuruluşundan itibaren süregelen politik cepheleşmeye dini eksende de bir karşıtlığın eklenmesi pek akıllıca bir yaklaşım olamazdı. Boris'in seçimi üzerinde etkili olan bir başka faktör de, Bulgar devleti topraklarında birkaç yüzyıldır Bizans egemenliğinde yaşayan, bir kısmı Hristiyanlığı önceden kabul etmiş ve Bizans kültürüne entegre olmuş Slav

¹⁵ Petır Mutaçiev, Vera Mutaçieva – ‘‘İstoriya na bulgarskiya narod’’, sayfa 115, Sofya, 1995.

kitlelerin bulunmasıdır. Boris yeni dinin kabul edilmesine karşı çıkararak çoktanrılıktan vazgeçmek istemeyen 52 boyarını aile ve soylarıyla beraber yok ederken kuşkusuz sözü edilen kitlelere de dayanmış, bunlardan destek görmüş olmalıdır.¹⁶

Öyle ki, Boris'in 866 yılında Roma'ya da elçiler göndermesi bir kararsızlık göstergesi değil, Bizans'a baskı uygulamak ve onu bazı konularda daha esnek kılmak amacını taşır. Roma ile flörtü her şeyden önce Bulgaristan'a maksimum yarar sağlamayı amaçlayan politik bir oyundur.

Bulgar Ortaçağ tarihinde bu kadar yazgısal seçim yapma – tek veya çoktanrılık, Roma veya Bizans, Yunan veya Slav yazısı – karşısında bırakılmış başka bir çar yoktur. Bulgar araştırmacılar¹⁷ bu üç olayda da Boris'in çizdiği yolun nesnel tarih açısından en doğrusu olduğunu kabul ederler.

Devletini bir din ekseninde etniksel açıdan homojenleştirmek isteyen Bulgar çarı Hristiyanlığı kabul eder, ancak birleştirici ve kaynaştırıcı bir unsur olarak bu olguyu yeterli görmeyerek, yeni dine hizmet edecek ortak bir alfabenin yaratılması gerektiği kanısına varır. Kiril alfabesinin yaratılmasıyla 9.yüzyıl sonları–10.yüzyıl başlarında Bulgar Devleti'nin bir diğer başlıca sorunu olan kültürel homojenleştirilme de çözüme kavuşur.

Kiril ile Metodiy kardeşler tarafından 855 yılında yaratıldığı kabul edilen alfabenin ortaya çıkmasıyla, üst sınırı 18.yüzyılın ortalarına kadar uzayan Eski Bulgar edebiyatının temelleri atılır.

¹⁶ Petir Angelov – “*Bulgariya mejdu Rim i Konstantinopol*” // “*Liçnostta v istoričeskoto razvitie*”, sayfa 99-100, 1995, Sofya.

¹⁷ a.g.e., sayfa 103.

Ortaya çıkışı ve gelişiminde kilise kurumunun belirleyici rol oynaması, Eski Bulgar edebiyatının genel özelliklerine de yansıdığından dolayı, bunun başlıca işlevi sanatsal ve estetik duygular uyandırmanın ötesinde, Hristiyanlığın dogma ve ideolojisinin yayılmasına aracılık ve hizmet etmek, tapınmalarında Sözün¹⁸ etkisiyle dinsel bir dünya görüşünü, Hristiyanlık değerler sistemini aşılmasıdır.¹⁹ Ancak didaktizmine rağmen, Eski Bulgar edebiyatının tamamen sanatsal ve estetik değerlerden yoksun olduğunu söylemek olası değildir. Aksine, dinsel ve eğitimsel işlevlerini daha iyi ve başarılı yerine getirebilmesi amacıyla bu edebiyat Sözün güçlü duygusal etkisini kullanır. Bunun yanı sıra, Eski Bulgar edebiyatının konuşulan dilde yaratılması, onun daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Sözü edilen edebiyatın başka önemli özelliklerinden biri de, tüm Ortaçağ Avrupa örneklerinde olduğu gibi teosantrik, başka bir deyişle, en yüksek ve yüce değer olarak Tanrıyı algılaması ve özümsemesinde yatar.²⁰

Bulgar yazarlar Bizans edebiyatını kendilerine bir örnek olarak alıp onun geleneksel türlerini benimserler. Ancak Bizans edebiyatının kuşku götürmez etkisi altında gelişmesine rağmen, Eski Bulgar edebiyatının kendine özgü fizyonomisi olup günümüze daha sonradan yapılan el yazmalar halinde ulaşmıştır.²¹

¹⁸ Söz (Yunanca 'logos') – Hristiyanlık ilahiyatında Teslis'in ikinci kişisi. Dünyanın yaratılışından önce de vardır ve İsa ile özdeşdir. (Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, cilt 12, sayfa 406.)

¹⁹ Svetlozar İgov – "*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*", sayfa 108, Sofya, 1996.

²⁰ a.g.e., sayfa 109, Sofya, 1996.

²¹ Petır Dinekov – "*Osnovni čerti na starata bulgarska literatura*", sayfa 5-35 // "*İz starata bulgarska literatura*", 1972, Sofya.

Bizans edebiyatını kendine model alarak gelişen Eski Bulgar edebiyatı, daha sonra Avrupa'nın Doğu ve Güneydoğusundaki diğer Ortodoks halkların edebiyatları için kendi bir örnek haline gelir.²² Hristiyanlığın metinleri Yunanca'dan çevrilir ve bu anlamda Eski Bulgar edebiyatı gerçekten bir köprü, Dmitriy Lihaçov'un deyimiyle "aracı edebiyat" işlevini üstlenir.²³ Eski Bulgar edebiyatının Bizans'tan nakledilmiş olması ve aracı edebiyat niteliği taşıması hiçbir şekilde onun ulusal spesifiğini eksiltmez. Tam tersi Bulgar edebiyatının aracı işlevi onun önem ve değerliliğini vurgular, çünkü Ortaçağ Avrupa'sının önde gelen edebiyatı olarak, ortak insanlık kültürünü antik ve Ortaçağ'dan modern çağlara aktarır. Bundan dolayı Eski Bulgar edebiyatı sadece Bulgarların değil, Avrupa'nın Güneyi ve Doğusundaki tüm Slavların ortak edebiyatı haline gelir, çünkü sadece ulusal gerçeklere bağlı ve kilitli değildir. "Orijin olarak Bulgar, kapsamlılığı açısından ortak Slav ve benimsenen değerler bakımından da ortak Avrupa edebiyatı"²⁴ olma özelliğini taşır.

Ortaçağ Bulgaristan'ında Bizantinizmin etkisinden söz edilince, iki ayrıntının göz önünde bulundurulması gerekir.²⁵ 9.yüzyılın ikinci yarısında sanat ve edebiyat alanlarında komşu ülke Bizans Bulgar halkının kültürel ve manevi gelişimi üzerinde yadsınamayacak bir etki yapar. Diğer taraftan, tam da o dönemde eğitim, dil ve edebiyat alanlarında Bulgar özünün temellerinin atılarak güçlenmeye başladığı derin

²² Donka Petkanova – "Starobulgarska literatura, XIII-XVIII vek", sayfa 262, Sofya, 1987.

²³ Dmitriy Lihaçov – "Razmisli za natsionalnoto svoeobrazie i evropeyskoto znaçenie na starobulgarskata literatura", sayfa 526, Sofya, 1976.

²⁴ Ricardo Picio – "Myastoto na starata bulgarska literatura v kulturata na srednovekovna Evropa", Literaturna misıl, sayı 8, sayfa 19, Sofya, 1981.

²⁵ Bkz. Dimitır Angelov – "Vizantiya i Bulgariya (VII-XIV v.), sayfa 191 // "Bulgariya v sveta ot drevnostta do našı dni", cilt I, Sofya, 1979.

ve kararlı bir süreç gerçekleştirilir. 893'te yıllarca resmi dil konumundaki Yunanca ortadan kaldırılıp yerini Eski Bulgarca alır. Kilisede ayinler Slavca yapılmaya başlanarak, Yunanlı ruhaniler dışlanır. Böylelikle, Hristiyan dininin kabul edilişiyile, Bizantinizmin etkisi en yüksek doruğuna ulaşırken, aynı zamanda daha fazla yayılmasını, dayatılmasını kısıtlayan koşullar yaratılır. Bizantinizmin en önemli ve etkin silahlarından biri olan Yunanca'nın kullanım alanı daraltılır ve Bulgarca kitapların yazılması ve yaygınlaştırılması için olanaklar doğar.

Eski Bulgar edebiyatı tarihinde dört başlıca dönem üzerinde durulur.²⁶

Birinci dönem 9.yüzyılın son çeyreğinden 11.yüzyıl başlarına, ikincisi 1018'den 12.yüzyılın sonlarına, başka deyişle ülkenin Bizans egemenliği altında bulunduğu bir buçuk yüzyılı aşkın süreyi içerir, üçüncüsü 13.yüzyılın başlarından 15.yüzyılın ikinci çeyreğine, son dönem de 15.yüzyılın ikinci çeyreğinden 18.yüzyıl ortalarına kadar devam eder.

Birinci dönem kronolojik açıdan Kiril ile Metodiy'in öğrencilerinin Moravya'dan dönmesinden, Bulgaristan'ın Bizans egemenliği altına girinceye kadar olan yılları kapsar. Hristiyanlığın kabul edilişinden sonra Bulgarlara Slav yazı ve edebiyatını dayatacak yeni bir toplumun oluşması gerekir. Bu dönem öğrencilerin Moravya'daki etkinliklerini, daha sonra bunların Bulgaristan'a taşınmasını ve 893'teki konsilde Slavca tapınmanın resmi olarak kabulünün ilan edilmesini içerir. Bu yıllarda Yunanca'nın etkisi giderek kısıtlanıp daraltılır. Bu bağlamda Kiril ile Metodiy'in öğrencileri Bulgar halkının kendi dili, okulu, bağımsız kilisesi olması konusunda küçümsenemez katkılar sağlarlar.

Bulgar kültürünün 'Altın Yüzyılı' diye tanımlanan bu dönemde, kaynak niteliği taşıyan Yunanca metinler çevrilir, Slavca tapınmanın uygulanabilmesi için

özgün Bulgar yapıtları yaratılır, çeviri metinler düzeltilir, yeni türler oluşur. Konstantin-Kiril, Kliment Ohridski, Konstantin Preslavski, Çernorizets Hrabır'ın yapıtlarında sade bir dille Hristiyanlık öğretisi anlatılır. Litürji için gerekli metinler yaratılmanın ötesinde, Slav yazısının savunması ve övgüsü yapılır. Hristiyanlık kültürünü özümseme gereksinimi doğduğundan, ansiklopedik derlemelerin yaratılmasına başlanır.

Eski Bulgar edebiyatının birinci döneminin edebi merkezi olarak başkent Pliska, daha sonra Preslav Ekolü ağırlık kazanırlar. Kliment Ohridski ile Naum oluşturdıkları Ohri Ekolü'nde bunların geleneklerini sürdürürler. Ancak giderek kilise insanın bireysel yazgısından ilgilenmeyen bir feodale dönüşür. Dolayısıyla toplumun bazı kesimlerinde doğrudan eleştiri olarak değil, manevi inzivalarla ifade edilen bir karamsarlık baş gösterir. Bunun bir örneği İvan Rilski'nin ruhanilere manastırlardaki şaşaaya sırt çevirip dağlara çekilmeleri çağrısında bulunan dini münzevi öğretisidir.

Yine bu dönemde Bogomilcilik hareketi ortaya çıkar. Özünde münzevilik yatan ve maddi dünyanın iblisin, göklerin ise Tanrının eseri olduğu görüşünü savunan bu öğreti²⁷, varsılları ve yöneticileri amansız eleştiriye tutar.

Edebi tür olarak azizlerin yaşam öyküleri, öğretici sözler, yergici sohbetler yaygınlık kazanır. Ayrıca resmi kilise tarafından kovuşturulan apokrifalar yaygın tür haline gelir.

Eski Bulgar edebiyatının gelişimindeki ikinci dönem, 1018'den 12.yüzyıl sonuna kadar ülkenin Bizans egemenliğinde geçirdiği yılları kapsar. Egemenlik döneminde tapınma yabancı dilde yapılıp, manastırlarda ruhanilerin eylemleri sıkı

²⁶ Kristiana Stoyanova – “*Starobilgarska literatura*”, sayfa 68-76, Varna, 2002.

²⁷ Bkz. Dimitir Angelov – “*Bogomilstvoto v Bulgariya*”, Sofya, 1969.

gözetim altında tutulduğundan dolayı, metin üretkenliğinin önemli ölçüde düştüğü görülen bu dönemin başlıca türleri azizlerin yaşam öyküsü, söylence ve apokrifadır.

Eski Bulgar edebiyatının gelişimindeki üçüncü dönem kronolojik olarak İkinci Bulgar Devleti ve Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarını kapsar. Ayin kitapları derlenmesi açısından 14.yüzyılın 10.'yla yakınlık içinde olduğu söylenebilir. Ayrıca çeşitli Bizans kronikleri çevrilerek tarih bilinci oluşturulması amaçlanır. Bu dönemin önemli yapıtları arasında 1211'de Bogomil yanlılarına karşı düzenlenen toplantıyla ilgili hazırlanan “*Çar Boril Cetveli*” (*Borilov Sinodikt*) bulunur. Azizlerin kısa yaşam öykülerinin yanı sıra, yeni başkent Tırnova'ya kutsal emanetlerin taşınması konu edilir. Söz konusu yaşam öykülerinin zorunlu olarak Bulgar hükümdarı hakkında övgü içermeleri de gerekir. Bulgarca, 10.yüzyıla karşılaştırılınca farklı bir evresinde olduğundan, eski çevirilerin düzeltilmesi veya yeniden yapılması gündeme gelir. Böylelikle çevirilerde yeni bir üslup oluşur ve Yunanca'yla eşitlenmelerine özen gösterilir. Çar İvan Aleksandır'ın (1331–1371) sarayında oluşturulan çeviri ekolünde sadece ayin gereksinimlerini karşılayacak dinsel metinler değil, dünyevi içerikli yazıların da Bulgarca'ya kazandırılması amaçlanır.

Bu dönemin başta gelen yaratıcıları arasında Teodosiy Tırnovski yer alır. Başkent Tırnova'da oluşturduğu ekolde; Evtimiy, Kiprian, Grigoriy Tsamblak gibi öğrencileri Eski Bulgar edebiyatının tarihinde derin izler bırakır. Evtimiy dilde reformlar gerçekleştirerek yazımda normların yerleştirilmesi ve yasalaştırılmasına katkı sağlar. Ortodoks Baroğu kavramı oluşturulmasının yanı sıra, yeni öğeler eklenen azizlerin yaşam öyküleri daha coşkulu bir üslupla kaleme alınırlar. Evtimiy yine de eski yaşam öyküleri geleneğine yaslanırken, onun öğrencileri Grigoriy Tsamblak ve Konstantin Kostenecki artık insan tipolojisini yakalamaya çalışırlar.

Dördüncü dönemin kapsadığı yıllarda kültürel ortamda köklü bir değişim yaşanır, çünkü Osmanlı egemenliğine giren ülkede yabancı dil ve din baskın gelir, bundan dolayı resmi ve halk kültürü korumasız ve desteksiz kalır. Rila Manastırları dönemin kültürel merkezine dönüşürken, yaygın tür olarak sade ve anlaşılır halk dilinde yazılan damaskin'ler²⁸ öne çıkar. Aynı zamanda bunlar yeni dönemin gelişini hazırlayan ve köprü işlevini gören yapıtlar olarak algılanırlar.

Eski Bulgar edebiyatının Bizans başkentiyle ilişkisine gelince, burası önem açısından Aynaroz Yarımadası'ndan sonra Bizans-Slav kültürel ve edebiyat diyalogunun gerçekleştiği ikinci merkezdir.²⁹ Kuşkusuz Bizans sanatı ve edebiyatının en iyi örnekleri İstanbul'da yaratılır, imparatorluğun üst düzey ruhban sınıfı, aristokrasisi ve dünyevi aydınları burada bulunurlar. Bizans başkentinin kozmopolitliği farklı bağ ve karşılıklı etkileşim koşulları doğurur. Eski Bulgar edebiyatının önde gelen temsilcileri Bizans başkentindeki öğretim kurumlarında eğitim görüp, yaratıcı kimliklerini burada oluştururlar.

II.1.2. Magnaura Yüksek Okulu

Yukarıda sözü edilen eğitim kurumlarının başında, kuşkusuz Magnaura Yüksek Okulu gelir. Günümüzde kalıntılarına tarihi yarımada'nın uç kısmındaki

²⁸ Damaskin'ler – 16.yüzyıl sonlarına doğru Bulgar topraklarında Yunanlı yazar Damaskin Studit'in (öl.1577) "Hazine" (Sikrovište) başlıklı derlemeler kitabının çevirileri yaygınlık kazanır. 18.yüzyılda karma içerikli, anlaşılır halk dilinde yazılan tüm derlemelere 'damaskin' adı verilir. (Bkz. 1.Donka Petkanova – "Damaskinite v bulgarskata literatura", Sofya, 1965; 2.Reçnik na bulgarskata literatura, cilt I, sayfa 305, Sofya, 1976; 3.Reçnik na literaturnite termini, sayfa 206, Sofya, 1980.)

²⁹ Vasil Gyuzelev – "Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV vek)", İstoriçesko bideşte, sayfa 10, Sofya, 1998.

Sultanahmet Meydanı'nda halen rastlanan Büyük İmparatorluk Sarayı (Latince Magna Aula) sınırları içinde yer alan bu okul, çok sayıdaki görkemli yönetim ve tören binaları, kilise, bahçe, park, hamam, stadyum arasında bulunur. Magnaura kurumunun bu özel konumu imparatorların bilgi ve bilime karşı saygılarından mı, yoksa her şeyi sıkı denetimi altında tutma arzularından mı kaynaklanır, bilinmez.³⁰ Adını bulunduğu saraydan alan bu okulun, tarih kaynaklarına göre daha 4.yüzyılda kurulduğu, ancak gerçek ve sağlam bir yapıya II.Theodosius döneminde, 425 yılında çıkartılan özel bir kararla kavuştuğu bilinir.³¹ Giderek tüm Bizans İmparatorluğu sınırları içinde yüksek öğretimin merkezi haline dönüşen Magnaura Okulu o dönemde 31 adet kürsü içerir. Bunlardan 10'u Yunan, 10'u Latin grameri, 5'i Yunan, 3'ü Latin Retoriği, 1'i Felsefe ve 2'si Hukuk alanlarında eğitim verirler. Buraya atanan seçkin hocaların çok yüksek aylık almalarının yanı sıra, kendine ait çalışma odaları ve giydikleri özel üniformaları olup, doktor ve avukatlar gibi örgütlenme hakları vardır. Tüm ülkenin en üstün hocalarının görev aldığı Magnaura Yüksek Okulu çok sayıda öğrenci için çekici bir yerdir. Sıkça diğer okullardan (Beyrut, Atina, İskenderiye) hocalar misafir olarak burada ders verirler. Bu okulun önemi 6.yüzyılın birinci yarısından, özellikle Atina'dakinin kapatılmasının ardından Bizans İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki tek yüksek okulu olarak kalmasından sonra artar. Ancak egemen olan dinsel dünya görüşünün etki ve baskısı altında 7.yüzyıldan itibaren özelliğini yitirir ve dünyevi bilgiler veren bir okuldan, eğitmeni çekirdeğini ruhanilerin oluşturduğu bir din merkezine dönüşerek, sadece programını değil, adını da Evrensel Okul şeklinde değiştirir. İmparator İraklius (610–641)

³⁰ Manifest na Krig "Nova Magnaura", www.slovo.bg

³¹ Dimitir Angelov – "Vizantiya – duhovna kultura", sayfa 61, Stara Zagora, 1994.

yönetiminde gerçekleştirilen bu reformlar öğrencilerin tüm dikkatlerini din ve kilise sorunları üzerine yoğunlaştırır. Evrensel Okul yaklaşık yüzyıl boyunca etkinliğini bu yeni içerik ve yapısıyla III.Leon'un ikona kırıcılık politikasının başlangıcına kadar sürdürür. Doğal olarak kurumdaki bazı hocalar izlenen yeni eğitim politikasına karşı çıkar ve bunu kabullenemeyen imparator okulun kapatılmasını emreder. İkona kırıcılarla ikona taparlar arasında neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca süren savaşlar Bizans kültürünün bütünsel gelişmesi üzerinde, daha somut olarak eğitim, bilim ve sanat alanlarında derin izler bırakır. Giderek dünyevi bilgilere ve kilisenin bazı bağnaz temsilcileri tarafından reddedilen antik çağ bırakıtına duyulan ilgi büyümeye başlar. Bu yeni esintiler 9.yüzyılın 30'lu yıllarına doğru daha net ve açık hissedilmeye başlanır. Erken Bizans'ı övme ve yüceltme eğiliminin üstünlük kazanması antikite ve Hristiyan Ortaçağları arasındaki bağın güçlenmesi anlamına gelir.³²

Sonuç olarak 9.yüzyıl ortasına doğru büyük olasılıkla Teophilos'un (829–842) imparatorluğu döneminde Magnaura Yüksek Okulu'nun yeniden canlanmaya başladığı görülür. Ancak dinsel ağırlıklı Evrensel Okul olarak değil, başta gramer, retorik, aritmetik, geometri, felsefe, astronomi gibi dünyevi disiplinlerin okutulduğu bir kurum kimliği kazanır.

Bu okul en yüksek gelişimine 856 yılından sonra dönemin güçlü caesar'ı, III.Mikhael'in (841-867) dayısı Bardas'ın gösterdiği yakın ilgi aracılığıyla erişir. O döneme damgasını vuran kişi, okulun rektörlüğünü üstlenerek felsefe, aritmetik, geometri, astronomi, müzik derslerini de veren ve Matematik takma adıyla bilinen

³² a.g.e., sayfa 113-114.

polihistor³³ Leon'dur. Okulda, yukarıda belirtilen derslerin yanı sıra coğrafya, felsefe, teoloji, şiir ve birçok yabancı dillerin eğitimi verilir. Bir başka polihistor da, aynı zamanda patrik ve etkin bir toplumcu olan Photios'dur (820–891).

Magnaaura Yüksek Okulu'nda eğitim gören Eski Bulgar edebiyatı yazarları başında, Slav-Bulgar alfabesinin yaratıcısı, çağın en parlak aydınları arasında yer alan *Konstantin-Kiril* (827–869) gelir. Buradaki eğitimine uzak bir akrabası olan logothetes³⁴ Theoktistos'un öneri ve yönlendirmesiyle başlar. Theoktistos, okulu yeniden organize eden Leon Matematik ve antik çağ felsefesini çok iyi bilen Photios gibi dönemin bilge kişilerini okula öğretmen olarak kazandıran yöneticidir. Daha önce Selanik'te öğrenci olan Konstantin-Kiril yeni okulunda gramer, Homeros, geometri, astronomi, retorik ve tüm Helen sanatlarını öğrenerek, çok geniş bilgilerle donanır. Bu okulda Konstantin-Kiril'in özellikle felsefe alanında büyük başarılar elde ettiği varsayılır, çünkü daha sonra Filozof olarak adlandırılması rastlantısal değildir. Buradaki hocaları arasında antik çağlara olan ilgileriyle dikkat çeken iki tanesinin adı anılmadan geçilemez. Bunlardan biri bilgin, filozof, şair, antik sanat ve felsefesini yakından tanıyan Leon Matematik, diğeri ise devlet adamı, diplomat, daha sonra patrik seçilen Photios'dur.³⁵

Antik çağ kültürü ve geleneklerinden tamamen kopamayan Bizans'ın başkentinde, antik felsefe ve Helen sanatının etkisi büyüktür, hatta Hristiyanlık ve eski çağlar felsefesi arasında bir sentez oluşturulması amaçlanır. Konstantin-Kiril'in

³³ Polihistor – Bizans'ta çok yönlü, ansiklopedik bilgilere sahip bilginlere verilen ad. (Bkz. Dimitır Angelov – ‘*Vizantiya – duhovna kultura*’, sayfa 114, Stara Zagora, 1994.)

³⁴ Logothetes – Bizans'ta maliyenin denetimiyle görevli yönetici. (Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, cilt 12, sayfa 406.)

³⁵ *Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt II, sayfa 321, Sofya, 1977.

okuldaki hocalarıyla, özellikle Photios'la çok yakın temas halinde olduğu bilinir. Magnaura Okulu'nda geçirdiği dönemde Hristiyan edebiyatını en önde gelen temsilcileriyle dikkatlice öğrenir, çağdaşları olan Bizans bilgin ve yaratıcılarıyla yakın dostluklar kurar.³⁶ Bu kurumda eğitimine 14 yaşında başlar ve öğrenci arkadaşları arasında daha sonra imparator olacak III.Mikhael de bulunur.

İmparatoriçe Theodora (842–856) başarılı öğrenciyi devlet kariyerine yönlendirmek ister, ancak o bunu ve hatta mezun olduğu okulda hocalık yapma önerilerini edebi etkinliklerde bulunmak istediğinden dolayı kabul etmez. Dini bir rütbe olarak Boğaz kenarında bulunan bir manastıra inzivaya çekilmeden önce, şehrin en büyüğü olan Ayasofya Kütüphanesi'nde kütüphanecilik yaptığı tarih kaynaklarınca kanıtlanır. Daha sonra ise Polihron Manastırı'nda görevli olan ağabeyi Metodi'y'in yanına gider ve iki kardeşin Slav alfabesinin yaratılması çalışmalarına burada başladıkları varsayılır.³⁷

Magnaura Yüksek Okulu mezunu bir başka ünlü kişilik, yaratıcı olmasının yanı sıra devlet adamı kimliğiyle de bilinen ve çarlık yaptığı 9.yüzyıl sonu – 10.yüzyıl başlarında Bulgar devleti ve kültürünü doruk noktasına ulaştırarak Altın Çağı'nı yaşatan *Simeon*'dur (864–927).

Algılanma ve öğrenilmesi zor olan Glagolitik alfabeyi daha kolay ve sade Kirilik ile değiştirerek yazıyı halkın konuştuğu dile indirgeyen Simeon, çar Boris'in Bizans kültürü ruhunda eğitim gören üçüncü oğludur. Bilimi, Bizans ve antik çağ kültürünü özümseme, ayrıca İmparatorluğun üst düzey devlet adamları, aristokrat, kilise ve kültür temsilcileriyle tanışma olanağı bulduğu Magnaura Yüksek Okulu'nda

³⁶ Georgi Konstantinov – “*Stara bulgarska literatura*”, sayfa 34, Sofya, 1942.

³⁷ Svetlozar İgov – “*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*”, sayfa 53, Sofya, 1996.

öğrenir. Bizans başkentine dini kariyer yapması için gönderilen Simeon, bazı beklenmedik gelişmelerden dolayı 886'da ülkesine ruhani olarak değil, devletin başına geçmek için döner. Demosthenos'un retorliğini ve Aristoteles'in mantığını öğrendiği Magnaura Okulu'nda 9 veya 10 yıl eğitim gördüğü varsayılır.³⁸ Kuşkusuz, bu okulda geçirdiği yıllarda, Simeon, Ortaçağ sanatları üzerinde kapsamlı bilgiye sahip olur. Photios'un verdiği gramer, aritmetik ve geometriden oluşan triviumu³⁹, daha sonra da müzik, astronomi, diyalektik ve retorığı içeren quadrium'u tamamlar. Simeon'un sanatsal ve edebi inceliğine birçok Bizans yazarı tanıklık ederek onu "Yeni Ptolemeus, Yarı Yunanlı, Altından Teller Çalan Yeni Davut, Kitapları Her Şeyden Fazla Seven Adam" olarak tanımlarlar.⁴⁰ Sadece askeri yönden değil, kültürel açıdan da gelişmiş bir devlet oluşturmak isteyen Simeon, başkentini Pliska'dan Preslav'a taşıyarak sarayında bir edebiyat ekolü kurar. Yine onun döneminde (893) Yunanca kaldırılıp, yerine Eski Bulgarca resmi ve kilise dili olarak kabul edilir.

Eski Bulgar edebiyatının en özgün yapıtı olarak nitelendirilen "Alfabe Hakkında"nın (Za bukвите) yazarı Çernorizets Hrabır'ın (10.yüzyıl sonu) Magnaura Okulu'nda eğitim görmesiyle ilgili kesin kanıtlar olmamasına rağmen, tüm

³⁸ Z.G.Samodurova – "Rol vizantiyskoy şkolny v organizatsii sistemuy obuçeniya v okrujayuşçih imperiyu stranah v VII-XII vv.", sayfa 180 // "Vizantiya mejdu Zapadom i Vostokom", 1999, Sankt Peterburg.

³⁹ Trivium – Latince kökenli olup, 'üç yol' anlamına gelen bu sözcükle, Ortaçağ üniversitelerinde üç liberal sanat (gramer, belagat, diyalektik) grubu ifade edilir. (Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, cilt 19, sayfa 413).

⁴⁰ Georgi Konstantinov – "Stara bulgarska literatura", sayfa 64, Sofya, 1942.

araştırmacılar⁴¹ engin kültür ve derin bilgilerini ancak bu kurumda edinebileceği konusunda birleşirler. Slav alfabesinin yaratılışıyla ilgili değerli tarihsel bilgiler içermesinin yanı sıra, Slavca'yı övdüğü, tapınmanın sadece İbranice, Latince ve Yunanca yapılabileceğini savunanlarla polemiğe girdiği yapıtında, alıntılardığı veya adlarını kullandığı yaratıcıları, Çernorizets Hrabır sadece Bizans başkentinin bu üstün okulunda öğrenebilirdi.

9.yüzyıl ortaları–10.yüzyıl başlarında yaşamış olan *Yoan Ekzarh* adındaki Eski Bulgar edebiyatı temsilcisinin de, Bizanslı yazar Yoan Damaskin'in "Bilgi Kaynağı" (İzvor na znanieto) derlemesinin 48 bölümünü çevirerek oluşturduğu ve "evren ve doğa olayları hakkında ilk Slav ansiklopedisi" şeklinde nitelendirilen "Gökler" (*Nebesa*) yapıtındaki felsefe, tanrıbilimi, doğa ve filolojik bilgileri sadece Magnaura Okulu gibi seçkin bir kurumda eğitim görerek edinebileceği görüşü egemendir.⁴² "Bulgar ve tüm Slav bilim ve kültürünün köşe taşı" kabul edildiği "Şestodnev" (*Altı Gün*) başlıklı yapıtını da sağlam bir eğitim almadan yaratması olanaklı değildir.

Latin egemenliği (1204–1261) döneminde Ortodoksluğun merkezi olma niteliğini yitiren İstanbul, ancak 14.yüzyılın ilk çeyreğine doğru din ve kültür tarihindeki eski önemini yeniden kazanmaya başlar.

14.yüzyılın ortalarına doğru İkinci Bulgar Devleti'nin son evresinde oluşan Tırnova Ekolü'nün bazı temsilcileri için Bizans başkentinde başka bir kurumun ön plana çıktığına tanıklık ederiz.

⁴¹ Bkz. 1.Svetlozar İgov – "Kratka istoriya na bulgarskata literatura", sayfa 73, Sofya, 1996; 2.Kristiana Stoyanova – "Starobulgarska literatura", sayfa 166, Varna, 2002; 3.Georgi Konstantinov – "Stara bulgarska literatura", sayfa 68, Sofya, 1942.

⁴² İvan Duyçev – "Tvortsi na bulgarskata literatura", cilt I, sayfa 50-51, Sofya, 1985.

II.1.3. Studion Manastırı

Sözü edilen kurum, bugün Samatya semtinde dış duvarlarından önemsiz kalıntılar görülen Studion (veya Studit) Manastırı'dır. 463 yılında Roma patriği Studius'un manastırın sınırları içine Vaftizci Yuhanna Kilisesi'ni yaptırmasından sonra, burası Bizans başkentinin sadece ruhani değil, önemli bir entelektüel merkezine dönüşür.⁴³ İstanbul, IV.Haçlı Seferi ordusunca ele geçirilmeden önce kilisedeki en değerli kutsal emanet Vaftizci Yuhanna'nın başıdır. Bazilika tarzındaki bu tapınak 15.yüzyılda cami ve medrese olarak kullanılmaya başlanır, ancak 1894 depreminde büyük hasar görünce boşaltılır.⁴⁴ Önemli bir dini merkez olan Studion'un adı, 8.yüzyıl sonlarına doğru baş rahip Theodoros yönetiminde öne çıkmaya başlar. Bizans başkentinde çok sayıdaki Yunanlı, Bulgar, Sırp, Gürcü vs. papazları barındıran kültürel ve dini odaklanmalardan biri niteliğindeki bu manastır⁴⁵, Ortodoks Doğusunun gelişmesinde katkı sağlamış, zaman zaman iç politik olaylarda etkili olarak bazı imparatorların tahttan uzaklaştırılmasında rol oynamıştır.⁴⁶

Klasik bir manastırın ötesinde, bin yıla yakın bir süre öğretim kurumu kimliği taşıyan Studion ile 14. ve 15.yüzyıl Eski Bulgar edebiyatının bazı kalburüstü temsilcileri yakın temas ve etkileşimde bulunur.

⁴³ Murat Belge – “İstanbul Gezi Rehberi”, sayfa 105, İstanbul, 1994.

⁴⁴ www.istanbul.net.tr (İstanbul/Dini Mekanlar/İmrahor Camii (Studion Manastırı))

⁴⁵ Vasil Gyuzelev – “Uçilišta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgariya XIII-XIV vek”, sayfa 5-6, Sofya, 1985.

⁴⁶ Murat Belge – “İstanbul Gezi Rehberi”, sayfa 105, İstanbul, 1994.

Tırnova Ekolü'nün kurucusu *Teodosiy Turnovski* (1300–1363) patrik Kalist'in çağrısı üzerine öğrencileri Evtimiy ve Kiprian beraberinde 1363 yılında Studion'a gelerek yaşamını burada yitirdiği bilinir.⁴⁷

Evtimiy Tırnovski (1330–1402) Studion Manastırı'nda iki yıl kadar kalır. Daha sonraki yıllarda bu kurumu ziyaret eden Grigoriy Tsamblak büyük olasılıkla burada onunla ilgili dinlediklerine veya duyduklarına dayanarak, "*Evtimiy Tırnovski'nin Yaşam Öyküsü*"nde, "*Onun çektiği acı ve bedensel ızdıraplara halen Studion'da yaşayan papazlar tanıklık etmiştir*", diye belirtir.⁴⁸ Bu manastırda Evtimiy'in o dönem İstanbul patrikliği yapan Kalist'in yazdığı "*Teodosiy'in Yaşam Öyküsü*"'nün çevirisini yaptığı varsayılır.

Studion Manastırı'nda kaldığı iki yılı "*düşünmeyi seven ve manevi mükemmelliğe erişmek için çabalayan kişiler arasında geçirir*",⁴⁹ başka bir deyişle eğitilmiş papaz ve yazarların ortamında bulunur. Evtimiy'in, 14.yüzyılda birçok düşünürün kaldığı manastırın el yazmalarından oluşan zengin kütüphanesinden yararlanır.

Aynı dönemin yazar ve kilise görevlisi *Kiprian* (1330–1406) da çevirmenlik ve edebi yaratıcılık alanlarında ilk adımlarını Studion Manastırı'nda attığı, ayrıca 1383–1389 yılları arasında yeniden gelerek kurumun kütüphanesinde çalıştığı bilinir.⁵⁰

14.yüzyıl Eski Bulgar edebiyatının bir başka yaratıcısı *Grigoriy Tsamblak*'ın (1364–1420) yapıtlarından Bizans başkenti manastırlarını, özellikle Studion ve

⁴⁷ Donka Petkanova – "*Starobılgarska literatura (XIII-XVIII vek)*", sayfa 51, Sofya, 1987.

⁴⁸ Svetlozar İgov – "*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*", sayfa 131, Sofya, 1996.

⁴⁹ Klimentina İvanova – "*Tvortsı na bulgarskata literatura*", cilt I, sayfa 100, Sofya, 1985.

⁵⁰ Kuyo Kuev – "*İstoriya na bulgarskata literatura*", cilt I, sayfa 307, Sofya, 1962.

Pantokrator'u iyi bildiği anlaşılır. Edebiyat araştırmacılarının⁵¹ varsayımlarına göre, Tsamblak İstanbul'a Tırnova'nın düşüşünden sonra gelmiş, ancak uzun zaman kalmamıştır, çünkü o yıllarda kuşatma altında yıkıntıyı andıran şehrin eski şan ve görkeminden iz dahi yoktur.⁵² Daha somut olarak Plinar Manastırı'nda kaldığı varsayılır, ancak burasıyla ilgili herhangi somut bir bilgiye ulaşılamaz.

II.1.4. Diğer Kurumlar

14.yüzyıl Eski Bulgar edebiyatı yaratıcılarının bağlı oldukları kurumlar arasında, önem açısından Studion'dan sonra gelen ve Bizans başkentinin aynı adı taşıyan semtinde bulunan Aziz Mamant Manastırı yer alır. 1362 yılında bu manastıra aralarında Evtimiy ve Kiprian'ın da bulunduğu 4 öğrencisiyle beraber Teodosiy Tırnovski yerleşir. Burada bir yılı aşkın bir süre kalarak, büyük olasılıkla yazınsal etkinliklerde de bulundukları düşünülür. *“Teodosiy'in Yaşam Öyküsü”*nün yazarına göre Aziz Mamant Manastırı konumu açısından edebi yaratıcılığa gayet uygun bir yerdir: *“Bu manastır gerçekten de sessizlik içindeydi. Çar şehrinin sınırları dışındaki soyutlanmış konumuyla dünya ve insan gürültüsünden o kadar uzaktaydı ki, içinde ses dahi duyulmuyordu. Kimse ona yaklaşılamıyordu, çünkü bulunduğu yer sıradan insanlar için erişilmez bir yerdi.”*⁵³

14.yüzyıl sonları ve 15.yüzyıl başlarında burası Rus ruhanilerinin sıkça ziyaret ettikleri ve kaldıkları, ayrıca aynı adı taşıyan semt Rus tüccarlarının

⁵¹ Bkz. 1.Velço Velçev – *“İstoriya na bulgarskata literatura”*, cilt I, sayfa 326-327, Sofya, 1962; 2.Klimentina İvanova – *“Tvortsi na bulgarskata literatura”*, cilt I, sayfa 114, Sofya, 1985; 3.Donka Petkanova – *“Starobulgarska literatura (XIII-XVIII vek)”*, sayfa 105-106, Sofya, 1987.)

⁵² Klimentina İvanova – *“Tvortsi na bulgarskata literatura”*, cilt I, sayfa 115, Sofya, 1985.

⁵³ www.aba.government.bg/bg/Bd/Archive

odaklandığı nokta haline dönüşür. Bizanslı tarih yazarı G.Amartolos'un "Vremennik" yapıtında burasının erkek manastırı olduğu ve Ksirokerkini adıyla bilinen sur kapılarının yakınında bulunduğu belirtilir.⁵⁴

Bulgar-Bizans ve Bulgar-Rus kültürel birlikteliğinin gerçekleşmesinde önemli rol Perivlepta Manastırı da oynar. Burada Rus edebiyatçılar tarafından bir dizi Bulgarca el yazmasının kopyası yazılır. Sözü edilen dönemde Bulgar ve diğler Slav papazlar Bizans başkentinin ünlü Pammakarista Evergetisa, Pantokrator vs. manastırlarına yerleşerek edebi etkinliklerde bulunurlar. Ancak buralarla ilgili somut bilgilere sahip olmadığımızdan dolayı, her şey varsayımlar üzerine kuruludur. Örneğin, Aynaroz Yarımadası'ndaki Zograf Manastırı papazı Gavril'in bıraktığı bir kısa yazıdan 14.yüzyılın ilk yarısında bazı İstanbul manastırlarında Zakhey Filozof Zagoryanın adında birinin ayinlerde kullanılmak üzere Yunanca'dan Bulgarca'ya bazı dini içerikli kitapları çevirdiği anlaşılır. Pek önemli izler bırakmadıklarından dolayı adları bilinmeyen birçok Eski Bulgar edebiyatı temsilcisinin de aralarında Mangana ve Pertse gibi manastırların bulunduğu kurumlarda eğitim gördükleri sanılır.⁵⁵

Adı geçen Bulgar ruhani ve yazarların bu manastırlarda Bizans'ın önde gelen kilise ve edebiyat temsilcileriyle yakın temas ve etkileşim içinde bulundukları kuşku doğurmayan bir gerçektir. Ayrıca buralarda Bulgar, Rus ve Sırp edebiyatçıların kurdukları ilişkiler ve kaynaşmanın altı çizilmesi gerekir. Bulgar topraklarının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından birçok yazarın kara ve deniz yoluyla ulaştıkları İstanbul'da kurtuluş aradıkları düşünülür. Bu yolla Bulgarca el

⁵⁴ www.kroraina.com/knigi/zv

⁵⁵ Vasil Gyuzelev – "Uçilišta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgariya XIII-XIV vek", Sofya, 1985.

yazmaların büyük bir kısmının da taşındığı ve buradan Rusya'ya doğru yönlendirilmiş olabilecekleri varsayılır.⁵⁶

II.2. Yeni Bulgar Edebiyatı İstanbul'da

II.2.1. Bulgar Uyanış Çağı ve Edebiyatı

Çok yönlü ve kapsamlı tarihsel bir evre olan Bulgar Uyanış Çağı, Bulgarların yabancı egemenlik koşulları altında ulusal ve kültürel bilinçlenme sürecini hızlandırdıkları ve bağımsızlık düşüncesinin olgunlaşarak eyleme geçirildiği bir dönem olarak tanımlanır.⁵⁷ Yeni Bulgar tarihinin başlangıcına işaret eden Uyanış Çağı, maddi ve manevi yaşamın tüm alanlarında Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçiş belgeleri.⁵⁸

Bulgarların uyanış sürecinin ilk belirtileri, 17.yüzyıl başlarına tarihlenerek bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda sipahilik sisteminin bozulmaya yüz tutmasıyla ilişkisi olduğu düşünülür.⁵⁹ Yüzyıllarca İmparatorluğun gelir kaynağı Avrupa, Afrika ve Asya'ya düzenlenen seferlerden sağlanırken, 17. ve özellikle 18.yüzyılda ağır yenilgiler sonucunda Osmanlı'nın kendini savunma durumunda kalmasıyla, saldırı savaşlarından elde edilen gelirler kesilir ve zaman içinde giderek derinleşen, önüne geçilemeyen bir iç çöküntü ve düşüş süreci başlar.

⁵⁶ a.g.e., sayfa 134.

⁵⁷ Liudmil Spasov – “*Problemi na novata bulgarska istoriya. Bulgarsko vizrajane*”, sayfa 3, Plovdiv, 2001.

⁵⁸ Konstantin Kosev – “*Kratka istoriya na Bulgarskoto vizrajane*”, sayfa 50, Sofya, 2001.

⁵⁹ Liudmil Spasov – “*Problemi na novata bulgarska istoriya. Bulgarsko vizrajane*”, sayfa 5, Plovdiv, 2001.

Böylece reayanın ekonomik girişimciliği önünde yeni olanaklar doğarken, İmparatorluk tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanır. Ekonomik durumunu düzelten reayanın ilk işi hakkını ve bağımsızlığının yolunu aramak olur.

“*Bulgar halkı – diye yazar İvan Hadjiyski, – tüccar ve esnafların aracılığıyla dört yüzyıl önce politik olarak elinden alınan ülkesinin ve hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları dışına çıkmıştı. Mızrak ve bozdoğan, iğne ve arşın önünde boyun eğdi.*”⁶⁰

Kuşkusuz Bulgar Uyanış Çağı’nın, Avrupa Rönesans’ının bir parçası ve uzantısı olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak Avrupa’dakinden farklı olarak Bulgar Rönesans’ı yabancı politik ve dini egemenlik altında, yoğun Balkan milliyetçiliği ve giderek sivrileşen Doğu sorunu koşullarında, Büyük Güçlerin kendi sinsi çıkarlarını savunduğu bir dönemde gelişir.⁶¹ Avrupa Rönesans’ına göre Bulgar Rönesans’ı yaklaşık üç yüzyıl gecikir ve zaman açısından Avrupa’daki Aydınlanmacı, ulusal kurtuluş hareketleri ve demokratik burjuvazi devrimleriyle örtüşür. Bulgar Uyanış Çağı, Avrupa Rönesans’ının deneyiminden yararlanmıştır, ancak aynı zamanda ulusal bağımsızlık devrimi niteliği taşıdığından özgün ve eşsiz özellikler içerir.

Bulgar Uyanış Çağı, Rönesans’ın Batı Avrupa’da başladığı ve doruğa tırmandığı döneme rastlamaz. 14. ve 15.yüzyıllarda Batıda Rönesans’ın dorukta olduğu dönemde, Balkanlar Osmanlı feodal egemenliği altına girer. Bulgarların yaşamı 16., 17. ve büyük ölçüde 18.yüzyılda da Ortaçağ özelliği taşır. Durum ancak

⁶⁰ Bkz. Yuliya Nikolova – “*Vizrojdenski urotsi*”, sayfa 169, Plovdiv, 2003.

⁶¹ Liudmil Spasov – “*Problemi na novata bulgarska istoriya. Bulgarsko vizrajdane*”, sayfa 3, Plovdiv, 2001.

17.yüzyıl sonları 18.yüzyıl başlarından itibaren değişmeye yüz tutar. Giderek zanaatlar ve ticaret canlanır, şehirler gelişir. Fransa, İngiltere, Hollanda gibi dış ülkelerle ticari ilişkiler başlar. Bütün bu gelişmeler eski askeri feodal düzeninin temellerini kökünden sarsar.⁶²

‘Vızrajane’ terimi, İtalyan ‘Rinascimento’ kavramının tam çeviri karşılığı olmasına rağmen, Bulgar Uyanış Çağı kültürel ve tipolojik anlamda Avrupa tarihinde Rönesans olarak tanımlanan olguyla örtüşmez. Avrupa ile Bulgar Rönesans’ı arasındaki farklılık gecikmiş anlamında kronolojik değil, tipolojiktir.⁶³ Bu dönem, İtalyanların ‘Rinascimento’ olarak tanımladıklarından daha çok ‘Risorgimento’ kavramına uygundur, yani Bulgar Uyanış Çağı, Rönesans hümanizminden çok, ulusal uyanış ve bağımsızlık özelliği taşır. Eski Bulgar kültürü; teosantrik, Tanrı merkeziyetçiliği altında gelişen Ortaçağ Avrupa Hıristiyan kültür bütünlüğünün içinde yer alır. Avrupa Rönesans’ı yeni Avrupa kültürünün temellerine hümanizm, bireysellik ölçütünü yerleştirerek antroposantrist, yani insan merkezli özelliğe bürünür. Yüce bir değer ve evrenin merkezi olarak Avrupa Rönesans kültürü insanı yerleştirir. Bulgar Uyanış Çağı ise dinsel, kilise, yani teosantrik yaklaşımını yine dünyevi bir anlayışla değiştirir, ancak Tanrının yerine insanı, bireyi değil, insanüstü özelliğe sahip yüce bir değeri (Vatan, Memleket, Halk, Millet, Ulus, Bulgaristan...) yerleştirir.

Bulgar Uyanış Çağı’nın alt ve özellikle üst sınırının belirlenmesi hala tartışmaya açık bir konudur. Başlangıç noktası olarak ilkin tarihçi Marin Drinov’un

⁶² Liudmil Spasov – “*Problemi na novata bulgarska istoriya. Bulgarsko vızrajane*”, sayfa 5-6, Plovdiv, 2001.

⁶³ Svetlozar İgov – “*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*”, sayfa 175, Sofya, 1996.

1871’de öne sürdüğü 1762 yılı kabul edilir. Ayrıca alt sınır niteliğinde 1826 ve 1839 yıllarında Osmanlı’nın başlattığı reformların baz alınması gerektiği yönünde görüşler önerilmiştir.⁶⁴ Ülkenin bağımsızlığına kavuştuğu 1878 üst sınır olarak kabul görmesine rağmen, konuyla ilgili tartışmalar sürer.⁶⁵

1941 yılında yayımlanan ‘‘*Bulgar Uyanış Çağı*’’ başlıklı kitabında Mihail Arnaudov bu dönemin dört evresinden söz edilmesi gerektiğini savunur: Erken (1762–1829), Gerçek (1829–1856), Yüksek (1856–1878) ve Geç. Son dönem, yabancı egemenlik altında kalan topraklarda devam eden devrim propagandası ve prenslikteki kültürel etkinlikleri kapsar. Son yıllarda bu görüş Bağımsızlıktan sonra da devam eden Rönesans ruhundan söz eden Doço Lekov ile Tonço Jeçev tarafından da desteklenir. İvan Şişmanov ise Bulgar Rönesans’ının başlıca amacı Bulgar halkının dinsel özerkleşmesi olduğuna dayanarak, bu evrenin 1870’te, başka bir deyişle bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasının ilan edilmesiyle tamamlanmış olması gerektiği görüşünü belirtir.⁶⁶

Uyanış Çağı, Paisiy Hilendarski’nin 1762’de yazdığı ‘‘*Slav Bulgar Tarihi*’’ ile başlar, ancak bazı araştırmacılar⁶⁷ bundan 150 yıl önce yaratılmaya başlanan damaskinlerin dil özelliklerini öne sürerek bu sınırı daha gerilere çekmeyi yeğlerler.

Bulgar Uyanış Çağı’nın periyotlaştırılması konusunda birçok farklı görüşün olmasına rağmen, genelde 3 evreye indirgenir.⁶⁸

⁶⁴ Yuliya Nikolova – ‘‘Vızrojdenski urotsi’’, sayfa 174-175, Plovdiv, 2003.

⁶⁵ Svetlozar İgov – ‘‘*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*’’, sayfa 178, Sofya, 1996.

⁶⁶ a.g.e., sayfa 179, Sofya, 1996.

⁶⁷ a.g.e., sayfa 178, Sofya, 1996.

⁶⁸ Bkz. Yuliya Nikolova – ‘‘Vızrojdenski urotsi’’, sayfa 170, Plovdiv, 2003.

Birinci Evre – Erken Uyanış Çağı veya Geçiş Çağı adları altında bilinir ve genelde 19.yüzyıl başlarına kadar olan dönemi içerir. Başlıca özelliği ekonomik yaşamda ağır, ancak hissedilir değişimlerin gözlenmeye ve Bulgarların etnik bilincinin şekillenmeye başlamasıdır.

İkinci Evre, tarihçilere göre 19.yüzyılın 20’li-30’lu yıllarından Kırım Savaşı’na (1853–1856) kadarki zaman dilimini kapsar. İki güçlü ve yaşamsal önem taşıyan hareketin (ulusalcı eğitim ve bağımsız kilise mücadelesi) kökleri burada yatar. Bu dönemde dünyevi eğitim veren ilk Bulgar okulları açılır, ders kitapları yayınlanır, matbaacılığın temelleri atılır ve onlarca gazete ve dergi yayın hayatına başlar. Manastırlarda odaklanmış kültürel yaşam ve etkinlikler bazen sınır ötesinde bulunan şehirlere taşınır.

Üçüncü Evre, 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı’na kadar devam ederek Gerçek (veya Öz) Uyanış Çağı olarak tanımlanır. Bu yıllarda en yüksek noktasına Nisan Ayaklanması’nın işaret ettiği devrimcilik hareketleri hız kazanarak yaygınlaşır. 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı tarihçilere göre ulusal kurtuluş savaşı olmasının yanı sıra, demokratik burjuvazi devrimi özellikleri de içerir.

Bulgar Uyanış Çağı’nda yaratılan edebiyat Yeni Bulgar edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturur. Yazıldığı dil, sorunsal, konu ve tür özellikleri açısından Eski Bulgar edebiyatıyla büyük ölçüde farklılık gösterir. Uyanış Çağı Bulgar edebiyatı özellikle Yunan ve Sırp edebiyatı etkisi altında oluşur. 1840’lı yıllarda özümsenmeye başlanan klasik Rus edebiyatı aracılığıyla Fransız, Alman vs. edebiyat geleneklerini yakından tanıma olanağı doğar. Slavlık bilincinin oluşması sonucunda diğer Slav edebiyatlarına yönelik ilgi uyanır.

Okuru dünya örnekleriyle tanıştırma isteği, Bulgarlaştırma (Pobılgaryavane) adıyla bilinen sürecin doğmasına neden olur. Bu ilgi çekici eğilimde, yabancı yapının genel konusu ve içeriğine dokunulmayarak, zaman ve mekan, kahramanların adları, giysileri, alışkanlık ve gelenekleri Bulgarlaştırılır. Bu olgu, Bulgar okurunun edebiyat kültürü ve algılama yetenekleriyle doğrudan bağlantılıdır. Georgiy Gaçev'in kuramına göre, *"Bulgaristan, uygarlığın çağdaş düzeyine yükselirken, Avrupa kültürel ve tarihsel sürecinin gerekli evrelerini – antikiteyi de, Hristiyanlığı da, Ortaçağları da, Rönesans'ı da, Klasisizmi de, Aydınlanmacılığı da, Romantizmi de, gerçekçiliği de, pozitivizmi de – hızlıca ve yoğunlaşarak geçer."*⁶⁹

Uyanış Çağı Bulgar edebiyatının oluşmasındaki bir diğer ana kaynak halk yaratıcılığıdır. 1840'lı yıllardan başlayarak folklor; konu, motif ve türleriyle Bulgar edebiyatına ulusal özellik ve kimliğinin kazanmasına katkı sağlar.

Uyanış Çağı Bulgar edebiyatının periyotlaştırılma konusu⁷⁰ ilkin 1896 yılında Aleksandır Teodorov-Balan tarafından gündeme getirilerek, 'Uyanış Çağı' ve 'Ulusal Mücadele' olmak üzere iki evreden söz edilmesi önerilir. İvan Şişmanov'un periyotlaşma önerisi de benzer nitelik taşır. O, 'Manevi Uyanış Çağı' (1762–1860) ve 'Politik Uyanış Çağı' olarak iki evrenin varlığını kabul ederek, ikincisinin Georgi Rakovski'nin etkinliğiyle başladığını varsayar. Bundan dolayı 1943'te yayınladığı "Yeni Bulgar Edebiyatı" kitabını 'Paisiy'den İvan Vazov'a Kadar' şeklinde sınırlandırır. Şişmanov'a göre, Uyanış Çağı, özünde bir halk hareketi niteliği taşıyarak, Bulgarların kendi okul, bağımsız kilise, basın ve edebiyatına kavuşmalarıyla beraber sona erer. Bir başka Uyanış Çağı edebiyatı tarihçisi olan

⁶⁹ Georgiy Gaçev – *"Uskorenoto razvitie na kulturata"*, sayfa 116, Sofya, 1979.

⁷⁰ Bkz. Yuliya Nikolova – *"Vizrojdenski urotsi"*, sayfa 174-177, Plovdiv, 2003.

Boyan Penev'in net bir periyotlaştırma önermekten kaçındığını görürüz. 1966 yılında Bulgar Bilimler Akademisi'nin yayımladığı Bulgar Edebiyatı Tarihi'nin 2.cildinde periyotlaşmanın yine kronolojik ölçüte dayandırılarak, Uyanış Çağı edebiyatının iki ana evreye ayrıldığına tanıklık ederiz. Bunların birincisi, '18.yüzyıl ortalarından (Paisiy'den) 19.yüzyıl yarısına kadar' olup, kendi içinde 'Paisiy'den 1820'li yıllara kadar' ve '1820'li yıllardan Kırım Savaşı'na (1853–1856) kadar' şeklinde iki alt evreye ayrılır. Diğeri ise Kırım Savaşı'ndan Rus-Osmanlı Savaşı'na kadar olan yaklaşık 20 yıllık zaman dilimini kapsar.

II. 2.2. Uyanış Çağı Bulgar Kültür Merkezleri

14.yüzyıl sonlarından başlayarak Bulgarların kendi devletlerinin olmayışı; yukarıdan aşağıya yaygınlaştırılan ve ülkenin tüm bölgeleri için geçerli resmi bir kültürden yoksun kalmaları sonucunu doğurur. Bu durum halk kültürünün gelişmesine de olumsuz yansır. Bundan dolayı, 15.–19.yüzyılları arasında Bulgar kültürünü yaşatan ve yaygınlaştıran merkezlerin araştırılıp incelenmesi sorunu önem kazanır.⁷¹

Osmanlı devletinin çöküşünü hızlandıran Avusturya ve Rusya ile yürütülen savaşların bir kısmı Bulgar topraklarında yapılır, ayrıca 18. ve 19.yüzyıl başlarında düzenlenen ayaklanma ve Kırçalılar hareketleri, merkezden kopukluğa ve anarşiye yol açar. Bunun sonucunda önemli Bulgar kitleleri, savaş ve bastırılan ayaklanmaların ardından İmparatorluk sınırları dışına göç ederek bir sıra Avrupa ülkesinde koloniler oluştururlar. Tüccar ve esnaflar, Avrupa pazarları arayışı içinde

⁷¹ Nadejda Dragova – “*Bolgarskiye kulturniye tsentriy XVIII i načala XIX veka*”, sayfa 17 // “*Slavyanskiye kulturniy i Balkaniy*”, cilt II, Sofya, 1978.

kavşak konumları açısından önemli şehirlerde küçümsenmeyecek etkinliklerde bulunan topluluklar meydana getirirler. Bu şekilde 18. ve 19.yüzyılda Bulgar kültür merkezlerinin oluşması daha çok Osmanlı sınırlarının uzağında gerçekleşir.

Osmanlı egemenliği altına giren Bulgaristan’da kültürün korunmasına yönelik birbirine karşıtlık içinde gelişen iki eğilimin öne çıktığı bir dönem başlar. Bir taraftan eski Bulgar kültür merkezlerinin korunarak etkinliklerinin canlandırılması için çabalar harcanır, ancak bunun Tırnova, Vidin, Sofya vs. gibi yerlerde gerçekleştirilmesi olası değildir, çünkü buraları yeni yönetimin de merkezleri yapılmıştır. Bundan dolayı çabalar uzak ve ücra manastırlarda yoğunlaşır. İlk olarak Baçkovo, daha sonra Rila Manastırı başlıca merkez rolünü üstlenir. İkinci eğilim, sığınmacı statüsündeki aydınlar tarafından yaşama geçirilir ve Bulgar geleneklerinin, özellikle 14.yüzyıl Tırnova Ekolü’nün estetik, felsefi, düşünsel ilke ve anlayışının devam ettirilmesi amaçlanır.

Dolayısıyla, Nadejda Dragova’ya göre, 18. ve 19.yüzyıl başlarındaki Bulgar kültür ve edebiyat merkezleri; Slav kültür ve edebiyat geleneğinin devam ettiği ve ekonomik potansiyel ve ulusal bilinçlenme bazında kurulan yeniler olarak iki gruba ayrılır.⁷²

18.yüzyıl başlarında *Sremski Karlovtsi*, Güney Slavların önemli bir yazın odağına dönüşmeye başlar. Bu metropolitlik merkezine çeşitli ayaklanmalardan sonra, genelde batı kesimlerinden çok sayıda Bulgar gelir ve yerleşir. Burada 1741’de Hristofor Jefaroviç’in Güney Slav halklarının marş ve armalarını içeren “Stematografya”sı yayınlanır. Nadejda Dragova’nın tanımıyla bu ‘ulusallık öncesi’

⁷² a.g.e., sayfa 26-27.

evrede Slav birlikteliği düşüncesi ön planda olduğundan, merkezin dili Bulgarca-Rusça-Sırpça karışımı bir dildir.⁷³

Güney Slav birlikteliğindeki ayrışma dönemi 1760'lara doğru başlar ve bunu Paisiy Hilendarski'nin ideolojisinde net olarak görürüz. Ancak Paisiy'in "Slav Bulgar Tarihi" başlıklı yapıtını Sremski Karlovtsi'ye gitmeden ve Slavların tarihiyle ilgili zengin kütüphanelerinden yararlanmadan yazması olası değildir.

Güney Slav birlikteliğinden ayrılma evresi, Bulgar ulusal hareketiyle yakın bağ ve bağlantıları olan yeni merkezlerde gelişir. Bunlar kısaca Rila ve Aynaroz Manastırları olarak adlandırılır.⁷⁴ Güneybatı Bulgaristan'da, başta Rila ve Aynaroz manastırları olmak üzere, Makedonya'da bazı kasabaları kapsayan ve Bulgar Ortaçağ gelenekleriyle bağlılığı ifade eden bu merkezin başlıca temsilcileri ruhanilerdir. Bunların arasında Paisiy Hilendarski, Yoakim Kırçovski, Kiril Peyçinoviç'in adları önde gelir. Rila ve Aynaroz Manastırları merkezli bu evre, zamansal açıdan 18.yüzyılın yarısından 19.'nun ilk çeyreğine kadar devam ederek, Sofroniy Vračanski'nin etkinliğiyle tüm Bulgar topraklarına yayılır.

Sonraki evrenin başlıca amaçları, ulusal ideoloji propagandası ve kültürel yaşamı dinsel merkez olan manastırlardan şehirlere çekmek olarak belirlenir. Ancak feodal anarşi, ayaklanma ve Kırcalılar baskınlarının 18.yüzyıl sonu 19.yüzyıl başları Bulgar topraklarındaki yaşamı felç etmeleri, kültürel ve yaratıcılık etkinliklerin İmparatorluğun sınırları dışına kaymasına neden olur.

Yüzyıl başlarında Romanya, Bulgar ulusal kültürünün yeşerdiği yer haline gelir. Oradaki aydınların birleştirici rolüne kendi dini bölgesinden kaçmak zorunda

⁷³ a.g.e., sayfa 21.

⁷⁴ Svetlozar İgov – "Kratka istoriya na bulgarskata literatura", sayfa 181, Sofya, 1996.

kalan başpiskopos Sofroniy Vračanski'nin soyunduğunu görürüz. Başlıca yapıtlarından biri olan "Kyriakodromion, sireç Nedelnik" başlıklı derleme Yeni Bulgarca ilk basılı kitap (1806) olma özelliğini taşır. Yaratıcılık gücü ve özgün yaratısal yeteneği; onun otobiyografyası, aynı zamanda da çağın bir tablosu niteliğindeki "Günahkar Sofroni'nin Çileli Yaşam Öyküsü" (*Jitie i stradanie grešnago Sofroniya*) başlıklı yapıtında açıkça görülür, ancak çevirmenlik etkinliğine yüksek değer biçildiğinden yaşamının büyük bir kısmını Rusça ve Yunanca'dan çevirilere ayırır. Nadejda Dragova'nın tespitine göre, "tam bir yüzyıl önce Sofroniy'in çevirmenlik etkinliği güncel olmaz, zamanın ruhuna uymazdı. Çünkü o dönemin Bulgar aydınları, halen ulusal açıdan ayrışmamış kültürel bilinciyle, Slavlık coşkusuyla Rusça-Slavca dilinde okur ve yazar, veya dönemin Balkanlarında dünyevi eğitim dili olan Yunanca'yı kullanırlar."⁷⁵ Paisiy ve çağdaşlarından sonra, kilise dışında kullanılacak yapıtların Bulgarca'ya çevrilmeleri gereksinimi ortaya çıkar. Tüm bu gelişmeler artık ulusal bilince sahip, Avrupa kültürel değerlerine kendi diliyle ulaşmak isteyen Bulgar aydınlarının oluştuğunu belgeler. 1000 adet basılan Sofroniy'in "Nedelnik"i, 19.yüzyıl başı genç Bulgar aydınlarının sayısı hakkında bilgi verir.

Sofroniy'den sonra başlayan devrimci aydınlar evresi, Balkanlardaki yeni koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Önemli sayıda Bulgarlar ayaklanmalar, Rus-Osmanlı Savaşları ve özellikle Yunan Filiki Eteria örgütü yönetimindeki bağımsızlık hareketinde yer alırlar. Bu girişimlerin başarısızlığından sonra, özellikle Doğu bölgelerden Bulgarlar kitlesel olarak Tuna'nın kuzeyine geçerler.

⁷⁵ Nadejda Dragova – "Bolgarskiye kulturniye tsentry XVIII i načala XIX veka", sayfa 24-25, Sofya, 1978.

Böylece o yıllarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlarında yer alan Braşov şehrinde oldukça büyük bir Bulgar kolonisi oluşur.⁷⁶ Varsıl tüccarlardan Anton İvanov Kamburoğlu'nun maddi yardımlarıyla, 1824'te Uyanış Çağı edebiyatının ilk sığınmacı merkezinde Dr. Petır Beron'un yeni Bulgar eğitiminin manifestosu niteliğini taşıyan '*Balıklı Alfabe*'si (Riben bıkar) yayınlanır. Yeni Bulgar kültürü için klasik bir yapıt özelliğini taşıyan Alfabe'nin eğitimsel, filolojik ve estetik ilkeleri o kadar günceldir ki, Yuriy Venelin 10 yıl sonra '*bu kitabın değeriyle ölçülecek hiçbir Rus alfabesine rastlamadım*', diye belirtir,⁷⁷ ayrıca Prof. Bodyanski onu Moskova Üniversitesi Slav Semineri'nde Bulgarca ders kitabı olarak okutur. Braşov'da, komşu ülkelerin yükselen kültürü örnek alınarak yeni Bulgar eğitiminin temellerinin atılmasının ötesinde, okul kitapları yayınlanmasına ağırlık veren Bulgar Filoloji Topluluğu oluşturulur.

19.yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin başarısızlığı yeni Bulgar kitlelerinin Avusturya-Macaristan, Rusya ve Tuna prensliklerine sığınmalarına neden olur. Bu bağlamda 40'lı yıllarda Karadeniz liman şehri *Odessa*, Bulgar kültür ve edebiyat merkezine dönüşür.⁷⁸ Bulgarların buradaki kültürel yaşamı Ortaçağ geleneğine değil, tüccar, esnaf ve devrimci sığınmacıların ekonomik ve politik etkinliğine dayanır. Şehrin öğretim kurumlarında daha sonra

⁷⁶ Elena Taçeva – '*Braşovskata grupa v krigovete na rannovizrojdenskata literatura*' // '*Veçnite strasti bılgarski. Poçit kım Tonço Jeçev*', Sofya, 2004.

⁷⁷ Nadejda Dragova – '*Bolgarskiye kulturniye tsentriy XVIII i naçala XIX veka*', sayfa 26, Sofya, 1978.

⁷⁸ Bkz. Doço Lekov – '*Odesa i formiraneto na bılgarskata literaturna inteligentsiya prez Vizrajdaneto*', sayfa 34-64 // '*Literaturni i kulturni tsentrove prez Bılgarskoto vizrajdane*', Sofya, 1999.

Bulgar kültürünün gelişiminde önemli roller üstlenecek gençler eğitim görür. Bunlardan Nayden Gerov, Dobri Çintulov vs. şiir alanında olgun yapıtlar sunarlar. Eğitimdeki Helenizm eğilimi, Rus-Slav eksenine kayar. Yine buradaki koloni aracılığıyla Rus toplumunda Bulgarların tarihi, halk yaratıcılığı ve geleneklerine yönelik yoğun bir ilginin doğuşuna tanıklık ederiz.

Özetle, yeni Bulgar kültür ve edebiyat merkezlerinin önemi coğrafi konumdan, İmparatorluğun içinde mi dışında mı yer aldıklarından değil de, barındırdıkları ekonomik ve etnik potansiyelle belirlenir. 1830'lu yıllarda geleneksel merkezlerin olanakları tükenir. Bu yıllarda Rila Manastırı gibi bir merkez önemini yitirir, Aynaroz artık sadece gezgin, bilgin ve koleksiyoncuların ilgisini çekmekle kalır, hatta Neofit Bozveli, İlarion Makariopolski gibi Bulgar kültür ve kilise hareketinin önemli kişiliklerini buraya sürgüne gönderirler.⁷⁹

1850'lerin sonu 60'ların başlarına doğru Rusya'nın başkenti *Moskova* Bulgar kültür ve edebiyat merkezi olarak sivrilmeye başlar.⁸⁰ 1859'da Lyuben Karavelov, Konstantin Miladinov, Rayko Jinzifov, Neşo Bonçev, Vasil Popoviç öncülüğünde Bratski trud Dergisi yayınlanır. Burada Slavlığa ilgi duyan Rus akademisyen, toplumcu ve yazarlarla birlikte Bulgar halk yaratıcılığı ve bilimi araştırılır. Ayrıca Moskova kültür ve edebiyat merkezi, Bulgar şiir geleneğinin gelişimi ve düzyazının temellerinin atılmasına katkı sağlar.

Uyanış Çağı'nda Bulgar topraklarında gelişen en belirgin kültür ve edebiyat merkezi olan *Şumnu*, 1848'den sonra buraya yerleşen Macar ve Polonyalı

⁷⁹ Nadejda Dragova – “*Bolgarskiye kulturniye tsentriy XVIII i načala XIX veka*”, sayfa 27, Sofya, 1978.

⁸⁰ Bkz. Doço Lekov – “*Kulturni i literaturni tsentrove v Bulgarskoto vizrajane*”, sayfa 86-107, Sofya, 1999.

sığınmacıların etkisi altında gelişir.⁸¹ Sava Dobroplodni ve öğrencilerinin çabalarıyla tiyatro ve oyun yazarlığının gelişmesinin önkoşulları yaratılır. Ayrıca Vasil Drumev ve İliya Bliskov düzyazı alanında yapıtlar üretirler.

1869'da Lyuben Karavelov'un, yayınladığı gazetelerle beraber buraya yerleşmesinin ardından edebiyat merkezi kimliği kazanmaya başlayan *Bükreş*, İstanbul'dan farklı olarak devrimci kanadı simgeleyen bir yuvaya dönüşür.⁸² 70'li yıllarda burada Bulgar şiiri ve düzyazısında gerçekçilik akımı yerleşir.

18. ve 19.yüzyılda sınır ötesinde ulusal kültür ve edebiyat merkezlerinin oluşabilmesi için gerekli koşullardan aşağıdaki dört tanesi neredeyse zorunludur:

- Ev sahibi ülkenin politikasının Bulgar sığınmacı ve göçmenlerin ulusal programıyla uyum içinde olması;
- Bulgar aydınların dışında, merkezde yerleşik ve ekonomik güce sahip bir koloninin de bulunması;
- Ulusal programlara yön veren politik sığınmacıların bulunması;
- Kültür ve edebiyat merkezinin anavatandaki yaşamla bağı olması gerekir.⁸³

II. 2.3. Uyanış Çağı Bulgar Kültür Merkezi Olarak İstanbul

1300 yılı aşkın Bulgar Devleti tarihinde her zaman belirleyici rol oynayan İstanbul'un bazı dönemlerde önem ve ağırlığının daha da arttığı görülür.

⁸¹ Svetlozar İgov – “*Kratka istoriya na bulgarskata literatura*”, sayfa 183, Sofya, 1996.

⁸² Bkz. Doço Lekov – “*Kulturni i literaturni tsentrove v Bulgarskoto vizrajane*”, sayfa 122-137, Sofya, 1999.

⁸³ Nadejda Dragova – “*Bolgarskiye kulturniye tsentriy XVIII i načala XIX veka*”, sayfa 27-28, Sofya, 1978.

Elimizde somut bilgi ve verilerin eksikliğinden dolayı, Bulgarların Osmanlı başkentine tam olarak ne zaman yerleşmeye başladıklarını tespit etmemiz olası değildir. Kuşkusuz daha Ortaçağlarda bu şehirde Bulgar yaşadığı bilinir.⁸⁴ Ancak Bulgarların neredeyse kitlesel boyutlarda İstanbul'a gelmeye başlamaları 18.yüzyıl sonu-19.yüzyıl başlarına rastlar. Bunun başlıca iki nedeni vardır:

Birincisi, merkezi Osmanlı yönetiminin de bir türlü baş edemediği Kırcalılar baskını ve saldırılarından bunalan binlerce Bulgar daha güvenli ve korunaklı olan başkent ve yakın çevresine göç ederek yerleşirler. Sonuç olarak İstanbul surlarının yaklaşık 60 kilometre batısında, Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzanan Anastassius Suru boyunca 30'un üzerinde Bulgar köyü kurulur, bunun yanı sıra Silivri, Çorlu, Çatalca kazaları köylerinde ahalinin büyük bir kısmı Bulgar asıllı olduğunun altı çizilir. III.Selim (1789-1807) döneminde Filibe dolaylarından birçok Bulgar ailesinin Kırcalılar⁸⁵ baskınlarından İstanbul'a göç ettikleri, valide sultanın bunlara başkent dolaylarındaki terkedilmiş dört çiftliğini özel bir fermanla bağışladığı belirtilir. Çok geçmeden terk edilen topraklar üzerinde dört Bulgar köyü (Çanakça, Taşağıl, Deliyunus, Terkos) kurulur.

Bulgarların İstanbul ve yakın çevresine yerleşmelerinin ikinci nedeni de İmparatorlukta meydana gelen toplumsal değişikliklerle, daha doğrusu ekonomik

⁸⁴ Bkz. 1.Pars Tuğlacı – ‘‘Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri’’, İstanbul, 1984; 2.Darina Petrova – ‘‘Tsarigradskite bulgari’’, Sofya, 2000; 3.Elçin Macar – ‘‘İstanbul Bulgarları’’, sayfa 94-97, Tarihsel Toplum, sayı 117, Eylül 2003.

⁸⁵ Kırcalılar – III.Selim zamanında Trakya ve Bulgaristan taraflarında faaliyet gösteren eşkıyalara verilen ad. (Bkz. 1.Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, cilt 11, sayfa 235; 2.Zeynep Zafer – ‘‘Rumeli’de Kırcalı Faaliyeti ve A.S.Puşkin’in ‘‘Kırcalı’’ Adlı Öyküsü’’, Türk Dünyası, sayı 13, Bahar 2002.)

koşullarla yakından ilintilidir. 19.yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı başkenti bir milyon nüfuslu bir şehir haline gelerek ekonomik potansiyeli yükselmiş, ayrıca başta ticaret olmak üzere, çeşitli meslek ve zanaatlar için uygun koşulların olduğu bir merkeze dönüşür. Özellikle İmparatorlukta yaşayan tüm katmanların din ve ırk gözetilmeden yaşamını, malını, mülkünü, namusunu garanti altına almayı afişe eden Gülhane Hattı Hümayununun ilanıyla, İstanbul'daki Bulgar unsuru hızlı bir biçimde artmaya başlar ve 19.yüzyıl yarısına doğru 50 bin kişiyi bulduğu varsayılır.⁸⁶

İlk başlarda Bulgarların büyük bir kısmı, birkaç yıl burada çalışarak yeterince para kazandıktan sonra yeniden doğdukları yerlere dönen bekar erkeklerden oluşur. Daha sonraki yıllarda maddi durumlarını sağlamlaştıranlar ailelerini de buraya getirip kalıcı olarak yerleşirler. Bunun yanı sıra, bekarların arasında Rum, Ermeni, Yahudi kızlarıyla evlenerek yerleşenler de vardır. Kendilerinkini oluşturamadıklarından dolayı Bulgarlar Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerine yerleşerek, dini bayram ve törenlerde diğer Hristiyan azınlıkların kiliselerini ziyaret ederler.⁸⁷

Bulgarların İstanbul'da ekonomik yükselişinin 19.yüzyılın 20'li yıllarından itibaren başladığı görülür. Daha somut olarak bu değişikliğin başlangıcında II. Mahmut'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı dağıtması yatar. Ordusunu yenileyerek Avrupa üniformasıyla giydirmeyi amaçlayan Osmanlı sultanının abacı ustalarına gereksinimi doğar ve ilk Bulgar terzilerin İstanbul'a gelişleri bu bağlamda

⁸⁶ 19.yüzyılda İstanbul'da yaşayan Bulgarların sayısıyla ilgili, 15 binden başlayıp 150 bine kadar ulaşan çeşitli rakamlar verilir. Örneğin, Makedonya Gazetesi'nde 1870'lerde İstanbul'da 150 bin Bulgar yaşadığı, ancak bunların içinden ulusal bilince sahip olanların sayısı 15 bini dahi bulmadığı belirtilir. (Bkz. Tonço Jeçev – *“Bulgarskiyat Velikden ili strastite bulgarski”*, sayfa 7, Sofya, 1992.)

⁸⁷ Nikola Naçov – *“Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina”*, sayfa 7, Sofya, 1925.

gerçekleşir. Yüzlerce abacı ustası, kalfa ve çıraklarıyla beraber, aslında bir eski kervansaray olan Ambar'a yerleşirler. At Meydanı çevresinde bulunan ve kurşun çatısı, yüksek kubbe ve zaman içinde aşınmış taş basamaklarıyla adeta bir manastırı andıran Ambar'ın koğuş benzeri odalarında Bulgar terziler sabahtan akşamın geç saatlerine kadar kaba abadan giysi dikerler.

Bir gün II.Mahmut Ambar'da çalışan Bulgar abacıların huzuruna çıkmalarını emreder. Büyük mahmudiye fes ve siyah bıyıklarıyla, makas ve arşın tuttukları ellerini öne bağlayarak önde ustalar, arkalarında da kalfa ve küçük yaştaki çıraklar sultanın karşısına dizilir. II.Mahmut, "Bulgarlar benim reayam mı?", diye sorar. Düzen ve disiplinlerini çok beğenir ve daha sonra onlara para desteği sağlanmasını emreder.⁸⁸

İzmir'de yayımlanmaya başlanan ilk Bulgar dergisi Lyuboslovie'nin 1. sayısında da konuya ilişkin ilgi çekici bir tanıklığa yer verilir. 24 Haziran 1844'te Sultan Abdülmecit serasker Rıza paşa ve üst düzey görevliler refakatinde ordunun giysilerini diken abacıları ziyaret eder. Daha önceden herkesin tören giysileriyle giyinmelerini ve önemli görev yaptıklarının anlaşılması için başlarında özel arma bulundurmalarını emreden Osmanlı sultanının, dikkatle abacıların arasından geçtiği ve tutumlarından çok memnun kaldığı belirtilir. Yine aynı kaynakta, başka bir tarihte terzilerin Bayram namazına giden sultanın geçeceği yol üzerine tören giysileriyle dizilerek onu selamladıklarına yer verilir.⁸⁹ Bayramın ikinci günü de terziler Elçi Hanı'nın⁹⁰ önünde sıralanarak oradan geçen üst düzey devlet görevlilerini

⁸⁸ Zahari Stoyanov – "Hristo Botyov – opit za biografiya", sayfa 63-64, Sofya, 1976.

⁸⁹ Lyuboslovie, sayfa 117-119, İzmir, 08.10.1844.

⁹⁰ Elçi Hanı – Çemberlitaş'ta bulunan bu han için, bkz. Semavi Eyice – "Elçi Hanı", sayfa 93-130, cilt XXIV, Tarih Dergisi, İstanbul, 1970.

selamlarlar. Binbaşı, yüzbaşı, onbaşı rütbeleriyle yarı askeri düzende çalışan ve sayıları 1000'i aşan abacı terzilere çok iyi ve düzenli aylık ödendiğinden dolayı, rahat ve refah içinde yaşıyor, yönetimin koruması altında olduklarından şehirde serbestçe dolaşıyorlarmış.

Ancak bu aşamada Bulgarlar arasında henüz ulusal bilinçlenmeden söz edilemez, çünkü bir çoğu dinini daha öne çıkarıp kendini Rum olarak tanıtmaktan yanadır. Kökten bir değişikliğin 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla başladığına tanık oluruz, çünkü İmparatorluğun farklı noktalarından buraya akın eden Bulgarların çok kısa sürede, bazılarını adeta tekellerine aldıkları 25'in üzerinde zanaat ve meslekte temsilcileri vardır.⁹¹ Abacılık, kaytancılık ve şayakçılık dışında, örneğin, Panagyurişte, Koprivşitsa, Kotel, Karınabat, Vraça, Samokov dolaylarından gelenler celeplik, kasaplık, koyun alım satımını uğraş edinirler, Debre, Tetovo, Üsküplüler fırıncılığı, tatlıcılığı ve dülgerciliği, Kosturlular – sütçülüğü, Bitolya, Ohri, Resne kökenliler – bahçıvanlığı, Doyranlılar – seyisliği, faytonculuğu benimserler.⁹²

Kırım Savaşı'ndan sonra tüccar, eğitilmiş, aydın ve ulusal bilinci daha gelişmiş Bulgarların İstanbul'a yöneldiği görülür.

⁹¹ Nikola Naçov – *“Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina”*, sayfa 9-10, Sofya, 1925.

⁹² a.g.e., sayfa 179-180.

1845’li yıllara doğru Bulgar tüccar ve zanaatçıların odağına, dükkan ve odalarının neredeyse tümünü tuttukları Balkapanı Hanı dönüşür.⁹³ Onun yakınlarında bulunan Vezir Hanı, Fazlı Paşa Hanı, Süleyman Paşa Hanı, Boyacı Hanı, Sümbül Hanı, Papaz Hanı, Valide Hanı, Şeyh Davut Hanı gibi genelde iki katlı ve dışarıdan adeta bir kaleyi andıran hanlarda buğday, un, pirinç, gül yağı, koç, peynir, kaşar, yağ, sızdırma, deri, şayak, aba, kaytan, kilim, çorap, demir, balık, havyar, çerviş, yağ, şeker, pamuk vs. gibi çok çeşit tarım, hayvansal ve sanayi ürünlerin ticaretini yaparlar.⁹⁴

Bu koşullar altında İstanbul’da oluşan Bulgar kitlesinin organize bir güç haline getirilmesi Neofit Bozveli’nin adı ve kişiliğiyle yakından ilişkilidir, çünkü o burada bağımsız kilise mücadelesini başlatmayı başarak, İstanbul’u önem açısından birinci Bulgar politik, ekonomik, kültürel ve edebi merkezine dönüştürür.

İstanbul’daki Bulgarlar, sosyal statü ve mesleki dağılım açısından çeşitlilik gösterir.⁹⁵ 19.yüzyıl Bulgar toplumunun sayıca en yüksek katmanını oluşturan köylülerin yüzdesi burada düşüktür. İstanbul’da zanaatçı, esnaf, tüccar, girişimci vs. grupların oluşturduğu burjuvazinin orta sınıfı temsil edilir. Önemli sayıdaki Bulgar

⁹³ Bkz. 1.İvan Bogorov – ‘*Nyakolko dena razhodka po bulgarskite mesta*’, sayfa 239-241 // ‘*Pitišta i piteşestvenitsi (XIV-XIX vek)*’, Sofya, 1982; 2.Konstantin Veliçkov – ‘*Spomeni i ptepisi*’, sayfa 215-228, Sofya, 1987.; 3.Reşat Ekrem Koçu – *İstanbul Ansiklopedisi*, sayfa 2053-2056, cilt IV, İstanbul, 1944-1958; 4.Semavi Eyice – *İslam Ansiklopedisi*, sayfa 33-34, cilt V, İstanbul, 1992; 5.Gönül Cantay – *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, sayfa 30-31, cilt II, İstanbul, 1993;

⁹⁴ İvan Bogorov – ‘*Nyakolko dena razhodka po bulgarskite mesta*’, sayfa 239-241 // ‘*Pitišta i piteşestvenitsi (XIV-XIX vek)*’, Sofya, 1982.

⁹⁵ Diana İvanova – ‘*Tsarigradskiyat knijoven krig prez III četvirt na XIX vek (s ogled na sotsiolingvističnoto mu predstavjane)*, Problemi na sotsiolingvistikata, sayfa 84-93, Sofya, 1989.

aydınların bir kısmını öğrenci veya eğitimlerini tamamlayarak babalarının ticarethanelerinde çalışan gençler, diğerini de çeşitli Avrupa ülkelerinde okuduktan sonra Osmanlı bürokrasisinde memurluk yapan veya öğretmen, ruhani, gazeteci ve matbaacı olarak çalışanlar oluşturur. Nikolay Gençev'in belirttiği verilere göre, dönemin ilerici görüşlerini taşıyan aydınların sadece %12'si ulusal kurtuluş sürecine doğrudan bağlı değildir.⁹⁶

II.2.3.1. İstanbul'da Bulunan Bulgar Kültür ve Edebiyat Kurumları

Metoh: Genel olarak Ortodokslarda tapınak ile ev arasında özgün bir uzam özelliği taşıyan metoh, bir yandan dinsel bilince dayanak yaratırken, aynı zamanda uzak ve kopuk manastır dünyasını şehir yaşantısının içine çekerek dinsel ile dünyevi kültürlerin yakınlaşmasını sağlar.⁹⁷ Yapımına 1849 yılında, knez ve üst düzey Osmanlı görevlisi Stefan Bogoridi'nin (1773–1859)⁹⁸ İstanbul Bulgar topluluğunun gereksinimleri için bağışladığı Haliç kıyısındaki iki katlı villasının bulunduğu parselin en batı kısmında başlanır. Batı cephesi Haliç surlarından kalma bir duvar parçasına yaslandırılıp, ön tarafı Haliç'e bakan bu kabaca dikdörtgen planlı, duvarları yontulmuş taşlarla örülü, döşemeleri ahşap olan yapı, çeşitli İstanbul Bulgar esnafı

⁹⁶ Nikolay Gençev – “*Bulgarskata vizrojdenska inteligentsiya*”, sayfa 5, Sofya, 1988.

⁹⁷ İvan Radev – “*Taksidioti i taksidiotstvo po bulgarskite zemi XVIII-XIX vek*”, sayfa 44, Veliko Tırnovo, 1996.

⁹⁸ II.Mahmut ile Abdülmecit'in en yakın, sadık ve güvenilir bürokrati, Osmanlı İmparatorluğu hiyerarşisinde en yüksek noktaya erişen Bulgar olarak bilinen knez Stefan Bogoridi'nin yaşamıyla ilgili, bkz. 1.Nikola Naçov – “*Knyaz Stefan Bogoridi*”, Sbornik na BAN, Sofya, 1929; 2.Tonço Jeçev – “*Bulgarskiyat Velikden ili strastite bulgarski*”, sayfa 28-45, Sofya, 1992; 3.Leman Ergenç – “*Babıali'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat*”, Belleten, cilt LXII, sayı 233, sayfa 65-74, Nisan 1998.

graplarının destekleriyle tamamlanarak, 23.04.1850 tarihinde törensel bir şekilde açılır.⁹⁹ Üç katlı binanın ön cephesinin uzunluğu 31,75 m, genişliği 8 ile 10 m arasında değişmekte olup, yapıyı kiliseden ayıran yolun zamanla yükselmesi sonucunda giriş kat çukurda kalmıştır.¹⁰⁰ Osmanlı belgelerinde papaz evi olarak geçen Metoh'un yapılmasının başlıca amacı İstanbul üzerinden kutsal topraklara yolculuk eden Bulgarların konaklayabilmelerine olanak sağlamaktır. İçinde, hepsi kilise ve Haliç'e bakan 25 odası vardır. Saçağın hemen altındaki frizde tüm ön cephe boyunca Kilise Slavca'sı bir yazıt dikkat çeker: *"Bu yer Tanrının izni ve yardımıyla, Padişahın yüksek fermanıyla, Ulu Padişah Sultan Abdülmecid Efendimizin ve patrik Antim'in zamanında ilk Bulgar Kilisesi Metohu'nun yapılması için yurtsever ulu prens Stefan Bogoridi tarafından Tanrının ve insanların önünde Bulgar halkına armağan edilmiştir. Bulgar metohu yapısı halkın yardımı ve katılımıyla ve denetimi altında yapılmıştır. 1850 yazında tamamlanmıştır. Yazan S.N.N.İzvorskiy."*

19.yüzyıl İstanbul Bulgarları, *"anavatandan gelen yolcuların sığınağı, başpapazları İlarion Makariopolski'nin evi, çocuklarının okulu, ateşli tartışmalarının toplantı salonu"*¹⁰¹ gibi birkaç işlevi yerine getirip, Uyanış Çağı tarihinin yarısına tanıklık ederek, adeta Bulgar demokrasisini simgeleyen ve günümüzde içler acısı bir durumdaki bu taşınmazıyla onur duyarlar.

Bulgar Okuma Yurdu (Bılgarsko çitalişte) – 10.04.1866 tarihinde Petko Slaveykov, Gavrail Kristevič ve diğer İstanbul Bulgar aydınları öncülüğünde, Fener semtinde bulunan Metoh'ta kurulan Okuma Yurdu'nun iki odası, Bulgarların

⁹⁹ Hristo Temelski – *"Bılgarskata svetinya na Zlatniya rog"*, sayfa 49, Veliko Tırnovo, 1998.

¹⁰⁰ Hasan Kuruyazıcı, Mete Tapan – *"Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Bir Yapı Monografisi"*, sayfa 62-63, İstanbul, 1998.

¹⁰¹ Tonço Jeçev – *"Bılgarskiyat Velikden ili strastite bulgarski"*, sayfa 98-99, Sofya, 1992.

Osmanlı başkentindeki manevi yaşamlarının merkezi, salonu, bir anlamda da Bulgar eğitiminin parlamentosu niteliğini taşır.¹⁰² Burada, bugünkü deyişle her konuda aydınlatıcı ve bilgilendirici konferanslar sunulmasının yanı sıra, Bulgar kültür gelişiminin sorunları hakkında tartışmalar yürütülür. Okuma Yurdu kütüphanesine ülke sınırları dışında yayınlananlar hariç tüm Bulgarca, bazı yerli Fransızca, Yunanca ve izin verildiği ölçüde Rusça gazete ve dergiler alınır. Kütüphaneye, *Revue de deux mondes* ve *Rus Oteçestveniye zapiski*, *Beseda*, *Zarya* vs. süreli yayınların birkaç yıllıkları bağışlanır, ayrıca Bulgarlarla ilgili yayınlar ve kitaplar alınır. Okuma Yurdu'nun 1872–1874 yılları arasında kendine ait basımevi de vardır, ancak bunun büyük bir etkinlikte bulunduğu söylenemez. Sözü edilen kurumun kendi dergisi olan *Çitalište* ve eki niteliğindeki *Ana Öğretim Kılavuzu*'nun 1870–1875 arasında 5 yıllığı çıkar. Derginin yazarları arasında Petko Slaveykov, Gavrail Kristeviç, Lazar Yovçev, Grigor Pırliçev, Kristyo Pişurka, Stefan Zahariev, Todor Şişkov vs. bulunurlar. K.Veliçkov'a göre, *“kuşku götürmez yararlılıklar sağlayan bu iki süreli yayına edebiyatımız çok şeyler borçludur.”*¹⁰³ Bu kurum yoksul yerleşim yerlerine kitap ve gazeteler göndererek yardım etmenin yanı sıra, kiliselere bağlı okul ve okuma yurtları açılmasını önerir. Ayrıca, İstanbul Bulgarlarının serbest zamanlarını okuyarak geçirmeleri ve yararlı bilgiler edinmelerine olanak sağlayarak, aydın ve uyanık gençlerin ulusal duygularının güçlenmesi, bilim sevgisinin filizlenmesi için birçok etkinliklerde bulunur. Makedon Derneği'ni kurarak Yunanlılarca eritilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Trakya ve Makedonya Bulgarlarının ulusal bilincinin

¹⁰² Nikola Naçov – *“Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina”*, sayfa 53-68, Sofya, 1925.

¹⁰³ Konstantin Veliçkov – *“Spomeni i putepsi”*, sayfa 218, Sofya, 1987.

uyandırılması için, buralara 2 834 adet kitap göndererek okul ve eğitim davasının sağlam temellere oturtulmasına ve bu alandaki sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olur. Değerli hocam Doço Lekov'un vurguladığı gibi; Okuma Yurdu, *‘‘İstanbul’da yaşayan Bulgarların birleştirilmesi, Bulgarca süreli yayın ve edebiyatın yaygınlaştırılması ve her şeyden önce Makedonya’daki eğitim ve aydınlanma davasında büyük katkı sağlar.’’*¹⁰⁴

Böylece, kültürel aydınlanma hedefine koşutluk içinde, Okuma Yurdu, kendine somut politik amaçlar da koyar ve bunları büyük ölçüde gerçekleştirmeyi başarır. Bulgar Okuma Yurdu, kültürün ulusalsızlaştırılması mücadelesinde çağdaş bilimsel yaklaşım örneği verir. Ulusal Bulgar Müzesi kurma taslağı hazırlar, hatta 1870’te Bulgar topraklarının *‘‘etnografik, tarihsel, istatistik haritasını’’*¹⁰⁵ hazırlamak için bir komisyon oluşturarak, adeta resmi olmayan Bulgar Eğitim Bakanlığı’na dönüşür.

Bulgar Yazın Birliği (Obština na bılgarskata knijnina) – Uzun süreli etkinlik göstermemesine rağmen, bu kurum İstanbul’da yaşayan Bulgar aydın ve toplumcuların kültür, edebiyat ve eğitim için yürütülen çabaların birleştirmek istemelerinin bir ifadesi olarak önemli yeri vardır. Mesetsoslov ve Bılgarski knijitsi Dergisi’ni yayınlayan Birliğin etkinliğinde birinci amaç olarak eğitim ve aydınlanma sorunlarının vurgulanmasına rağmen, programından da anlaşılacağı gibi, bir kültür ve edebiyat topluluğu kimliğiyle kendine yer etmesi istediği görülür. Aynı amaç ve yönelime, 1864’te kurulan Bılgarska knijevna drujina (Bulgar Yazın Grubu) da

¹⁰⁴ Doço Lekov – *‘‘Bılgarska vizrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi’’*, cilt II, sayfa 84, Sofya, 1988.

¹⁰⁵ a.g.e., sayfa 85.

sahiptir. Amacı, programında belirtildiği gibi, *“her türlü yöntemle ve olabildiğince halk arasında doğru bilgiler yaymak, ders ve herkese yararlı kitaplar yayınlayarak ve örnekler sunarak edebi Bulgar dilinin oluşturulması ve geliştirilmesi için çabalamak.”*¹⁰⁶ Grup, Bilgarski knijitsi benzeri edebiyat, bilim, sanat ağırlıklı bir dergi yayımlamayı tasarlar, ancak bu gerçekleşmez.

Prosveštenie İyiliksever Kardeşliği (Blagodelno bratstvo “Prosveštenie”)

– 1868 yılında genç Bulgar aydınlarınca büyük bir eksikliği gidermek ve kültür alanındaki tüm gereksinimleri karşılamak amacıyla kurulur. Oturumları Metoh’ta yapılan Kardeşliğin yazılı tüzüğünde, İstanbul’un çeşitli semtlerine dağılmış, genelde sütçü, fırıncı, bahçıvan vs. Bulgar esnafı ve çevre köylerden yerleşenlerin çocuklarına destek sağlayarak yardımcı olacağı belirtilir.¹⁰⁷ Yunanlı ve Sırpların eritme noktasına getirdikleri Makedonya’daki Bulgarların ulusal bilinçlenmelerini sağlamak için yoğun etkinlik gösterir. Kardeşlik, öncelikle Bulgar esnafı ve işçileri yerinde ziyaret eder, gerekli bilgileri verir ve bunların ulusal bilinçlerini geliştirecek seyyar bir öğretmen atar. 23.03.1869’da Vezir Hanı’nda açılan pazar okulunda abacı çocuklarına okuma yazma öğretilir. Yetişkinlerin de gittikleri bu okulda Kardeşliğin üyesi olan gençler gönüllü ders verirler. Daha sonraki yıllarda İyiliksever Kardeşliği Kasımpaşa, Langa, Topkapı, Kumkapı ve Hasköy, yakın çevredeki Çanakça ve Tarfa köylerinde okullar açar, ayrıca Makedonya’dan gelen öğrencilere maddi olanaklar sağlar – daha sonra doğdukları yere dönmeleri ve iki yıl öğretmenlik yapmaları koşuluyla 10 öğrenciyi yatılı okutur. Kardeşlik, İstanbul’un bir çok semtinde kilise

¹⁰⁶ Bkz. Georgi Borşukov – *“İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”*, sayfa 115, Sofya, 1976.

¹⁰⁷ Bkz. Nikola Naçov – *“Tsarigrad kato kulturen tsentr na bulgarite do 1877 godina”*, sayfa 68-76, Sofya, 1925.

açmayı da tasarlar. Örneğin, Topkapı’da bu amaca yönelik bir ev satın alınır. Nikola Mihaylovski’nin çevirisiyle bazı dini içerikli metinleri yayınlayarak, bunları ücretsiz tüm Bulgar okullarına dağıtır. Bunun dışında etkinliklerini sürdürdüğü 1876 yılına kadar okullara para ve Makedonya ile Pravo gazetelerinin yıllıklarını gönderir, ayrıca lotarya çekilişleri düzenler.

Promişlenie Bulgar Matbaacılık Kurumu (Bılgarsko peçatarsko drujestvo “Promişlenie”) – 03.05.1870 tarihinde P.P.Karapetrov öncülüğünde diğer matbaalarda çalışan aydın ve ileri görüşlü Bulgarlar tarafından kurulan bu kuruma, sonraki yıllarda genelde Panagyurişte ve Koprivştitsa kasabalarından gelerek buraya yerleşen gazeteci, toplumcu ve edebiyatçılar üye olurlar. Yazılı tüzüğü de bulunan dernek ilk başlarda üyeleri için yardımlaşma kasası açar, 3 yıl sonra bunların sayısı çoğalınca anonim şirkete dönüştürülerek tüzüğü buna göre değiştirilir. Kütüphanesi ve Vek başlığıyla yayınladığı kendi gazetesi vardır. Tüzüğünde; “edebiyat, bilim ve pedagoji alanındaki her umut verici ışığı teşvik etmeyi” deklare eden kurumun yönetiminde Petko Slaveykov, Konstantin Veliçkov, Stefan Bobçev, İvan Naydenov yer alırlar. K.Veliçkov’un “*Nevenka ile Svetoslav*” dramını, Puşkin’in “*Deniz Kızı*” (Rusalka) başlıklı poemasının çevirisini, Moliere’in “*Zoraki Evlilik*” yapıtının yayınlanmasını sağlar. Halkın tüm katmanlarına ulaşabilmeyi amaçlayan Kurum, farklı sosyal ve kültürel grupların zevk ve eğilimlerini göz önünde bulundurarak zengin içerikli ahlaki, tarihsel ve edebi metinler yayımlar. Daha iyi rekabet edebilmesini sağlayan kendi matbaasını (1873) ve birçok Bulgar’ın yerleştiği Tahtakale’de Balkapanı Hanı karşısında kitap mağazasını açarak (1872) ticari ve kültürel etkinliklerini artırır. Promişlenie, Bulgar kitabının ön hazırlığı, basılması ve yayınlanmasını gerçekleştirir. 1873–1874 yıllarında bu matbaada okurların büyük

ilgiyle karşıladığı toplam 22 adet kitap basılır, bunların hepsi çeviri olup o dönem başarılı örnekler açısından oldukça yoksul Bulgar edebiyatına değerli katkı sağlarlar. Başında Govedarov adındaki enerjik kitapçının bulunduğu ve Bulgarların toplanma yeri haline dönüşen kitap mağazasında, kendininkilerin dışında Danov, Mançev, Momçilov yayınevlerinin yayınları da satılır. Devrimci fikirleri benimseyen Bulgar aydınlarına Bükreş'te yayımlanan Svoboda (Hürriyet) ile Nezavisimost (Bağımsızlık) gazeteleri gizlice sunulur. Bu kurumun katkılarına yüksek değer biçilir.¹⁰⁸ 12.02.1875'te Promişlenie kendi yayınına çıkarmaya başlar. Den adındaki bu gazete bir yılını tamamlayamadan değişen koşullardan dolayı kapanır ve böylece Kurum etkinliğini tamamlar.

Uyanış Çağı'nda İstanbul'da kurulan ve ticari ağırlıklı olmalarına rağmen, kültür ve edebiyat kurumlarına parasal destek sağlayan, ancak kısa süreliliklerinden dolayı pek izler bırakmayan diğer kuruluşlar arasında, Ortaköy Hayırsever Kadın Derneği (1876), Bulgar Providence Denizcilik ve Ticaret Derneği (1862), Bulgar Kardeşlik Cemiyeti (1867), Bulgar Blaga çest Derneği (1871), Bulgar Nadejda Derneği (1872) bulunurlar.¹⁰⁹

Uyanış Çağı'nda Bulgar topraklarındaki okul sayısının hızla artmasına rağmen, daha iyi ve yüksek eğitim görmek isteyen gençler, ayrıca varlıklı ailelerin çocukları, başta İstanbul olmak üzere Atina, Romanya, Sırbistan ve Rusya'da bulunan öğretim kurumlarına yönelirler.

¹⁰⁸ Stefan Velikov – “Bilgarsko pečatarsko drujestvo “Promişlenie” v Tsarigrad”, sayfa 304-308 // “Vızrojdenski knijari”, Sofya, 1980.

¹⁰⁹ Bkz. Nikola Naçov – “Tsarigrad kato kulturen tsentur na bulgarite do 1877 godina”, sayfa 80-87, 1925, Sofya.

Osmanlı başkentinin çeşitli okullarına kaydını yaptırarak çalışkanlıkları ve disiplinleriyle öğretmenlerinin olduğu gibi, arkadaşlarının dikkatlerini çekerek takdirlerini kazanan Bulgar gençlerin sayıları her yıl artar. Bunlar daha sonra vatanlarına hizmet eden yazar, sanatçı, doktor, hukukçu, öğretmen, mühendis, subay, tanrıbilimci, politikacı, diplomat ve hatta tüccar olarak sivrilerek ün kazanırlar. Başka bir deyişle, bağımsızlığına kavuşan Bulgaristan'ın temelleri, eğitimlerini İstanbul'un çeşitli öğretim kurumlarında tamamlamış kişilerce atılır.

Kiril ile Metodiy Okulu – Bulgarların Osmanlı başkentindeki başlıca eğitim yuvası olan bu okul, 1857'de Fener semtinde bulunan Metoh'un birinci katında açılır. Ana okul kısmında iki yıl süreyle okuma, yazma, matematik, Kutsal Tarih ve Kısa Kathehizis¹¹⁰ derslerinde eğitim verilirken, değişik zamanlarda farklı sayıda sınıf ve programlar vardır. Öğrencilerin ağırlıklı Makedonya bölgesinden olan bu okulda öğretmenlik yapanlar arasında Petko Slaveykov, Parteniy Zografski, İlarion Makariopolski, İvan Naydenov, Todor Burmov, Grigoriy Hilendarski bulunurlar.

Fener'deki Bulgar okulu kilise tarafından yapılan bağış ve kişisel yardımlarla ayakta durur, ayrıca Rusya'dan sübvansiyon aldığı sanılır. Bir ara pazar okulu da açılıp, öğrenciler arasında Kardeş Sevgisi (Bratska obiç) topluluğu kurulur.¹¹¹ Bu okulda eğitim görenler arasında Dimitır Blagoev (1856–1924)¹¹² de yer alır.

¹¹⁰ Kathehizis (Yun.) – Hristiyanlığın kısa soru ve yanıtlarla öğretilmesi. (Bkz. *Bulgarski tulkoven reçnik*, sayfa 326, Sofya, 1976.)

¹¹¹ Nikola Naçov – “*Tsarigrad i Bulgarskoto vizrajane*”, sayfa 134 // “İlarion Makariopolski – mitropolit Tırnovski”, Sofya, 1925.

¹¹² Dimitır Blagoev (1856–1924) – Rusya ve Bulgaristan'da sosyal demokrasi ve devrimci hareketin önderi.

Uyanış Çağı'nda İstanbul'da bulunan diğer Bulgar okulları arasında Aynalıçeşme Ana Okulu (1870'te 6–7 öğrenciyle eğitime başlar), Langa Ana Okulu (1871, 30 öğrenci); Hasköy Ana Okulu (1871), Topkapı Ana Okulu (1872, 5–6 öğrenciyle başlar, ancak sonra sayıları 20'nin üzerine çıkar), Ortaköy Karma Okulu (1874), Kumkapı Ana Okulu (1875) bulunurlar.

Ne var ki, bu okulların eğitim düzeyi yetersiz bulunur. Özellikle daha üst sınıflara devam etmek isteyenlerin gidebilecekleri bir okul yoktur. Yabancı okulların düzeyinde eğitim sağlayacak lisenin açılması için bazı girişimlerde bulunulur, ancak çeşitli nedenlerden dolayı bu tasarılar gerçekleşmez.¹¹³

II.2.4. İstanbul'da Bulgarların Eğitim Gördüğü Yabancı Okullar

Fener'deki Kiril ile Metodiy Bulgar Okulu eğitimini devam ettirmek isteyen gençlere bu olanağı sağlayamadığından, bunlar İstanbul'daki yabancı okulların yolunu tutmak zorunda kalırlar.

Heybeliada Ticaret Okulu – Bu okulun Anton adında İslimyeli bir Bulgar tarafından 1830–1834 yıllarında, varlıklı İstanbul Rum tüccarlarının oğullarına düzeyli eğitim vermesi amacıyla açılmış olduğu varsayılır. Okul binası, Marmara'daki Heybeliada'nın Meryemana Manastırı sınırları içinde çam ve zeytinlik ormanında bulunur. İslimyeli Anton iki yıl okulun müdürlüğünü yaptıktan sonra yaşamını yitirir. Maddi olarak İstanbul Rum tüccarlarının destekleriyle ayakta duran okulun pansiyonu da vardır. Üç hazırlık ve beş ticaret sınıfında eğitim verilir. Her sınıfta 20–30 öğrenci, tüm okuldakilerin sayısı ise 150–200 kişi dolaylarında olduğu

¹¹³ Nikola Naçov – *‘‘Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina’’*, sayfa 120, Sofya, 1925.

bilinir. Nikola Načov'a göre burada eğitim gören Bulgar öğrencilerin sayısı 7–8 kişiyi geçmez. Yıllık sınavların törensel bir ortamda geçtiği yönünde tanıklıklar vardır.¹¹⁴ 1840–1875 yıllarında burada eğitim görerek daha sonra toplumsal ve kültürel yaşamda sivrilen Bulgarlar arasında Georgaki Stoyanoviç, Yakov Gerov, Nikola Brakalov, Nikola ile Stoyan Tıpçileştov kardeşler bulunurlar.

Heybeliada Ruhban Okulu – Yüzyıllar boyunca Osmanlı sınırları içindeki Ortodoks din adamları derin bir cehalet ve eğitimsizlik içinde bulunduklarından, 01.09.1844 tarihinde patrik Germanos döneminde açılan Ruhban Okulu'yla bu boşluğun doldurulması amaçlanır.¹¹⁵ Ruhban Okulu, Heybeliada'nın iki tepesinden doğudakinin üzerinde yer alan Aya Triada Manastırı içindedir. Fener Patrikhanesi'nin girişimleriyle açılan okul, bu kurumun maddi yardımlarıyla ayakta durur ve gelişir. Her Ortodoks din görevlisi, başında bulunduğu bölgenin mümin sayısı orantısında Osmanlı'daki bu tek ruhban okuluna belirli miktarlar ayırmak zorundadır. Klasik lise statüsünde olan bu okulun tüm eğitim süresi üç yıllık felsefe ve teolojik bölümüyle 7 yılı bulur. Neredeyse tüm papazlar burada eğitim görerek daha sonra yurtdışına gönderilirler. Örneğin, Bılgariya Gazetesi, 28.03.1859 tarihli sayısında o yıla kadar okulu 50 öğrencinin tamamladığının ve bunlardan sadece dördünün Bulgar asıllı olduğunun altını çizer. Okulun ilk rektörlüğünü Konstantinos Tipaldos yapar. Açılışının üçüncü yılı olan 1847'den başlayarak Heybeli Ruhban Okulu'nda Kilise Slavca'sı dersleri de verilmeye başlanır. Bu dersin ilk hocası olarak

¹¹⁴ a.g.e., sayfa 124-125.

¹¹⁵ Marko Balabanov – “*Bılgarskata koloniya v edin ostrov*”, sayfa 313-372, Periodičesko spisanie, LXXI, Sofya, 1910.

atanan Ohrili Bulgar asıllı Yoan Dmitrieviç Rum öğrenciler için Kilise Slavca'sıyla ilgili Yunanca bir gramer kitabı hazırlar. O ayrılınca yerine Neofit Rilski'nin getirilmesi uygun görülür. Yeni öğretmen de 1852 yılında Kilise Slavca'sının, sözlük kısmı da içeren bir Okuma Kitabı'nı (Hristomatiya) hazırlar. Her iki öğretmenin de patrikhanenin matbaasında basılan sözü edilen kitapları, rektörün önerisiyle hazırladıkları ve bundan dolayı ona ithaf ettikleri bilinir. 1852'de adanın rutubetli havasının doğurduğu sağlık nedenlerinden dolayı, Neofit Rilski Rila Manastırı'na döner. İki yıl sonra çok kısa bir zaman için onun yerine Parteniy Zografski getirilir. Bu okula kaydını yaptıran ilk öğrenciler arasında, daha sonra I.Antim adıyla ilk Bulgar eksarhı seçilecek olan Kırklareli doğumlu Atanas Mihaylov da vardır. 1847'de okulu başarıyla tamamladıktan sonra Moskova Ruhban Okulu'na gönderilir ve oradaki eğitiminden sonra 1858'de öğretmen olarak döndüğü eski okulunda Kilise Slavca'sı ve Kilise Tarihi derslerini vermeye başlar. Burada öğrencileri arasında Grigoriy Hilendarski, Odisey Papadopoulos, Marko Balabanov'u bulur. I.Antim okulun rektörü olarak da görev alır. Onun döneminde Yeni Bulgarca'nın da okutulmasına başlanır. Okulun yıl sonu sınavları törensel bir atmosferde, genelde patriğin katılımıyla gerçekleştirilir. 60'lı yılların başlarında bağımsız kilise savaşımı kızışınca Bulgar öğrenciler Ruhban Okulu'na alınmaz, ancak onların da artık buraya yönelik pek ilgileri kalmaz.

Kuruçeşme Yüksek Rum Okulu – Kuruçeşme Akademisi, Kuruçeşme Üniversitesi adlarıyla da bilinen ve anılan bu okul, Rumlar tarafından 1803'te oluşturulan bir yüksek öğrenim kurumudur. *“Okulun dil ve edebiyat, hendese ve riyaziyyat (geometri–matematik) ve tıp bölümleri bulunur. Bazı yayınlarda burada Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olarak öğrenim yapıldığı öne sürülmüş ise de,*

kaynaklar incelendiğinde, okulun bu kurumla organik bir bağının bulunmadığı, tersine, laik sayılabilecek bir eğitimi benimsediği (hatta bu yüzden dindar Rum çevrelerinin tepkilerine maruz kaldığı), tıbbiye bölümünün ise Osmanlı Devleti tarafından resmi tıp mektebi sayıldığı, aynı yerde bir de hastanenin faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır.’’¹¹⁶ Boğaz kıyısına yakın bir yerde bulunan bu okulun pansiyonu da var olup, dünyevi eğitim veren en yüksek ve saygın Yunan okulu olmasına rağmen, derslerin büyük çoğunluğu teolojik ağırlıklıdır. 30’a yakın dersliğinde 150’nin üzerinde öğrenci eğitim görür. Müdür ve öğretmenler de burada kalır. Tüm Osmanlı topraklarından, genelde seçkin ailelerin çocukları burada okurlar. Kuruçeşme Akademisi’nde eğitim gören Bulgarlar arasında Gavrail Krısteviç, Sava Dobroplodni, Georgi Rakovski, knez Stefan Bogoridi’nin oğulları Nikolaki ile Aleksandır, İlarion Mihaylovski, İvan Bogorov, Krıstyo Pişurka, İvan Naydenov’un adları dikkat çeker.¹¹⁷ Çok sayıda ünlü kişilerin eğitim gördüğü bu okul bir yangın sonucunda tamamen yanar ve daha sonra Fener semtine taşınır.

Bebek Fransız Katolik Koleji – Bu eğitim kurumu Kırım Savaşı öncesinde, Galata’daki Saint Benedetto Manastırı’na odaklanan Fransız Lazarist papazlarca Katolik propagandası yapılması amacıyla açılır. O yıllarda Fransa’nın İstanbul ve genel olarak Doğu’da etkisi büyüktür. Teolojik derslere ağırlık verilen lise düzeyindeki bu okula, Bulgar öğrencilerin ilk olarak 1854–1855 yıllarında kaydoldukları görülür. Ne var ki Fransız Katolik Koleji’nin papaya bağlı bir kurum olduğu düşünüldüğünden, buraya güvensizlik ve çekingenlikle yaklaşılır. Bunun bir

¹¹⁶ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, sayfa 132.

¹¹⁷ Nikola Naçov – “*Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina*”, sayfa 133-135, Sofya, 1925.

sonucu olarak, o dönemin bazı Bulgar gazetelerinde okulla ilgili olumsuz yazılara rastlanır.¹¹⁸ 1858 yılına doğru okulda Hristo Vakilov, Grigor Naçoviç eğitim görürler. 1858'in Ağustos sonlarına doğru pek bilinmeyen nedenlerden okul kapatılır, ancak sonra yine etkinliğine başlar. 1862–1863'deki öğrenciler arasında Stefan Karapetrov, Lazar Yovçev, Stoyan Gendov vardır. Yine burada Dobri Voynikov, Nikola Genoviç, Todor İkonomov, Svetoslav Milarov vs. eğitim görürler. Bunlardan bazıları çeşitli süreli yayınlarda çalışarak yazdıkları makalelerle adlarını duyururken, diğerleri de yazar, toplumcu, politikacı kimlikleriyle parlak kariyer sahibi olurlar.

Askeri Tıp Okulu – Bu okul 1832'de II.Mahmut tarafından askeri doktorlar yetiştirmek amacıyla kurulur. Hızla gelişen kurumun tüm öğrencileri burslu olup, Türkler dışında Rum, Ermeni, Yahudi vs. asıllılar alınır. İlk başlarda özellikle Fransa ve İngiltere II.Mahmut'a en başarılı profesörlerini göndermekle beraber, okulu tüm gerekli araç gereçlerle donatırlar. Osmanlı sultanı da okul binası için Beyoğlu'ndaki Galata Sarayı'nı ayırır. Başlangıçta eğitim dili Fransızca olup, daha sonra Türkçe'ye geçilir. Uzun yıllar bu okulun kapıları, onları önerecek etkili birilerinin olmadığından dolayı Bulgar gençlerine kapalıdır.¹¹⁹ Öğrenci olarak genelde üst düzey Osmanlı görevlilerinin oğulları alınır. Bulgarların okula 1863'ten başlayarak kabul edildikleri görülür. Bunların arasında Hristo Stambolski ve Sava Mutkurov vardır. Sınavlara bazen Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin de katıldığına, askeri düzenin egemen olduğu okulun üst sınıf öğrencilerinin kılıç taşıdığına ilişkin tanıklıklar vardır. Okulu bitirenlere kolağası rütbesi verilip daha

¹¹⁸ a.g.e., sayfa 135-137.

¹¹⁹ a.g.e., sayfa 137-149.

sonra binbaşılığa yükseltilerek İmparatorluğun dört bir yanına gönderilirler. Bu okulun öğrencisi olan Pavel Bobekov, Moliere'in "Zoraki Evlilik" komedyasını çevirir. Diğer öğrenciler arasında da çeviri yapan, gazetelere yazı yazan, kültürel ve edebi kurumların etkinliklerine katılanlar vardır. Bu okulda, daha sonra operatör profesör olarak görev alacak Georgi Vilkoviç ve Hristo Stambolski eğitim görürler.¹²⁰ Stambolski, Türkçe Anatomi kitabı yayınlar, ayrıca Bulgar Okuma Yurdu'nun etkinliklerine katılır. 1875'ten itibaren Bulgarlara güvensizlikle bakılmaya başlanmasının başlıca nedeni, öğrencilerin bazılarının da yer almaktan çekinmediği ayaklanmalardır.

Galatasaray Lisesi – Bu devlet okulu, 1868'de Batı Avrupa'daki liseler örnek alınarak açılır ve Türklerin yanı sıra, Osmanlı'daki diğer ulusların gençlerini de resmi hizmete hazırlamayı amaçlar. Böylelikle, *"Avrupa okulları ayarında bir lise kurulacak, çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup unsurlar aynı çatı altında toplanarak birbiriyle kaynaştırılacak, okula öğrenci alınırken yalnız zeka ve yeteneğe değer verileceğinden dolayı, yoksul halkın çocuklarına da yönetimde yüksek mevkilerde görev alma olanağı sağlanacaktır."*¹²¹ 01.09.1868'de açılan ve Tanzimat eğitiminin simgesi sayılan okulun programı Türkçe ve imparator III.Napoleon'un gönderdiği üstün hocalar aracılığıyla Fransızca uygulanır. Seçmeli ders olarak Yunanca, Ermenice ve Bulgarca'nın yanı sıra, özel kurslar niteliğinde

¹²⁰ İliya Galçev – "Bulgarskata bolnitsa "Evlogiy Georgiev" v Tsarigrad (1895-1925)", sayfa 12, Sofya, 1999.

¹²¹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, sayfa 341. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için, bkz. 1.M.Sandıkçıoğlu, F.Turaç, R.Scemenderoğlu – "Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968", İstanbul, 1974; 2.Adnan Şişman – "Galatasaray Mekteb-i Sultanisinin Kuruluşu ve İlk Yılları, 1868-1871", İstanbul, 1989; 3.N.Sakaoğlu – "Osmanlı Eğitim Tarihi", İstanbul, 1991.

Hukuk ve Sivil Vatandaşlık sunulur. Her halk ve dinden çocuk ve gençleri, Osmanlı ulusçuluğu etrafında kaynaştırıp, entelektüel bir taban kazanma amacına dönük olan bu okul için Tefik Fikret “Doğu’nun Batı’ya açılan ilk penceresi”¹²² tanımlamasını kullanır. Müslüman ve Hristiyan öğrencilerin sayı olarak eşit tutulmasına özellikle dikkat edilir. Yarı askeri bir organizasyona sahip olan okulun yönetimi, laik eğitimi sürdürmekte titiz ve yansız bir tutum sergiler. 1868 yılında 3’ü hazırlık ve 5’i ana olmak üzere toplam 8 sınıfı vardır. Hazırlık sınıflarına 9–13 yaş arası öğrenciler kabul edilir. Bunlar farklı dinlere mensuptur, ancak üçte birinin Türk olmaları koşuluna önem verilir. Lisede eğitim gören öğrencilerin sayısı yatılı, yarı yatılı ve dışarıdan olmak üzere 600’ü bulur. Bir ara Bulgar öğrenciler için Bulgarca zorunlu hale getirilir ve öğretmen olarak Dragan Tsankov, daha sonraki yıllarda Nikola Mihaylovski atanırlar. Lisede her yıl 40–50 kadar Bulgar öğrenci öğrenim görür. Sıkça Bulgar ve Rum öğrenciler arasında kavgalar çıktığı ve böyle durumlarda Türklerin Bulgarlardan yana yer aldıkları bağlamında ilgi çekici tanıklıklar vardır.¹²³ Güzel bahçe içindeki bu 3 katlı okulun altında mutfak ve yemekhane, ortada sınıflar, üst katta ise yatakhane bulunur. Çok zengin bir kütüphaneye sahip olan Galatasaray Lisesi’nin müdürü, müdür yardımcısı ve öğretmenlerin çoğu burada kalırlar. Bulgar öğrenciler çalışkanlık, iyi hal ve disiplinlilik açısından ilk sırayı alıp, en çok başarı ve ödül kazanarak öğretmenleri tarafından takdir edilirler. Okulun ilk müdürü M.M.de Salve, *Revue de deux mondes*’da hal ve disiplin açısından birinci yerde Bulgar öğrencilerin, daha sonra Ermeni ve Türklerin, arkalarından Yahudilerin geldiğini

¹²² *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, sayfa 369-370.

¹²³ Simeon Radev – “*Ranni spomeni*”, 1994, Sofya.

söyler.¹²⁴ Rumlar arasında ise gayet iyileri olduğu gibi, çok başarısızları da vardır. Lisede okuyan Bulgar öğrenciler edebi, kültürel, aydınlanma etkinliklerinde de bulunurlar. Bazıları İstanbul'daki ilk Bulgar tiyatro gösterisini düzenlerken, diğerleri edebiyat alanındaki başlangıç adımlarını atarlar. Galatasaray öğrencilerinden Srebrov, Voltaire'den "Merope"yi, Konstantin Veliçkov ile Georgi Nikolov, Hugo'dan "Lucrece Borgia"yı, yine Veliçkov Puşkin'in "Deniz Kızı"nı çevirir, ayrıca "Nevenka ile Svetoslav" dramını kaleme alır. 1875'te Bulgar öğrenciler sıradan halk arasında bilimsel bilgileri yaymak amacıyla Gerçek (İstina) Derneği'ni kurarlar, ayrıca gazete çıkarmayı da tasarlarlar. Adı geçenlerin dışında burada daha sonra gazeteci, yazar, şair, bilim adamı, bakan olarak ünlenecek bir çok kişi – Stoyan Mihaylovski, Mihail Savov, Anton Frangya, Simeon Radev – eğitim görür.

Robert Kolej – Kolej, 1863 yılında Dr. Cyrus Hamlin tarafından, en yeni ve özel Amerikan yatılı okulu olarak Christopher Rhinelande Robert ve Amerikalı misyonerlerin desteğiyle kurulur. Programı açısından liseyle üniversite arasında yer alan bu okulun başlıca amacı, Hristiyanlık erdemlerinin yanı sıra manevi ve rasyonel yaşamı aşılmasıdır.¹²⁵ Öğrenciler kendi olanaklarıyla okuyup, sadece son derece yoksul olanlara birkaç burs verilir. Okul, önce Bebek'te bir evde açılır. İlk ders yılında 20'ye yakın öğrenci toplanır. 1868 yılında yapılan ilk mezuniyet töreninde diploma alan iki kişiden biri, daha sonraki yıllarda Bulgar Ulusal Meclis başkanı yardımcılığına kadar yükselecek olan Petko Gorbanov'dur. Okulun Rumeli Hisarı'ndaki yeni binasının inşaatı 1869'da başlar ve 1871'de buraya taşınılır. Her yıl

¹²⁴ Nikola Naçov – "Tsarigrad kato kulturen tsentir na bulgarite do 1877 godina", sayfa 149-152, Sofya, 1925.

¹²⁵ Nikola Naçov – "Tsarigrad i Bulgarskoto vizrajane", sayfa 153-157 // "İlarion Makariopolski – mitropolit Tırnovski", Sofya, 1925.

30–40 Bulgar öğrencinin eğitim gördüğü Robert Kolej’den mezun olan ünlü kişiler arasında Petko Gorbanov, İvan Gešov, İvan Slaveykov, Konstantin Stoilov, Mihail Macarov vb. vardır. Bağımsızlıktan sonra da Bulgarlar buraya ilgi göstermeye devam eder. Örneğin, 1881–1882 ders yılında toplam 258 öğrenciden 105’i Bulgar asıllıdır. Buradan mezun olanlar, daha sonra Bulgaristan’ın önemli politikacı ve toplumcuları arasında yer alırlar.

II.2.5. İstanbul’da Bulgar Matbaacılığı ve Kitap Yayıncılığı

Yeni Bulgarca’da ilk kitap Sofroniy Vračanski’nin 1806 yılında Riminicu-Vılcea’da basılan ve pazar ayinleri dualarını içeren “*Kiriakodromion, sireç Nedelnik*” başlıklı yapıtıdır. 1806’dan 1877 Rus-Osmanlı Savaşı’nın başlamasına kadar, yılda ortalama 22’er olmak üzere toplam 1626 adet Bulgarca kitap basıldığı sanılır.¹²⁶ Bunlar Riminicu, Budim, Kişinev, Braşov, Londra, Bükreş başta olmak üzere 31 farklı şehirde basılır. 1834’e kadar genelde yılda birkaç adet Bulgarca kitap yayınlanırken, 1835’ten sonra bunların sayısının hızla katlandığına tanıklık ederiz. 1853–1856 Kırım Savaşı yıllarında bir düşüş gözlemlendikten sonra, sayıları yeniden artış eğilimine geçer. Bulgarca kitap yayıncılığı açısından en verimli yıl olarak bağımsız kilise mücadelesinin doruğa ulaştığı 1869 gösterilir – 11 adet. 1875–1876 yıllarında, başkaldırılarından dolayı yayınlanan kitap sayısında yine bir düşüş gözlenir. En çok kitap İstanbul’da – 535 adet, sonra Viyana (319), Bükreş (188), Rusçuk (115) ve Belgrat’ta (112) basılır. Başka bir göstergeyle o dönem çıkan Bulgarca kitapların %32’si İstanbul’da basılır.

¹²⁶ Nikola Naçov – “*Novobulgarskata kniga i pečatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 god.*”, Sbornik na BAN, cilt XXV, Sofya, 1921.

Osmanlı topraklarında ilk Bulgar matbaası, 1838’de Selanik’te kurulur. İstanbul’da; 11’i Bulgar, 7’si Ermeni, 1’i Türk olmak üzere toplam 25 adet matbaada Bulgarca kitaplar basılır. Aslında bu sayı daha aşağıya çekilebilir, çünkü bazı matbaaların birkaç ayrı adları vardır.

İstanbul’da Bulgarca kitap basan matbaaları ve bastıkları kitap adetlerini aşağıdaki tabloda göstermeye çalışacağız:

Trudolyubiva pçela (Çalışkan Arı) –	1843’te 3 adet kitap.
Tadeya Davitçiyen Matbaası –	1844–1875 arası 66 adet kitap.
Fener Rum Patrikhanesi Matbaası –	1844–1859 arası 13 adet kitap.
E.Kayol Matbaası –	1848’de 1 adet kitap.
İstanbul Gazetesi Matbaası –	1849–1865 arası 52 adet kitap.
Aleksandır Ekzarh Matbaası –	1855–1858 arası 3 adet kitap.
Dragan Tsankov ile B.Mirkov Matbaası –	1857–1860 arası 29 kitap.
Dimitir Paniçkov Matbaası –	1856–1863 arası 10 adet kitap.
A.Manasian Matbaası –	1856–1873 arası 83 adet kitap.
Papazyan Matbaası –	1858–1876 arası 6 adet kitap.
Aziz Benedikt Matbaası –	1862’de 1 adet kitap.
Sivetsnik Gazetesi Matbaası –	1863–1871 arası 3 adet kitap.
Fener Bulgar Kilisesi Halk Matbaası –	1864–1869 arası 3 adet kitap.
Makedoniya Gazetesi Matbaası –	1867–1872 arası 102 adet kitap.
Agop H. Boyacıyan Matbaası –	1868–1872 arası 14 adet kitap.
Çitalişte Dergisi Matbaası –	1872–1874 arası 8 adet kitap.
Courrier d’Orient Gazetesi Matbaası –	1872’de 1 adet kitap.

Camlı Hanı Matbaası –	1872–1873 arası 6 adet kitap.
Phare du Bosphore Gazetesi Matbaası –	1872–1875 arası 5 adet kitap.
D.Aramyan Matbaası –	1873–1875 arası 14 adet kitap.
P.P.Karapetrov ve Ortakları Matbaası –	1873–1875 arası 22 adet kitap.
Levant Times Gazetesi Matbaası –	1874’te 2 adet kitap.
O.Kavafyan Matbaası –	1875’te 2 adet kitap.
D.Garabetyan Matbaası –	1875’te 1 adet kitap.
Hakikat Gazetesi Matbaası –	1876’da 1 adet kitap.

Ayrıca 48 adet kitabın basıldığı matbaa belirtilmemiştir.¹²⁷

İstanbul’da, özellikle ilk yıllarda yayınlanan kitaplar arasında dinsel konu ve içerikliler ağırlıkta olduğu görülür. Daha sonra okul kitapları, broşürler, kilise bağımsızlığı konusunda yürütülen polemikler, ilk Bulgar eksarhının seçimi ve Eksarhhane’nin kurum olarak yapılandırılmasıyla ilgili olanlar öne çıkar. 1870’li yıllardan itibaren dünya ve yerel edebiyattan yapıtlar sunulmaya başlanır.

II.2.6. İstanbul Bulgar Basını

1830’lu yılların ortalarına doğru İstanbul’daki Bulgarların büyük bir kısmı, kendi esnaflarını kurup, bunların etrafında birleşerek organize yaşamaya başlarlar. Böylece, önceleri amorf bir çoğunlukken bilinçli kitlesel güç haline gelen İstanbul Bulgarları, toplumda öne çıkmaya ve üyeleri oldukları halkın haklarını gündeme taşımaya gecikmezler. Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski bağımsız kilise mücadelesini burada başlatırlar, çünkü başka hiçbir yerde politik koşullar başkentinkinden daha elverişli değildir. Posta ve iletişim bağlarının gelişmişliğiyle

¹²⁷ a.g.e., sayfa 80-96.

Türk, Yunan, Ermeni, Yahudi, Fransız gibi diğer uluslar için kültür merkezi olan İstanbul, bilgiye susuz, ilerici Bulgar gençlerini mıknatıs gibi kendine çekmeye başlar.

İstanbul Bulgarları, özellikle bağımsız kilise mücadelesini başlatınca, isteklerini dile getirip seslendirecekleri bir toplumsal organın – gazetenin – eksikliğini hissetmeye başlarlar. Aynı zamanda bilgi, okuma, aydınlanma, eğitim, haber alma gereksinimlerini de karşılayacak, bunun ötesinde çıkarlarını koruyacak, kendilerini ifade edecekleri bir tribüne gerek duyarlar.

İlber Ortaylı'nın, *“Bugüne kadar Osmanlı İmparatorluğundaki Bulgar basınının hayatı karşılıklı arşiv tetkiklerinin zorluğu ve filolojik noksanlık nedeniyle ne Bulgarlar ne de Türkler tarafından yeterli ölçüde araştırılıp açıklanmamıştır”*,¹²⁸ şeklindeki son derece doğru tespitinden hareket ederek konuya biraz ışık tutmayı deneyeceğiz.

Rönesans İtalya'sında ticari haber bülteni olarak doğan gazete, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumlar, Ermeniler, Araplar, Türkler ve Bulgarlar için farklı bir işlev üstlenir. Burada gazete, *“ön planda tarih, coğrafya, edebiyat ve hatta tabii ilimler, teknoloji ve iktisat öğreten bir öğretim organıdır”*, ayrıca *“ya saltanatın ya muhalefetin propaganda aracıdır; ama her şeyden önce bir kültür organıydı. Balkan ulusçuluğu gazeteye çok şey borçludur.”*¹²⁹

Daha 1837'de Neofit Bozveli'nin İstanbul'da bir topluluk oluşturup, halkın aydınlanmasını ve uyanışını sağlamak amacıyla dergi yayımlamayı tasarladığı, ancak

¹²⁸ İlber Ortaylı – *“Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar”*, sayfa 253-254, AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 26, Ankara, 1991.

¹²⁹ a.g.e., sayfa 255.

bunu gerçekleştirme zamanının henüz gelmediğini fark ettiğini yönünde kanıtlanmamış bir sav vardır.¹³⁰

Gülhane Hattı Hümayunun ilanından (1839) sonra, İlarion Makariopolski'nin Haziran 1845'te Reşit paşaya yazdığı bir memorandumda, diğerk Bulgar isteklerini sıraladıktan sonra, *“Bulgarlara kendi dilinde gazete çıkarmalarına izin verilerek, devletlerine bağılılıkları için alııılsın, bunda her zaman hükümetin yasa ve kararları, ayrıca tarımla ve diğerk zanaatlarla ilgili makaleler yayımlansın”*¹³¹ şeklindeki önerisini sunar. Böylelikle İstanbul'da Bulgar gazetesi yayımlanmasının koşulları olgunlaşır ve gerçekten 01.01.1848 tarihinde Osmanlı başkentinde Tsarigradski vestnik Gazetesi'nin ilk sayısı çıkar.

İstanbul'da Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliğinden bağımsızlığına kavuştuğı 1878 yılına kadar yayınlanan Bulgar gazetelerini aşığıdaki şekilde sıralayabiliriz:

II.2.6.1. Gazeteler:

Tsarigradski vestnik (İstanbul Gazetesi) – Bulgar gazetecilik tarihinde bir olay olarak nitelendirilen İstanbul Gazetesi'nin kurucusu ve ilk redaktörü İvan Bogorov olup, daha sonraki ilginç gelişmeler sonucunda bu görevi Aleksandır Ekzarh üstlenir. Bazı önemsiz aralıklarla bu gazete okurlarıyla 01.01.1848'den 24.12.1862'ye kadar buluşur. O yıllarda bu kadar uzun ömürlü gazete yayınlamak kayda değerk bir başarıdır. Yayınlandığı yıllarda gazetenin adının yazılış biçimi ve başlığının grafiğı açısından bazı küçük değışiklikler gözlemlenir – Цариградский

¹³⁰ Bkz. Georgi Borşukov – *“İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”*, sayfa 64, Sofya, 1976.

¹³¹ Georgi Borşukov – *“İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”*, sayfa 64, Sofya, 1976.

вестник, Цареградски вестник, Цареградский вестник. Sürelilik açısından haftalık olup, bazen gözlenen düzensizlikler dışında dört sayfa çıkar. Yayıncıları ve redaktörleri değişen gazetenin takip ettiği politika da her zaman aynı çizgide değildir. Bu değişimin iki ana evresinden söz edilebilir:

Bulgar Kartalı (Bılgarski orel) Gazetesi üç sayı çıktıktan sonra kapanmak durumunda kalır ve İvan Bogorov, kendi deyişiyile “fkrini değil, yeri değiştirerek” 1847’de Leipzig’den İstanbul’a gelir. Gerekli izinlerin alınmasıyla geçen bir yıllık koşuşturmanın ardından gazetesini Osmanlı başkentinde çıkarmaya başlar ve daha sonra Balkapanı Hanı’nda kendi matbaasını kurar. Uzak ve çok az Bulgar’ın yaşadığı Alman şehrindeki ilk deneyiminin başarısızlığının nedenlerini zamanında kavrayarak yeni gazetesi için daha uygun bir yer bulur.¹³² Bulgar gazeteciliği tarihi araştırmacılarına¹³³ göre Bogorov bilinçli olarak böyle nötr, Bulgarlar hakkında bir şey söylemeyen bir başlık seçer. Bu gazeteyle birlikte ‘vestnik’ sözcüğü Bulgarca’ya yerleşmiş olur, çünkü daha önce genelde yabancı dillerden alınan ‘gazeta, jurnal, novine, dnevniitsa, spisanie, povsednevnik’ örnekleri kullanılır.

İstanbul Gazetesi’nin ilk 3 sayısı hiçbir kütüphane ve arşivde bulunamadığından dolayı, birincisinde deklare ettiği programı var olup olmadığı bilinmez. Ancak 7.sayıdaki (16.02.1848) “Gazetemizin Okurlarına” başlıklı yazının bir program niteliği taşıdığı kabul edilir. Söz konusu makalede gazetenin yazımında konuşulan Bulgarca’nın kullanılacağı ve örnek olarak Yunan Amaltia Gazetesi’nin

¹³² S.S.Bobçev – “Zaslugi na Tsarigradskiya pečat v osvoboditelnoto delo s ogled kım slavyanskata ideya”, sayfa 107 // “Proslava na Osvoboditelnata vojna 1877-1878”, Sofya, 1929.

¹³³ Bkz. Georgi Borşukov – “İstoriya na bılgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”, sayfa 66, Sofya, 1976.

alınacağı özellikle belirtilir. Programından, İstanbul Gazetesi'nin çok farklı içeriğe sahip tipik bir haber gazetesi olmayı amaçladığı sonucu ortaya çıkar.

Bunun yanı sıra Bulgar topraklarında yönetimin etkinlikleri, hiçbir yorum yapılmadan dış politik haberler, okulların iyileştirilmesi ve halkın aydınlanması konularında gönderilen her türlü yazıya yer verileceğinin altı çizilir. Georgi Borşukov'a göre, haber kısmının ağır bastığı bir yayın programı seçilmesinin başlıca nedenleri arasında, 1840'lı yıllarda Batı Avrupa'da bu içerikteki süreli yayınların kabul görerek yüksek tirajlara ulaşmaları ve daha önemlisi, Osmanlı'daki politik atmosferin ancak eleştirel yönü törpülenmiş bir gazeteye uygun olduğu bulunur.¹³⁴

40'lı yılların sonunda eğitim toplumsal yaşamdaki ana sorun olmaya devam ettiğinden dolayı gazete okullarla ilgili haberlere öncelik verir. Bağımsız kilise sorununu konu edinen yazılara daha sonraki yıllarda ağırlık verilmeye başlanır.

Gazetenin sayfalarında doğal felaketler ve haydut baskınlarından, yangın ve salgın hastalıklara kadar Bulgar halkının yaşamından kesitler sunulur. Bunun yanı sıra çeşitli tarım ürünleriyle ve esnaf kuruluşlarının çalışmalarıyla ilgili yazıların sıklığı dikkat çeker. Ayrıca birçok mal ve hizmetlerin fiyatları, döviz kurları, gümrükler ve sanayi kuruluşlar hakkında bilgiler verilerek okurlar aydınlatılır. Bulgar toplumunda özellikle ekonomi ve finans alanlarındaki bazı kavramsal boşlukları İstanbul Gazetesi, ticari sözlük bastırarak ve çeşitli terimlerin açıklamalarını vererek doldurmaya çalışır.

Gazetenin sayfalarında resmi dairelerin haber ve ilanlarına, devlet ve hükümet kararları, yasaları ve etkinliklerine geniş yer verilerek Bulgarların Osmanlı

¹³⁴ Georgi Borşukov – “İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”, sayfa 68, Sofya, 1976.

devletine bağılılığının altı özellikle çizilmeye çalışılır. Genelde İstanbul'da diğer dillerde çıkan gazetelerden aktarılan ve her zaman Osmanlı'nın çıkarları gözetilen dış haberlere yeterince yer verildiği saptanır. Örneğin, 1848 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki ayaklanmalara yer verilirken, dolaylı olarak reformlar yoluyla iyileştirmelerin yapılması gerektiği yönünde Osmanlı'ya ince mesajlar verilir. Uluslararası gelişmeler, Balkan halklarının durumu, Doğu sorunu, dış ülkelerdeki kültürel ve ekonomik gelişmeler sıkça değinilen konular kapsamına girer.

Batılı ülkelerde gazetelerin okurlara edebiyat yapıtları verme modası İstanbul Gazetesi'nde de uygulanmaya başlanır. Örneğin, Daniel Defoe'nun "Robinson Crusoe" başlıklı yapıtı Avrupa'da çıktıktan birkaç yıl sonra ek olarak verilerek Bulgar okuruyla buluşur. Böylece İstanbul Gazetesi süreli yayınlarda roman yayımlanması geleneğinin temellerini atar. Gazetenin birinci yıllığında Petko Slaveykov, Krıstyo Pişurka, Stefan İzvorski, Todor Hrulev'in erken dönem yaratıcılıklarından şiirler sunulur. Başlangıçta makalelere neredeyse rastlanmazken, daha sonra bu türün ilk örneklerinin kültür ve edebiyat konuları üzerine olmaları ilginç bir gelişmeye işaret eder. Örneğin, sıkça dil ve yazım kurallarıyla ilgili yazılara yer verilir.

Gazetenin kendi matbaasının olmamasından kaynaklanan maddi sıkıntı ve zorluklar daha dolgun ve iyi gazete sunulmasının önündeki en başlıca engeldir. Bundan dolayı Bogorov borçlanarak kendi matbaasını alır, ne var ki 80 aboneyle başlayan ve 3 yıl sonra bunları ancak 180'e yükseltebilen gazetenin gelirleri son derece yetersiz olup, paralı ilanlar almaya başlamak zorunda kalır. İlk başlarda her şeyi kendi başına üstlenen Bogorov maddi zorluklar artınca Aleksandır Ekzarh'tan

bazı konularda yardım ister ve hatta onu ortağı yapar. 1850’de 88.sayıdan sonra gazeteyi kreditörlere bırakarak kendi Bükreş’e gider ve çok geçmeden bunların İstanbul Gazetesi’ni Ekzarh’a sattıkları haberini alır. İkinci redaktör Ekzarh Bükreş, Budapeşte ve Paris’te eğitim görmüş, 1848’den başlayarak bağımsız kilise mücadelesinde etkin rol alan bir kişiliktir. Gazetenin haberci yönünü devam ettirerek eğitim ve kültür sorunlarına ağırlık vermeyi sürdürür. Ekonomi ve toplumsal yaşamdan demiryolu yapımı ve tekstil makineleri tanıtımına kadar geniş bir yelpazede yazılar sunmanın yanı sıra, 1856’da Islahat Fermanı’nın ilanının ardından bağımsız kilise mücadelesi sorununu daha sık gündemine almaya başladığı saptanır. Katoliklerle işbirlikçilere karşı başkaldıran gazete, bu konudaki sert ve tavizsiz tutumunu sürdürür.

Dil, gramer, yazım kuralları, tarih, coğrafya, halk yaratıcılığı alanlarını içeren yazılarla beraber özellikle Rus edebiyatından yapılan çevirilere de geniş yer verilmeye başlanır. Bunlar arasında Petko Slaveykov’un Homyakov, Davidov, Goethe, Schiller’den yaptığı çeviriler, ayrıca gazetenin okurlarına ek olarak verdiği Bernardin de Saint-Pierre’in “Hindistan Evi”, “Pavel ile Virginiya”, Carlo Goldoni’nin “Pamela”, Nikolay Gogol’ün “Ölü Canlar” (7.bölümün başlangıcı) başlıklı yapıtları büyük bir eksikliği giderirler.

Kilise sorununun çözümlenmesiyle ilgili tartışmalarda İstanbul Gazetesi uçlarda olmaktan kaçınarak, ılımlı bir tutum sergilemeye özen gösterir. Sıkça Osmanlı ve Fener Rum Patrikhanesi’ne bağlılığını vurgulama gereğini duyar. Gazetenin bu tutumu, çorbacı ve tüccarların oluşturduğu en sağ Bulgar çevrelerinin çıkarlarını koruduğu ve savunduğundan kaynaklandığı kabul edilir. Aynı zamanda Çarlık Rusya diplomasisi de Osmanlı’daki Ortodoks bütünlüğünün korunmasından

yana bir tutum içindedir. Gazetenin bu yönde bir politika izlemesi için Aleksandır Ekzarh'ın Fener Rum Patrikhanesi ve İstanbul Rus Elçiliği'nden yüklü miktarlarda para aldığı bilinir.¹³⁵ Abonelerini 400 kişinin üzerine çıkaramayan İstanbul Gazetesi maddi sıkıntıları aşamayıp Bulgar basınındaki güdümlü gazetecilik geleneğini başlatmış olur. Ekzarh, Patrikhanenin ajanı olarak tutum takınmaya başlayınca, bazı çevrelerden sesler ve protestolar yükselir ve o sağlık sorunlarını öne sürerek gazeteden ayrılma durumunda kalır. İstanbul Gazetesi'nin 484.son sayısı; Rusya'dan sonra eğitimine Kiev Ruhban Okulu'nda devam eden Todor Burmov redaktörlüğünde çıkartılarak 28.12.1862 tarihinde kapanır.

Bulgar basını araştırmacılarınca¹³⁶ belirli bir duruşu olmayan, pasif, kayıtçı olmakla yetinen bir gazete olarak değerlendirilen İstanbul Gazetesi, bağımsız kilise mücadelesinde öncülük etmediği ve kritik zamanlarda kararlılıkla bu konuları gündeme taşımadığı için eleştirilir. Diğer taraftan, dönemin politik koşullarının böyle bir tutumu zorunlu kıldığı şeklinde gazeteyi savunan görüşler de belirtilir. Gazetenin muhabirleri arasında Emanuil Vaskidoviç, Yoakim Gruev, Raško Bliskov, Yordan Hacıkonstantinov Cinot, Kristyo Pişurka, Konstantin Miladinov gibi daha sonraki yıllarda ünlü olacak bir çok yaratıcı ve toplumcu vardır. İstanbul Gazetesi sayfalarında Bulgar basınına makale türü yerleşir.

Tüm eksikliklerine rağmen, İstanbul Gazetesi, o koşullarda halkın aydınlanması ve kültürel özerkliğini kazanmasına katkı sağlamanın ötesinde, bağımsız kilise mücadelesinin ilk evresinde eğitim, okul, tarih, dil ve edebiyat konulu makaleleri ve Bulgarların durumuyla ilgili haberleriyle önemli bir görevi

¹³⁵ a.g.e., sayfa 76.

¹³⁶ a.g.e., sayfa 80-81.

yerine getirir. 1860'lı yıllarda başlayan yeni döneme ayak uyduramayınca gerileyerek önce güncelliğini ve önemini yitirir, ardından da başka yayınlara yer açmak zorunda kalır.

Bulgariya (Bulgaristan) – İlk sayısı, Bulgar gazetecilik tarihindeki en ilginç ve yetenekli kişilerden biri olan Dragan Tsankov'un redaktörlüğünde 28.03.1859 tarihinde çıkar. Bu gazetenin Fransız Katolik propagandasının maddi yardımlarıyla yayın hayatına geçirildiği yönünde somut kanıtlar vardır.¹³⁷ İstanbul'a yerleşen Dragan Tsankov Osmanlı'da güçlü ve etkili olan Fransız Katolik çevreleriyle işbirliğine giderek Galata'daki Saint Benedetto Manastırı'nın altında bir odada hayal ettiği matbaayı kurmayı başarır. İstanbul Gazetesi'nin artık okurları tatmin edememesi ve toplumun ilgisine yanıt verememesi, halkın gerçek sorunlarını yansıtacak yeni bir süreli yayının kurulmasını gerekli kılar. Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı radikal tutumu, bağımsız kilise sürecinin ağır yürütmesi, bu sorunla ilgili resmi Rus politikasının belirsizliği ve Katolik propagandasının tehlike çanları, Tsankov'u Roma Kilisesi'yle işbirliğine gitme fikrine iten başlıca etkenlerdir. Gerçek niyeti ve düşüncesini, "Batı devletlerinden, özellikle Fransa'dan, yardım almak" olarak deklare eder. Bu düşüncesinin bir ürünü de alt başlığı "Bulgar çıkarlarının gazetesi" şeklinde olan Bulgariya Gazetesi'dir. Normalde haftalık olup, sıkça hafta içinde daha küçük ekler çıkararak okurla buluşma süresini kısaltır. Dolayısıyla haftada 3 defa çıktığı da olur, ancak buna dayanamayarak ikiye, sonra da bire iner. 1861'in sonbaharından 1862'nin ilkbaharına kadar gazete Hristo Vakkidov'un yardımıyla Tsankov tarafından çıkartılır. Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı tutumunu, "*çobansız bir sürü bulmuşlar, sütünü sağdıkları yetmezmiş gibi,*

¹³⁷ a.g.e., sayfa 132.

üstelik beslemiyorlar da''¹³⁸ eleştirisiyle belirtir. Gazete, yüzyıllardan sonra Bulgaristan adını başlığına taşıyarak onu canlandırmış ve bakıma diriltmiş olur. Bağımsız kilise sorununun neredeyse tüm içeriğini dolduran gazetenin sayfalarında ulusal kültür, okul, eğitim ve Bulgarca konularında yazılara da yer ayrıldığı görülür. Çorbacılar eleştirel bir yaklaşım içinde olan Bulgariya Gazetesi, dış politika analizleri ve roman tefrikalarına da ağırlık verir. Gazetenin yönelimi ve savunduğu değerleri anlayabilmemiz için Yunanca ve Rusça yerine Latince ve Fransızca'yı önerdiği örneğini vermemiz yeterli olacaktır. Ayrıca papa ve papalığın önemi vurgulanırken, Bulgarların Roma ile çok eskilere dayanan tarihsel bağlarından söz edilir. Bulgariya Gazetesi, Katolikliği seçmenin Bulgar halkı için Fener Rum Patrikhanesi'nin ezici ve eritici etkisinden kurtulmanın biricik yolu olduğunu savunarak, Roma kilisesiyle birleşmenin açık propagandasını yapmaya başlar. Sözü edilen birleşmenin şekilsel özellikler taşıyacağını, Bulgarların ayin gelenekleri ve dilini koruyacağını vurgulamasına rağmen, diğer süreli yayınlarla polemige girmesi ve ağır eleştirilere uğraması kaçınılmaz olur. Dış politika ağırlıklı yazılarda Rusya başta olmak üzere, Slavcılık akımlarına karşı gelerek saldırıya geçmenin ötesinde, bağımsız Bulgar kilisesi sorununun çözülmesinde Rusların statükoculuğunu ustaca kendi amaçları doğrultusunda kullanır. Gazetenin, izlemiş olduğu Fener Rum Patrikhanesi düşmanlığı çizgisinde aşırılığa gitmesi, Petko Slaveykov, Todor İkonomov, Stefan İzvorski gibi aydın ve yazarları ondan uzaklaştırır ve iyi dağıtımına rağmen kısa zamanda saygınlığını yitirmeye başlar. Bazı verilere göre 800 abonesi vardır, ama yine de giderlerini karşılamakta zorlanıp 25.03.1863'te yayınına son verir.

¹³⁸ a.g.e., sayfa 135.

En büyük katkısı ve yararı, “*Bulgar halkını Yunan ruhanilerinden korumayı başarmasında yatmaktadır.*”¹³⁹ Bulgar kilise sorununu sert ve kararlı bir biçimde ortaya atmanın ötesinde Bulgarların bağımsız bir ulus olarak tanınmaları için savaş vererek halkın özgüvenini yükseltir. Ayrıca, Bulgarların Katolikliğe yönelme taktikleri bağımsız kilise mücadelesine katkı sağlar ve Patrikhaneyi daha esnek bir yaklaşım içinde olmaya zorlayarak sorunun çözümünü hızlandırır. Tüm bu gelişmeler karşısında Ruslar da konuyla ilgili politikalarını yeniden gözden geçirmek durumunda kalıp, statükocu tutumlarından vazgeçerler.

Makaleleri düzgün, anlaşılır bir Bulgarca’yla kaleme alınan Bılgariya Gazetesi, belirli bir düzeyi yakalar ve bir tezin nasıl savunulması gerektiğinin örneğini vererek, Bulgar basınının gelişmesinde önemli bir evre olarak değerlendirilir. Deklare ettiği politik platformundan dolayı Osmanlı’da yayınlanan ilk programlı Bulgar gazetesi olma özelliğini de taşır. Dopiska’ları nitelik ve içerik açısından farklılık gösterir, çünkü ilk başlarda maddi sıkıntısı olmadığından dolayı muhabirlerine telif ücreti ödeyebilecek durumdadır.

Katolik kilisesinin amaçlarına Bulgarları araç ederek yabancı bir davaya hizmet etmesi, gazetenin dayandığı halktan kopmasına neden olur. Bir amacın peşinden nasıl kararlılıkla gidilmesinin ve polemik yürütülmesinin örneklerini sunan Bılgariya Gazetesi’nin bunları taktik gereği yapmış olabileceği de düşünülür. Çünkü Bulgarların Katolikliğe geçme düşüncesini ciddiye almadıklarının kanıtı, bu hareketin kısa sürede çorap söküğü gibi çözülüp dağılmasıdır.¹⁴⁰

¹³⁹ “*Publitsistkata na Lyuben Karavelov*”, sayfa 74, Sofya, 1958.

¹⁴⁰ Bkz. Elçin Macar – “*İstanbul’un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*”, İstanbul, 2002.

Sıvetnik (Rehber) – Nikola Mihaylovski redaktörlüğünde düzenli olarak 25.03.1863 tarihinde yayınlanmaya başlayan gazetenin başına daha sonra Todor Burmov geçer. Sıvetnik Gazetesi'nin çıkarılması için hazırlıkların daha önceden başladığı, 1862'de Kiro Hacıpetrov adına alınan izinden anlaşılır. Aynı gün Bılgariya Gazetesi'nin durması ilginç bir rastlantıdır, İstanbul Gazetesi de 3 ay önce yayınına son vermiştir. Alt başlığı "Bulgar halk gazetesi" olan Sıvetnik, haftalık ve büyük boyut 4 sayfa olarak çıkar. İkinci yıllığı tamamlanamayan gazeteden toplam 41 sayı çıkar. Son sayısının okuruyla 09.01.1865'te bulunduğu Sıvetnik'in yayıncıları bağımsız kilise mücadelesini yürüten halk temsilcileri ve İstanbul Bulgar Topluluğu'dur. Birinci sayıda gazetenin gerekli hazırlık yapılmadan çıkmaya başladığı ilan edilir. Karaminkov, Slavoviç, M.Paşov ve St.Stefanov'dan oluşan mali ve yönetim işleriyle ilgilenen ekip, uzun araştırmalar sonucunda redaktörlük konusunda Atina ve Moskova'da felsefe okuyan Nikola Mihaylovski üzerinde karar kılar. Sonra redaktörlüğünü Todor Burmov'un devraldığı gazete; ılımlı, aşırılıktan kaçınan bir program izleyeceğini deklare eder. Sık sık Osmanlı'ya bağlılık duyguları vurgulanarak, gazete aracılığıyla "sultanın yasal tebaası için yaptığı iyilikleri Bulgaristan'da anlatmak ve yaygınlaştırmak"¹⁴¹ amaçlanır. Bunun yanı sıra güncel olaylara ve daha çok Bulgarları ilgilendiren resmi kararlara ağırlık verileceği açıklanır. Gazetenin diğer amaçları arasında; kilise gerçekleri, gençlerin eğitim yoluyla yetiştirmeleri, ekonomide sağlam ve pratik bilgilerin yaygınlaştırılması, zanaat, tarım, ticaret konularında okurların aydınlatılması bulunur. Dış politika haberlerine gelince, İmparatorluğun çıkarlarıyla örtüşmeyenlere yer verilmeyeceği belirtilir.

¹⁴¹ Georgi Borşukov – "İstoriya na bilgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885", sayfa 186, Sofya, 1976.

Gazetenin programıyla ilgili yazıda, gözden geçirilecek, analiz edilecek tüm sorunlarda ılımlılık ilkesinin gözetileceği deklare edilir ve pratikte de bunun uygulandığına tanık oluruz. Örneğin, kilise sorununun çözümünde patrikhaneye bağların tamamen koparılmasına karşı çıkılarak sabır telkin edilir. Fener Rum Patrikhanesi ve Yunanlıların ikiyüzlü tutum ve ince oyunlarına rağmen, Sıvetnik sürekli ortak nokta bulunması çağrısını yineler. Katolik kilisesiyle birleşmenin çözüm yolu olmadığını vurgulayarak, Bulgar halkı arasında yabancı din propagandası yapılmasından kaçınılması gerektiğini savunur. Bu ılımlılığı diğer gazetelerle polemığe girmesine neden olur, ayrıca tutuculuğundan dolayı eleştirel saldırılara maruz kalır. Sayfalarında okul ve eğitim sorunlarına geniş yer ayıran Sıvetnik, bu alanda iyileştirilmelerin yapılmasını ister. Kültürel konulara ve edebiyata pek ağırlık vermeyen Sıvetnik Gazetesi'nin dış politika haberleri genelde alıntılardan oluşur.¹⁴²

Tipik bir evrimci ve aydınlamacı gazetesi olarak nitelendirilen Sıvetnik, Bulgar çorbacıları ve tüccar sınıfının çıkarlarını savunur. Dağıtımının iyi yapılması sonucunda abonelerinin 1200 kişiye kadar çıktığı görülür. Ancak bunların düzenli olarak paralarını ödememeleri gazetenin kendini idare etmesini zorlaştırır. Durdurulmasının başlıca nedenleri arasında, izlemiş olduğu ılımlı politika ve ilk başlarda sultan iradesiyle porto vergisinden serbest bırakılması ayrıcalığının söz verildiği gibi yazılmadığı gerekçesiyle nisan 1864'te kaldırılması gösterilir.

Gayda (Gayda) – İlk sayısı 15.06.1863'te Petko Slaveykov redaktörlüğünde çıkarılmaya başlanan gazetenin alt başlığı "Bulgarları sarsarak kendine getirmeyi amaçlayan yergi gazetesi" şeklindedir. İlk kez, mizah ve hicvin süreli yayıncılığın hizmetine sunulduğu bir gazete yayınlanır. Daha önce diğer gazetelere birçok yazı

¹⁴² a.g.e., sayfa 188.

yazan, ayrıca Bükreş'te "Smesna kitka" (Karma Demet) başlıklı derlemeyi çıkaran ve bu arada ilk kitaplarını da okurların beğenisine sunan Petko Slaveykov, Gayda ile 60'lı-70'li yıllarda İstanbul'daki Bulgar gazeteciliğine yön verecektir. Bulgar halk yaratıcılığı derleyicisi olan deneyimli Slaveykov, mizahı gazeteciliğin silahı olarak kullanarak, onu acımasızca Yunan ruhani ve Bulgar çorbacılar karşı yöneltir. Konuşulan halk dilini seçen Gayda Gazetesi, iki haftada bir küçük boyutta 8 veya 16 sayfa olarak yayınlanır. Gazetenin başlığı olarak bir halk çalgısını seçen Slaveykov, kendini gaydaktor olarak tanımlar ve "gayda müziğini sevenleri ayda iki defa sunacağı konserlere" davet eder.¹⁴³ Okurlara değil dinleyicilere seslenerek konserlerin içeriğinde her türlü marş, her çeşit hora ve oyunların olacağı sözünü verir. Ancak çok büyük beklentiler içinde olmamalarını da hatırlatır, çünkü "Gayda'nın politik dağarcığı dardır ve dilediğiniz kadar şişiremezsiniz." Slaveykov, gazetesi aracılığıyla kimlere karşı savaşacağını da açıklar: Bunlar "Kara kazan" benzetmesiyle nitelediği Fener Rum Patrikhanesi, "Balkapanı lortları" adını yakıştırdığı kalburüstü Bulgar tüccar ve çorbacıları ve Bulgarlar arasında Katolik propagandacılığı yapanlardır. Gazetenin yayın hayatına başladığı yıllarda ulusal devrim ideolojisi ilk evresinde olduğundan, Slaveykov halen aydınlanmacı anlayışı içindedir. Bulgarların geri kalmışlığını ve "güvenilmez Yunanlıların gelişmişlik açısından bizi geçmelerini" şöyle açıklar: "Bonaparte bir zamanlar amacına ulaşmak için para, para ve yine paraya gerek duyduğunu söyler. Ben de size insan olmamız için üç şeye gerek vardır diyorum – kitap, kitap ve yine kitap."¹⁴⁴

¹⁴³ a.g.e., sayfa 210.

¹⁴⁴ a.g.e., sayfa 211.

Bağımsız kilise konusunun gazetede ki tüm şiir ve yazılarda işlendiğine ve gelişmesinin yakından izlendiğine tanıklık ederiz. Yunanlıların Bulgarlar üzerinde kültürel ve dini egemenlik hakkı savında bulunmalarının saçmalığını kanıtlayan Slaveykov, “kara kazan”ın tüm eylemlerini ve Yunanlı ruhanilerin aç gözlülüğünü mizah ve hiciv yoluyla amansız eleştiriye tutar.

Gazetenin dikkat ayırdığı diğer konular arasında Bulgar eğitimi ve kültürü sorunları da bulunur. Fabrikaların açılması, kooperatiflerin kurulması ve ulusal Bulgar sanayinin yaratılması konularına değinmeyi uygun gören Gayda, kadınların eşitlik, eğitim sorunlarıyla ilgilenir ve çağın çılgın moda tutkularına, allık sürülmesine ve bunlara yapılan giderlere karşı adeta haçlı seferi başlatır. Fıkra ve dokundurmalarıyla moda tutkusuna kapılan erkekleri, çorbacılar ve Balkapanı lortlarını, statükocu ve işbirlikçileri acımasızca iğnelemekten çekinmez.

Eleştiri çizgisinden dolayı kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, Slaveykov 17.04.1865’ten itibaren gazetenin alt başlığını “Bilim ve eğlence gazetesi” olarak değiştirmeyi uygun bulur. Ancak içeriği nötrleştirip politik sivriliği törpülenmesine rağmen, Gayda 24.04.1865’te durdurulur. Çıkarılması için yine izin alındıktan sonra, “bilim ve sohbet gazetesi” olur ve bu değişiklik belirgin bir şekilde içeriğine de yansır – artık Gayda’nın sayfalarında ahlaki öykülere, eğitici, tarihsel, coğrafi yazılara, biyografilere, hijyenle ilgili bilgilere, fıkra, şiir ve illüstrasyonlara yer verilir. Slaveykov’un gazetesinin son hali, içerik açısından çok zengin, ancak hiciv ve mizahtan yoksun kalır.

Öncüsü ve prototipi olmadığından dolayı, Gayda Gazetesi Bulgar basın tarihinde benzersiz bir örnek olarak kabul edilir. Devrimci şair Botev’in ilk şiiri bu gazetenin son sayısında yayınlanır. Halk dilini kullanmaya özen gösteren gazetede

hiciv ve mizah tür olarak değil, bütün yazıların havasında hissedilir. Gayda'nın yazımından redaksiyonuna, yayınından dağıtımına kadar her şeyini Slaveykov üstlenir. Gayda'nın en önemli yararlarının başında, halk ruhunu dingin tutması ve kitleleri köle vurdumduymazlığından kurtarması gelir.

Turtsiya (Türkiye) – Bebek Fransız Koleji'ni tamamladıktan sonra Osmanlı bürokratu olarak Bulgar süreli yayınlarının sansür komitesinde görev alan Nikola Genoviç'in (1835–1912) redaktörlüğünde 25.07.1864'te yayın hayatına başlayan Turtsiya Gazetesi süre açısından haftalık olup, "Bulgar çıkarlarını gözetten gazete" alt başlığıyla dikkat çeker. Aslında bu gazetenin Petko Slaveykov tarafından tasarlandığı ve gerekli iznin onun adına alındığı bilinir, ancak Gayda redaktörünün maddi hazırlıksızlığından dolayı yayınlanmasını, "*Bulgarlar arasında ilk ve son Turcofil*"¹⁴⁵ olarak tanımlanan Nikola Naçoviç başlatır. Gayda durdurulunca 6 ay kadar redaktörlük görevini Slaveykov, daha sonra Todor İkonomov üstlenirler. Turtsiya'nın programı, "devrim fikirlerini dışlayarak aynı babanın, yani sultanın, çocukları arasındaki kardeşliği ve birlikte yaşamayı önereceğiz" biçiminde açıklanır. O dönemin gündemindeki başlıca sorun konusunda radikal bir tutum sergileyerek bağımsız Bulgar kilisesi kurulmasını savunur.

Bulgar eğitimi ve aydınlanması sorunlarına sayfalarında önemli yer ayıran gazete, Mithat Paşanın karma okullar tasarısını da yayımlar. Sözü edilen karma okullar fikrini önce destekler, sonra bu konudaki tutumu anlaşılır. Konservatif bir liberalizmden yana olan Turtsiya, ekonomi, Bulgar sanayi ve ticaretin gelişmesini ister. İvan Bogorov'un memleket sevgisi ve halkın maddi kültürüne yönelik ilgi uyandırmayı amaçlayan yolculuk notları burada yayınlanır. Resmi Osmanlı

¹⁴⁵ a.g.e., sayfa 199.

politikasını yaydığından sıkça diğer Bulgar gazeteleriyle polemige giren Turtsiya, özellikle Gayda ve Makedoniya'ya her türlü araçlarla saldırarak devrimden yana olan süreli yayınları eleştirir. Bu gazete okurlarının büyük bir kısmı tarafından Bulgar çıkarlarını kollayan değil, doğrudan Osmanlı'nın resmi yayın organı olarak algılanır. Botev eleştirisinde aşırılığa giderek Turtsiya Gazetesini 'paçavra, ispiyon organı' olarak nitelendirir. Genoviç ise Turtsiya'nın hükümet gazetesi olduğu yönündeki savları kesinlikle reddederek, sadece posta vergisi ödememe ayrıcalığından yararlandığını belirtir. Sürekli kendisini ve gazetesini savunma gereği duyan Nikola Naçoviç'in Osmanlı'dan sayı başına 1000 kuruş destek aldığı kanıtlanır. 1873'te misyonunu tamamladığı düşünülerek yayını durdurulur.

Mesečna zornitsa (Aylık Sabah Yıldızı) – İlk başta A.L.Long, daha sonra T.L.Bayngton redaktörlüğünde Protestanlığı Bulgarlar arasında yaymayı amaçlayan misyonerler tarafından ocak 1864'te çıkarılmaya başlanır. 1874'ten itibaren daha çok gençlere yönelik çıkan dergide ağırlıklı olarak ahlak ve din konulu popüler ve eğlendirici yazılara yer verilir. Yayın hayatına Bağımsızlıktan sonra da devam eden Mecečna zornitsa'nın başlıca amaçlarından biri, Anglo-Sakson kültürünü ve Protestanlığı yaymaktır.¹⁴⁶ Dergiye göre gazetenin daha etkili bir propaganda aracı olduğu düşüncesinden hareket ederek, sözü edilen misyoner çevreler 1876'da, yayın hayatını 09.09.1944 yılından sonra da sürdüren haftalık Zornitsa Gazetesi'ni çıkarmaya başlarlar.

Branitel (Savunucu) – 1864 yılında çıkmaya başladığı varsayılan bu gazeteyle ilgili somut bilgiler yoktur.

¹⁴⁶ a.g.e., sayfa 198.

Vremya (Zaman) – Bir çok yönüyle Sivetnik Gazetesi’nin çizgisini devam ettirdiği görülen Vremya, kilise sorununun çözümlenmesinde katkı sağlaması amacıyla 07.08.1865’te Todor Burmov redaktörlüğünde haftalık olarak yayınlanmaya başlanır. Bu gazeteden birincisinde 50, diğerinde 22 sayı olmak üzere 2 yıllık çıkar. Gazete birincil amacını, “Ortodoks kilisesini her türlü saldırılardan korumak” biçiminde belirleyerek hiçbir partinin organı olmayacağını özellikle vurgular.¹⁴⁷

Dış ve iç politik haberleri yorum katmadan nesnel bir yaklaşımla net ve açıkça aktaracağını deklare eden Vremya, kilise konusundaki ılımlı çizgisine tamamıyla bağlı kalır.

Fener Rum Patrikhanesi’yle ilişkilerin koparılmasından yana değildir, hatta bu kurumla birliktelik içinde olunmasını önerir, ne var ki özellikle o dönemde böyle bir ortak nokta bulmanın olanaksızlığı iyice anlaşılmıştır. Patrikhaneyi bazı yazılarında eleştirmekten, hatta kopma düşüncesinden de söz etmekten çekinmez, ancak genel olarak sabretmek ve sorunun kendiliğinden çözümlenmesini beklemekten yanadır. Bağımsız kilise sorununun çözüme kavuşturulamamasından dolayı Katolikliğe yönelen Bulgarlar için daha sert ve sivri dil kullanan Vremya, tipik bir evrimci ve aydınlanmacı gazete örneğidir. Bundan dolayı halk eğitimi ve kültürü sorunlarına çok yer ayırır. Okul sorunları, kültür, ders programları, öğretmenler üzerine birçok yazı yayınlanır. Mithat Paşanın karma Bulgar-Türk okulları açılması tasarısına kararlı bir biçimde karşı gelip, Bulgar çıkarlarına aykırı olarak değerlendirdiği bu planı reddeder.

Edebiyat yapıtlarına pek sık yer ayrılmadığı dikkatlerden kaçmayan gazetede, yine de bir Fransız uzun öyküsü, çeşitli masallar, Rayko Jinzifov’dan şiirler,

¹⁴⁷ a.g.e., sayfa 196.

Ocakov'dan eleştiri yazıları yayınlandığına tanık oluruz. Osmanlı'ya itaatkar bir tutum içinde olmaya özen gösteren Vremya hükümetin memnuniyetsizliğinden ve temsil ettiği tutucu çevrenin tepkisinden çekinir. 43 ayrı noktaya ulaştırılmasına rağmen, gazete, giderlerini karşılamakta zorlanır ve radikal bir tutum içindeki Makedoniya'nın gerisinde ve bir anlamda gölgesinde kalarak 1867'de yayın hayatına son verir.

Makedoniya (Makedonya) – Petko Slaveykov, yayınlamaya devam ettiği Gayda'ya göre okuruyla daha sık buluşacak, maddi sıkıntılar yaşamamanın ötesinde, belirgin politik platformu olan bir gazete çıkarma arzusunu 03.12.1866'da Makedoniya'yı yayın hayatına geçirerek gerçekleştirir. Bulgar Uyanış Çağı'nın önde gelen kişiliğinin bu en önemli, etkili ve en uzun süreli gazetesinin 25.07.1872'de durdurulmasına kadar, sonuncusundan sadece 6 sayı çıkan 6 yıllığı vardır. İlk başlarda haftalık, dördüncü yıllığa gelindiğinde bir süre haftada 2 defa çıkan Makedoniya, okurlarına sıkça verdiği eklerle de ulaşır. Gazetenin alt başlığı – önce “Politika ve Filoloji Gazetesi”, daha sonra “Halkın Gazetesi” ve “Politika, Edebiyat ve Ticaret Gazetesi” şeklinde çeşitli neden ve etkenlerden dolayı değişir. İlk başta 8 sayfayken, daha sonraları 4'e düşen gazetenin başlıca amaçları arasında, “*Yunanlılaşan kardeşlerimizin aklını başına devşirmek, Makedonya'daki soydaşlarımızın etnik bilincini geliştirerek onlara Bulgarca okumayı ve Bulgarca'yı öğretmek*”¹⁴⁸ bulunmaktadır. Basın alanında deneyim sahibi Slaveykov, gazetelerin birer okul olduğunu çok iyi bildiğinden Makedoniya'yı “halk için çıkardığını” ve onu Bulgarlarla ilgili tüm fikirlerin tribünü haline getirmek istediğini deklare eder. Gerçekten, salt haber vermekle sınırlı kalmayarak, halka yol gösteren bir fikir

¹⁴⁸ a.g.e., sayfa 219.

gazetesi yaratmayı ve kamuoyu oluşturmayı başarır. Süreli yayınların güçlü birer propaganda aracı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, kilise sorunuyla ilgili en önemli makaleleri Yunanca'ya çevirip karşı tarafa da düşüncelerini açıklamaktan çekinmez. Bu yenilikçi tutumuyla Makedonya Bulgarlarının yitirdikleri ulusal bilinçlerini yeniden kazanmalarını amaçlar. Gazetenin çıkmaya başladığı dönemde Bulgarların çözüme kavuşturmaları gereken en yaşamsal sorunları bağımsız kilisenin kurulması olduğundan, Fener Rum Patrikhanesi'nin manevi ve dini egemenliğinin kaldırılması için yoğun çaba harcar.

1870 yılında Bulgar kilisesinin bağımsızlığını yasalaştıran sultan fermanından sonra Bulgar Eksarhhanesi'nin nasıl yapılandırılması konusunda görüş belirtir. Ruhanilerin halk tarafından seçilmeleri gerektiğini savunarak, eksarhın ömür boyu atanmasına şiddetle karşı çıkar.

Bağımsız kilise sorununun çözümlenmesinden sonra gündemine tüm boyutlarıyla okul ve eğitim sorunlarını taşır. Bulgar okullarının özerkliğini savunarak Mithat paşanın o dönemde güncel olan önerisine karşı çıkar. Makedoniya Gazetesi'nin değindiği diğer konular arasında; kurumları, örgütleri, eğitimi ve toplumdaki yeriyle kadın, Bulgar kültürü ve edebi dil, tarih, tarım ve köy sorunları yer alır. Zaman içinde içeriği hızla politikleştirildiğinden, Slaveykov gazetesinin sayfalarında edebi yapıtlara yer verilmediğine tanıklık ederiz.

Dış politika ağırlıklı haberlerde komşu ülkelere daha büyük dikkat çevrilir. Doğu sorununun gelişmesindeki yenilikleri yakından izleyerek, ulusal devrimlere sempatiyle yaklaşır. Osmanlı Devleti'nin iç politikası konusunda çok titiz ve dikkatli olan gazete, Türklere karşı itaatkar, ancak Türklerin Bulgar yordakçıları başta olmak üzere turcofil ve çorbacıları amansız eleştirir. Gazetenin yayınlanmış olan toplam

308 sayısının 108'inde Yunanca metinlere de yer verilir. Buradaki gerçek amaç Bulgar tezini güçlendirmektir. Georgi Borşukov'a göre Yunanca'ya çevrilen yazılarla Slaveykov üç kategori okura ulaşmayı amaçlar. Bunlar; Bulgarların amaç ve isteklerini anlayabilmeleri için Rumlar, ulusal bilinç aşlamak istediği Yunanlılaşmış Bulgarlar ve doğru kaynaktan bilgilenmelerini sağlamak için Bulgarca bilmeyen Bulgarlardır.¹⁴⁹

Genel olarak evrimci yönü ağır basan ve Bulgar halkının tribününe dönüşen gazete, polemiklere girmekten de kaçınmaz. Turtsiya Gazetesi; devrimci komitelerin organı olduğu, Rus, Sırp ve Protestan çıkarlarına hizmet ettiği suçlamalarıyla Makedoniya'ya saldırır. Bundan dolayı kısa süreler için 4 kere yayınlanması durdurulur. Petko Slaveykov'un Svetoslav Milarov ile beraber kaleme aldıkları varsayılan¹⁵⁰ ve bağımsız kilise mücadelesi, özünde ulusal özerkliğe götüren yolun sadece bir evresi olduğunu vurguladıkları "İki Kast ve Erk" (Dvete kasti i vlasti) başlıklı makale, gazetenin durdurulmasına neden olan bardağı taşıran son damladır.

3600 abonesi ve kendine ait yüksek kapasiteli matbaasıyla, Makedoniya sadece Uyanış Çağı sınırları içinde değil, tüm Bulgar basını tarihinde en yaygın ve etkili süreli yayın özelliğini taşır.

Pravo (Hak) – İvan Naydenov (1834–1910) redaktörlüğünde, "Halkçı, Politika ve Edebiyat Haberleri Gazetesi" alt başlığıyla 04.03.1869'da çıkmaya başlayan haftalık Pravo Gazetesi'nin yayın hayatı 20.12.1873'e kadar devam eder. Kuruçeşme Yüksek Yunan Okulu'nu tamamladıktan sonra öğretmenlik ve gazetecilik yapan Naydenov, Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluşundan sonra bu

¹⁴⁹ a.g.e., sayfa 227.

¹⁵⁰ Penço Slaveykov – "Sibrani sıçineniya", cilt V, sayfa 87, Sofya, 1940.

kurumun Babiali’de kapı kahyalığı görevinde bulunur. “Bulgar halkının gereksinimlerine doğru yanıt vermek, onun toplumsal yararına ve ilerlemesine yardımcı olmak” şeklinde deklare edilen amaçlar, bu gazetenin evrimci ve aydınlanmacı özelliklerine işaret eder.¹⁵¹ Pravo’nun mercek altına alarak gündeminden düşürmediği birincil konu bağımsız kilise sorunudur. Bulgar Eksarhhanesi’nin kurulmasından sonra da onun organizasyonu ve yapılandırılması için öneriler üretir ve böylece gelenekçi, tutucu üst düzey ruhban sınıfının yayın organı haline dönüşür.

Bulgar okulları ve halk eğitimi sorunlarını üzerinde odaklanarak aydınlanmacılığın bayrağını dalgalandırır, çünkü “Bilgi güçtür, bilgi zenginliktir ve bu sorun Bulgar halkının ölüm kalım sorunudur.” Ekonomi konularına neredeyse hiç değinmeyen Pravo Gazetesi, Bulgarca ve yazım kuralları, eğitim, tiyatro, okuma yurtlarıyla ilgili makaleleri ve çeşitli edebi yapıtları sayfalarına taşır. Devrimci eylemleri destekleyen Bükreş gazetelerini ateşe tutan Pravo, tek umut olarak sultanın yüce şefkatini görür ve Osmanlı sınırları içinde kültürel otonomiden söz etmekten öte gitmez. 1000 dolaylarında aboneli ve dağıtımı iyi organize edilen bu gazete, devrim ve devrimci düşüncenin dönemine ayak uyduramayarak konu ve fikir açısından 60’lı yılların sularında kalır. Güncelliğini yitirdiğinden artık arka planda kalan bağımsız kilise sorununun Bulgar süreli yayınlarında son şövalyesi olarak tanımlanır. Belirli bir istikrarı yakalayamayan ve iki defa yayını yasaklanan Pravo Gazetesi’ni Botev, “Ramazan’da Türk köyünde oruç tutar, Bulgar köyünde ise domuz eti yer” şeklinde değerlendirir.

¹⁵¹ Georgi Borşukov – “*İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885*”, sayfa 263, Sofya, 1976.

Zvinçatij Glumço (Zilli Avanak) – 1873 yılında yayınlanmaya başlanan ve daha sonra adı sadece Glumço (Avanak) kalan bu gazetenin redaktörü Petko Slaveykov, sahibi ise T.Kasapis olarak görünür. Başta Yunanca olmak üzere beş ayrı dilde yayınlanan Kudonatos Gazetesi'nin Bulgarca versiyonu sayılır, ancak içerik açısından ondan bağımsızdır. Politikayla ilgilenmeyerek Bulgar halkının yaşamı ve kilise sorunlarına ağırlık veren Glumço 4.sayıdan sonra yayınını noktalar.

Şutoş (Şakacı) – İlk sayısı 24.10.1873'te çıkan bu mizah ve yergi gazetesinin redaktörü Petko Slaveykov, matbaacısı Stamat Daskalov, sahibi ise T.Kasapis görünür. 37.sayıdan sonra, 25.07.1874'te kapanır. Mizah yazılarının konuları kilise yönetimini içerir, bir diğer ilgi çekici özelliği de Bismark, Garibaldi gibi politikacı ve tarihsel kişiliklerin yaşam öykülerini vermesi ve karikatürlerdir.

Kosturka (Paslı Bıçak) – “*Kapıyı açık bulduğunda çıkacağı*” ilan eden Petko Slaveykov redaktörlüğündeki bu yergi ve mizah ağırlıklı gazete ve İsturka başlıklı ekinden 1874'te sadece birer sayı çıkar.

Napredık (İlerleme) – Biçimsel olarak da, deklare ettiği programı açısından da Pravo'nun devamı niteliğindeki bu “Halk, Politika ve Edebiyat Haberleri Gazetesi” alt başlıklı haftalık gazete, İvan Naydenov redaktörlüğünde 05.07.1874 yılında çıkmaya başlar. Numaralandırılması Pravo'nun sayılarını devam ettiren Napredık'ın 3 yıllığı olup, 12.06.1877'te Rus-Osmanlı Savaşının ilanından iki ay sonra Babıali tarafınca durdurulur. Öncülüne göre daha ılımlı bir tutum sergileyen Napredık, ilk sayısında “*Yeni gazetemizde yeni programa gerek yok – aynı tarafsızlık ve açıklılıkla çeşitli ve halk için büyük önem taşıyan sorunları yansıtacağız*”¹⁵² sözleriyle amacını belirtir. Redaktörünün Eksarhhane ile yakın bağ

¹⁵² a.g.e., sayfa 319.

içinde olması, bazı çevrelerin onu bu kurumun resmi organı olarak algılamasına yol açar.

Okul ve eğitim, Osmanlı'nın bulunduğu ağır mali ve ekonomik durum üzerine yazılan yazıları, genelde alıntı niteliğindeki dış politik haberler izler. Çok ağır koşullarda çıkarılan gazete 27.07.1874'te durdurulur, çünkü yayınlamış olduğu İstanbul'un Düşüşü başlıklı dramada, yazar Svetoslav Milarov II.Mehmet'ten ejderha (sura lamya) olarak söz eder. Bunun sonucunda gazetenin matbaası kırılıp dökülür, redaktörü İvan Naydenov ise 17 gün hapiste kalır. Özellikle 1876'dan sonra Napredık daha muhalif ve sert bir tutum takınır. Ayaklanmalar için yerel ağa ve paşaların da suçu ve sorumlulukları olduğunu vurgular, çünkü sorunların çözümlenmesi için yasal araçların kapılarını kapalı tutarlar. Tam bu yıllarda Bulgar gençlerin de askere alınmaları kampanyasını başlatır. İkinci defa durdurulduktan sonra redaktörü İvan Naydenov Aleksandır Ekzarh ile beraber Ankara'ya sürgüne gönderilir.

Vek (Yüzyıl). Daha sonra **XIX vek** (XIX. Yüzyıl) – İlk sayısı 12.01.1874'te Marko Balabanov (1837–1921) ile Hristo Stoyanov redaktörlüğünde çıkan bu haftalık gazetenin 3 yıllığı vardır. Son sayısı 12.01.1876'da yayınlanır. *“Politika gazetesini olacak ve her zaman nesnel bir şekilde ve açıkça, toplumumuzda var olan fikirleri yansıtacaktır, çünkü bir süreli yayın sadece olup bitenlerin habercisi değil, aynı zamanda bunların açıklayıcısı da olması gerekir”*,¹⁵³ şeklindeki programından karşımızda aşırılıktan çekinen geleneksel ve ılımlı bir süreli yayın bulunduğunu anlarız. Kilise konularında Yunanlıların karışmamaları gerektiğini savunurken, yabancı dini etkilerin yayılmasına karşı çıkar. Eksarhhane'nin Tırnova veya herhangi

¹⁵³ a.g.e., sayfa 321.

başka bir Bulgar şehrine taşınması önerisinde bulunur. Ne var ki, 1875 Hersek Ayaklanması'nın ardından gazete beklenmedik bir şekilde radikalleşir ve gelişimindeki ikinci evresine girer. Ayaklanma dalgaları yükselirken sayfalarına Bulgar halkının ağır yaşam koşullarını, uğradığı haksızlık ve çektiği eziyetleri taşır. Eski Zağra Ayaklanması'yla (1875) ilgili soruşturma açılarak nedenlerinin araştırılmasını önerir, ayrıca suçluların bulunmasını ve eyleme katılanlar için af çıkarılmasını ister.

Kültür ve eğitim sorunlarının yanı sıra Moliere, Chateaubriand, Lamartine, Sand yapıtları ve İlyada'nın bazı bölümlerinin çevirilerine, Stoyan Mihaylovski, Rayko Jinzifov, Atanas Uzunov vs. yaratıcıların şiirlerine geniş yer vererek Bulgarların yabancı yazar ve edebiyatlarla tanışmalarına katkı sağlar. Evrimci eksenindeki gazete, başta Karavelov olmak üzere devrimcileri ağır dille eleştirir. Liberal eğilimli, Avrupa kültürüyle yoğrulmuş aydın ve tüccarların çıkarlarını korur. Osmanlı kurumlarına Bulgar memurların alınmasını ve Bulgarların çoğunlukta olduğu yerlerde Bulgarca'nın resmi dil kabul edilmesini önerir. Batı yanlılığı bir eğilimin sezildiği gazete, reformlar yapılmasında adeta direktir. Bulgar halkının ekonomik durumunun iyileştirilmesi ve basın özgürlüğü konularını gündemine taşıması 10.01.1876'da durdurulmasına neden olur. Balabanov gazetesinin bundan önce hiç uyarılmamış olmasına dayanarak, kısa zamanda bir yenisi için izin almayı başarır. XIX.Yüzyıl adıyla 07.02.1876'da çıkmaya başlayan yeni gazete, Vek'in sayılarını devam ettirir. Önceleri daha dikkatli ve ılımlıyken, Nisan Ayaklanması'yla ilgili haberlerde bu eyleme sempatiyle yaklaşması, 08.05.1876'da yayınlanmasının yasaklanması sonucunu doğurur.

İztočno vreme (Doğu Zamanı) – Beş yıldır The Levant Times başlığı altında İngilizce ve Fransızca olarak çıkan gazete, 12.01.1874'te önce Dragan Tsankov, daha sonra Petko Sandov redaktörlüğünde Bulgarca yayınlanmaya başlanır. Daha sonra, 31.08.1874'te İztočno vreme adını alarak özerkleşir ve 4 yıllığa ulaşır. Son sayısı 16.07.1877'de çıkan gazetenin zengin içeriğini düzeyli yazıların doldurduğu dikkatlerden kaçmaz. Bulgarların çoğunluğu oluşturdukları bölgelerde Bulgarca'nın resmi dil kabul edilmesi, bunların askere alınması, askeri ve sivil görevlere getirilmeleri yönünde öneriler sunarken, halkın ağır durumunu dile getirmeyi ve yasadışıktan yakınmayı da göz ardı etmez. Sahibi L.Hanley'in İngiliz asıllı olması ve İngiltere Konsoloslugu'na dayanması, gazetenin eleştiri konularında daha rahat hareket etmesini sağlar. Örneğin, Britanya elçisi Elliot 10 Eylül 1874 tarihli raporunda: "Bulgarca nüshanın çıkış iznini, Babiali'nin bütün isteksizliğine rağmen aldım ve Mr. Hanley işe girdi"¹⁵⁴, diye yazar.

Den (Gün) – 12.02.1875'te Askeri Tıp Okulu öğrencisi Stefan Bobçev redaktörlüğünde (daha sonra öğretmen Genko Golçev devam ettirir) ilk defa Bulgarca haftalık bir popüler bilimsel dergi yayınlanmaya başlanır. Yayıncısının Promişlenie Matbaa Kurumu olan bu "Bilim ve Politika Dergisi" alt başlıklı süreli yayının 2 yıllığı çıkar ve Nisan Ayaklanması'ndan sonra durdurulur. Derginin zengin içeriğinde bilim, ekonomi, kitap tanıtımı, politika, okuma metinleri yer alır. Den'in üç evreye ayırabileceğimiz ilgi çekici bir gelişmesi vardır – ilk başlarda tipik bir evrimci dergi niteliği taşıırken, daha sonra ağırlıkla haberlere yer vererek eleştirel gazete kimliğine yakınlaşır, en sonunda da tamamen gazeteye dönüşür. Eski Zağra

¹⁵⁴ İlber Ortaylı – "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", sayfa 257, AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 26, Ankara, 1991.

(1875) ve Nisan Ayaklanması (1876) yıllarında radikalleştiğini başkaldırlara sempatiyle yaklaşması ve bastırılmalarından sonra estirilen terörü kınaması açıkça ortaya çıkarır. Yayın hayatına dergi kimliğiyle başlayan ve daha sonra gazeteye dönüşen Den'in yazarları arasında Petko Slaveykov, Marko Balabanov, Stoyan Mihaylovski, Atanas İliev adlarının öne çıktığını görürüz.

Tsarigrad (İstanbul) – Rus-Osmanlı Savaşı (1877–1878) yıllarında İstanbul'da Bulgarca çıkmaya başlayan ve haklarında pek bilgiye sahip olmadığımız iki süreli yayından biri olan Tsarigrad'ın redaktörü ve sahibi öğretmen, daha önce İztočno vreme'de yazılar yazan Vladimir Maçukovski, bunun haber ağırlıklı bir gazete olacağını ve haftada 3 defa çıkacağını deklare eder. Ancak genelde yabancı gazetelerden alıntılarla sayfalarını dolduran Tsarigrad 24.sayısından sonra durdurulur.

Sutrina (Sabah) – D.K.Popov redaktörlüğünde mayıs 1877'de çıkmaya başlayan haber ağırlıklı bu gazetenin yaklaşık 10 sayısı çıktığı varsayılır.

Daha 1869 yılında, İstanbul'da Fransızca yayınlanacak bir Bulgar gazetesinin kurulması için sonuçsuz girişimlerde bulunulur. Bazı gazeteier (Bulgariya, Makedoniya, Pravo, Vek) önemli bir haberin aktarılması gerektiğinde ekler verirler. Yukarıda adı geçen neredeyse tüm gazeteler haftalık olarak çıkar. Günlük gazeteler daha büyük giderler gerektirdiğinden, diğer taraftan da halen gereksinim duyulmadığından, bundan kaçınılır. Bulgarların aydın kesimleri günlük çıkan Yunan, Fransız ve hatta Türkçe'leri yakından izleyerek haber alma gereksinimlerini karşılarlar.

İvan Govedarov kaleme aldığı anılarında¹⁵⁵ daha uyanık Bulgarlar arasında günlük bir Bulgarca gazetenin kurulmasının gündeme geldiğini belirtir. 1872 yılına doğru Bulgar Okuma Yurdu'nun bir toplantısında Dimitir Dobreviç İstanbul'da bu nicelikte ve eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu bir koloninin iyi redakte edilen bir günlük haber gazetesinin kurulmasını gerektirdiğini söyler. Yunanca çıkan Neologos örneğinde olacak böyle bir gazetenin giderlerini karşılayacağını, hatta kapatacağını ve bu amaçla kullanılması için 150 Türk Lirası tutarında destekte bulunabileceği sözünü verir. Varsıl ve ünlü bir tüccar olan Gavril Moravenov, 50 Lira yardımda bulunacağını belirtir. Bu fikri Petko Slaveykov da uygun ve yerinde bulur, ancak bunu gerçekleştirmek için en az 1000–2000 Liralık bir fonun oluşturulması, ayrıca iyi ödenek sağlanacağı en az 4 redaktör bulunması gerektiğini söyler. Konunun daha sonra yeniden görüşülmesi kararı alınır, ama tasarıyı destekleyen başka birileri çıkmayınca bir daha gündeme getirilmez.

II.2.6.2. Dergiler:

Gazetelerden farklı olarak İstanbul'da yayınlanan Bulgarca dergilerin sayısı azdır. Bunun temelinde güncel toplumsal ve ulusal sorunları yakından takip ederek yansıtabilen, ayrıca kamuoyunu yönlendiren ve yöneten gazeteye gösterilen daha büyük ilgi yatar. Diğer taraftan, dergiler Bulgarlar arasında henüz oluşmamış eğitimli bir okur kitlesinin varlığını gerektirirler.

Bulgarski knijitsi (Bulgar Kitapları) – Kurucu redaktörlüğünü Bebek Fransız Koleji'nde öğretmenlik yapan Dimitir Mutev'in üstlendiği bu dergi 1858–1860

¹⁵⁵ İvan G. Govedarov – “*Koprivštitsa v svrızka s duhovnoto ni i politiçesko vizrajane*”, Plovdiv, 1921.

yılları arasında çıkar. Daha sonra bu görevi İvan Bogorov, Gavrail Krısteviç, Todor Burmov üstlenirler. 1856'da Dimitır Mutev, Kostaki Marinoviç ve Konstantin Slavçeviç adındaki tüccarlarla beraber İstanbul'da Bulgar Yazın Birliği'nin kurulmasına öncülük eder. Bu birliğin Osmanlı başkentindeki Bulgarların yaşamında ve etnik bilinçlerinin uyanmasında önemli rol oynadığı kabul edilir.¹⁵⁶ Kurucuları, sayıları hızla artan Bulgar okullarının ucuz ders kitabı, ayrıca daha fazla Bulgar gazete ve dergilerine duyulan gereksinimin giderilmesinde destek sağlayacak bir grubun kurulması kararını alırlar. Bulgar Yazın Birliği'nin birincil amacı yıllık takvim, daha sonra da yayın organları olacak bir dergi çıkarmaktır. Yıllık 1000 kuruş aidat vermesi gereken kurucu ve 50 kuruş ödemekle yükümlü yardımcı üyelerden oluşan Birlik, bu alanda bir ilk niteliğindeki ilginç bir organizasyon ve yapılanmaya imza atmış olur. 50 kurucu üye ve 100 yardımcı üye topladıktan sonra etkinliğe geçmeyi kararlaştıran Birlik, kuruluşunun daha ilk yılında 53'ü kurucu, 241'i yardımcı olmak üzere toplam 294 üyeye ulaşır. Ayrıca kuruculardan 7 kişinin 1000 kuruşun üzerinde, yardımcılardan ise 20 kişinin 500 kuruş para yatırması sonucunda Birlik 75000 kuruş gibi o gün için oldukça yüksek bir miktar sayılan anaparayla etkinliğe başlar. Daha büyük bir amacı da Bulgar kültür yaşamının öncülüğüne soyunup okul ve kiliseler için kitap yayınlamak, edebi Bulgar dilinin geliştirilmesinde katkı sağlamaktır. Bir bakıma tüm bunları yerine getirmeyi başarır, ayrıca Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı yürütülen mücadelenin başlıca odağı haline gelir. 1856'nın sonunda Birlik, Dimitır Mutev ve Dragan Tsankov'un yayın yönetmenliğinde 1857 yılı için Mesetsoslov yayınlar. 134 sayfalık bu kitabın takvim

¹⁵⁶ Georgi Borşukov – *“İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885”*, sayfa 115, Sofya, 1976.

kısımında Osmanlı'daki halklarla ilgili bir makale, İmparatorlukta çıkarılan gazetelerin bir listesi, Dragan Tsankov'un "*Bulgar Tarihine Bir Bakış*" makalesi, ayrıca Birliğin kuruluşu ve tüzüğüyle ilgili bilgiler yer alır. Bir daha yayınlanan Mesetsoslov bazı araştırmacılara¹⁵⁷ göre makaleler içerdiğinden ve süreliliğinden dolayı tipik bir takvim derlemesidir. İkinci sayıda Dimitır Mutev'in "*Yıl Sayımı veya Kronoloji*" yazısı, şehir tasvirleri, şiirler, 1858 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olaylar tarihçesi, Dragan Tsankov'un İkinci Bulgar Devleti çarı Kaloyan ile papa İnokentiy arasındaki yazışmayı konu edinen makalesi yer alır.

1858 başlarında Bulgar Yazın Birliği tasarladığı dergiyi Bilgarski knijitsi (Bulgar Kitapları) başlığı altında yayımlamaya başlar. Bulgar basın tarihinde ekip çalışmasının ilk ürünü olarak gösterilen bu dergi, 50'lerin sonu 60'ların başında en önemli ve düzeyli Bulgar süreli yayınıdır. Derginin yayınına başlamadan önce Birlik ve üyeleri geniş çaplı hazırlık çalışmaları yürütürler, daha doğrusu yeni üyeler kaydetme yoluyla para toplar ve redaktör için uygun birilerini aramaya koyulurlar. Sonuçta Dimitır Mutev üzerinde mutabık kalınır ve ona o dönem için yüksek sayılacak yıllık 32000 kuruş aylık bağlanır. Nayden Gerov Rus Elçiliği'ne yazdığı raporunda onu, "Daha uygun ve isabetli bir seçim yapılamazdı, çünkü Mutev çağımızın en eğitilmiş Bulgar'ı, ayrıca birçok erdem sahibi mükemmel bir insandır"¹⁵⁸, şeklinde değerlendirir. Gerçekten derginin redaktörü ve kurucusu zamanın en eğitilmiş ve yetişmiş kişilerindendir.¹⁵⁹ Bilgarski knijitsi'nin sağlam temellerini hazırlayıp, ilk 16 sayıdan sonra rahatsızlığından İstanbul'u terk etme

¹⁵⁷ a.g.e., sayfa 116.

¹⁵⁸ "Îz arhiva na Nayden Gerov. Korespondentsiya s çastni litsa", sayfa 96, Sofya, 1911.

¹⁵⁹ Dimitır Mutev eğitimini Odessa Rişelyo Lisesi ve Moskova Tarih-Filoloji Fakültesi'ni tamamlar. Almanya'da doktor unvanını aldıktan sonra Sankt Petersburg Üniversitesi'nde hocalığa başlar.

durumunda kalır. Bundan dolayı redaktörlüğe, 14.sayıdan başlayarak yardımcı redaktörlüğü üstlenen, İvan Bogorov getirilir. 16.–24. sayıları kendi başına çıkaran Bogorov derginin ikinci yılında yerini Gavrail Krısteviç'e bırakır. O da çalışmalarının yoğunluğundan dolayı yıllık ancak tamamlayabilir ve 1860'ta redaktörlük görevini bu kez Todor Burmov üstlenir. Bu durum Mart 1862'ye kadar devam eder ve son iki sayı Sava Filaretov tarafından çıkarılır.

1862'ye kadar okuruyla 2 haftada bir buluşan Bılgarski knijitsi daha sonra haftalık çıkmaya başlar, ancak buna izni olmadığından yine aylık grafiğine geçer. İlk başlarda Kilise Slavca'sı harfleri kullanılarak yayınlanan, daha sonra modern karakterlere geçilen derginin haziran 1862'de son sayısı çıkar.

Daha birinci sayısında dikkat çekici yapıt ve araştırmalar yayımlandığını görürüz. Parteniy Zografski çevirisiyle Teofilakt'ın "*Aziz Kliment'in Yaşam Öyküsü*" (Jitie na sveti Kliment) yapıtına yer verir. Bu dergideki tarih konulu her makale Bulgarların güçlü çarlıkları ve kendi bağımsız kiliseleri oldukları şanlı geçmişlerini canlandırır. Redaktör Mutev önsözlerinden birinde, "bilim, eğitim ve aydınlanmadan uzak kalan her halkın bahtsızlığını" vurgular. Bu makalelerin her biri, geçmişle ilgili her belge Bulgarların bağımsız kilise haklarını kanıtlar ve güçlendirir.

Mutev'in döneminde tarihsel ve filolojik ağırlıklı bir dergi olan Bılgarski knijitsi, okurlarını düzenli ve ayrıntılı olarak önemli dünya olayları hakkında bilgilendirir. Böylece derginin halkın aydınlatılması, kültürel özerklik, bağımsız Bulgar kilisesi sorunlarına uzak kalmayacağı anlaşılır.

Derginin sayfalarında özellikle Bulgar geçmişiyle ilgili çok yer ayrıldığı gözlemlenir. İstanbul Gazetesi ve Lyuboslovie'de de benzer yazılar çıkar, ancak

Bilgarski knijitsi'dekiler rastlantısal varsayımlar veya tarihsel romantizm ürünleri değil, belgelere, araştırmalara, bilimselliğe, argümanlara dayanan birer monografidir adeta.

Dil sorunuyla ilgili ciddi araştırmalar sonucu yazılan makalelerde, iki ana lehçeden birinin seçilerek ortak gramer ve yazım kurallarına sahip tek bir edebi dilin yaratılması gerektiği düşüncesi savunulur. Doğu lehçesinin benimsenmesinde katkı sağlayan dergi, Bulgar eğitimi, okulu, aydınlanması, pedagoji, 50'li-60'lı yıllarda Bulgar toplumunu yakından ilgilendiren en önemli politik ve kültürel konu niteliğindeki bağımsız kilise sorunu üzerine tarihsel makaleler yayımlayarak, Bulgar halkının yürüttüğü davadaki haklılığını kanıtlar. Geniş yelpazesinde ekonomi, halk yaratıcılığı, doğa bilimleri, coğrafya, şehirler, edebiyat gibi konulara da yer ayrılan dergide, ayrıca Politika Not Defteri ve Ticaret Not Defteri bölümleri de ilgiyle izlenir.

Bulgar basın tarihi araştırmacıları¹⁶⁰ 1000 adet tiraj ve 774 aboneli bu derginin orta halli Bulgarların kültürel düzeylerini aştığı kanısını paylaşırlar. Stefan Bobçev'in, "Çok uzun zaman taklit edilerek örnek alınan en iyi Bulgar dergisi"¹⁶¹ değerlendirilmesinde bulunduğu Bilgarski knijitsi, halkın kültürel düzeyinin yükselmesi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgarlar üzerindeki egemenlik hakkı savlarını tarihsel ve bilimsel kanıtlarla çürütülmesine yadsınamayacak katkı sağlar.

¹⁶⁰ a.g.e., sayfa 128.

¹⁶¹ S.S.Bobçev – "Zaslugi na Tsarigradskiya pečat v osvoboditelno delo s ogled kim slavyanskata ideya", sayfa 100 // "Proslava na Osvoboditelnata vojna 1877-1878", Sofya, 1929.

Çitalište (Okuma Yurdu) – Kurucu redaktörlüğünü Marko Balabanov’un üstlendiği bu dergi, geniş çaplı kültürel etkinlikler yürüten İstanbul Bulgar Okuma Yurdu’nun iki haftada bir yayınlanan organıdır. 1870–1875 arasında beş yıllığı çıkan derginin redaktörlüğünü Lazar Yovçev, Todor İkonomov, Petko Slaveykov, Stefan Bobçev ve Dragan Tsankov da yaparlar. Sorumlu redaktörü İvan Naydenov olup, çeşitli matbaalarda basılır ve 1875–1876 yıllarındaki Bulgar başkaldırılarından dolayı durdurulur. Bılgarski knijitsi’nin yolundan gitmeye çalışan Çitalište’nin amacı tamamen aydınlanmacı ve eğitimci bir çizgi izlemektir. Çıkışını haber veren ilanlarda, derginin “‘çağdaş politik olayların dışında kalarak bir arı gibi bilimin dalından dalına konacağı” deklare edilir. Çitalište Dergisi’nin program makalesinde, “‘Sevgili memleketlerinin kritik durumda bulunduğunu öne süren bir takım bıçkın vatanseverlerin ‘silah, silah’ diye ateşlice nara attıkları bildiriliyor. ‘Kitap, kitap’ diye memleketin her tarafından haykırıyor ve haykırmaları da gerekir aydınlanma yandaşlarının”¹⁶², diye okuruz.

Popülerlik ve bilimselliğin çok ustaca yoğrulduğu dergide, bilim ve kültürün tüm alanlarından örnekler verilerek dünyada ve ülkede olup bitenlerle ilgili zengin içerikli haberler sunulur.

Edebiyata ayırdığı sayfalarında birçok Bulgar yaratıcıdan (Petko Slaveykov, İvan Vazov, Rayko Jinzifov, Dobri Voynikov, Stefan Stambolov) özgün ve çeviri yapıtların yanı sıra, halk yaratıcılığı örnekleri de yayınlanır.

Çitalište Dergisi, Bulgarların ulusal bilincini uyandırır, kamuoyu oluşturur, ayrıca “‘Slavlar ve Bulgarlar Hakkında’”, “‘Slav Birlikteliği Hakkında’”, “‘Slav ve Balkan Halkları Hakkında’” konulu makalelere yer ayırarak, Slavlık bilincini de

¹⁶² Çitalište, sayı I, 1870.

aşılar. Evrimci ve aydınlanmacı yönleri ağır basan bu yaygın derginin 1700 abonesi vardır. Öğrencilik yıllarında burada çalışmış olan Bobçev'e göre Çitalište yeterince okura veya aboneye sahip olmadığından değil, "posta hizmetlerinin düzensizliğinden yayınların yerine zamanında ulaşmaması"¹⁶³ nedeniyle yayın hayatını noktalamak durumunda kalır.

Rikovoditel na osnovnoto učenje (Ana Eğitim Kılavuzu) – Çitalište'nin eki niteliğindeki bu dergi, Dragan Tsankov redaktörlüğünde 1873 yılında çıkarılmaya başlanır. Daha çok öğretmen ve öğrencilere ulaşmayı amaçlayan bu pedagojik ve metodolojik ağırlıklı iki haftalık derginin sadece 24 sayısı yayınlanır.

Rujitsa (Hatmi Çiçeği) – İlk Bulgar kadın dergisi olma özelliğini taşıyan Rujitsa, 1871 yılında Petko Slaveykov redaktörlüğünde yayın hayatına başlar. Çağ, "kadınların daha hızlı gelişmesi ve ilerlemesini" gerektirdiğinden, dergide eğitimden ahlak ve çalışma koşullarına, güzellikten sağlığa kadar kadını yakından ilgilendiren birçok alan ve konularda yazılar sunulur. Ayrıca derginin her sayısında kadın ve erkek modası, ünlü kadınların yaşam öyküleri ve fıkralara yer verilir. İlk defa açıklamalarıyla beraber el işi modellerinin kopyaları verilir.

Pçelitsa (Arıcık) – 1871'de yine Petko Slaveykov tarafından ilk Bulgar çocuk dergisi yayınlanmaya başlanır, ancak büyük olasılıkla abone eksikliğinden dolayı sadece 7 sayısı çıkar. Slaveykov daha 1853'te bir çocuk dergisi çıkarmayı tasarlar, ancak bunu neredeyse 20 yıl sonra gerçekleştirebilir. Araştırmacılara¹⁶⁴ göre, Slaveykov çocuk yayıncılığı alanında da ustalığını kanıtlar. Uzun yıllar öğretmenlik

¹⁶³ S.S.Bobçev – "Zasluga ba Tsarigradskiya pečat v osvoboditelno delo s ogled kim slavyanskata ideya", sayfa 101 // "Proslava na Osvoboditelnata vojna 1877-1878", Sofya, 1929.

¹⁶⁴ Georgi Borşukov – "İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885", sayfa 241, Sofya, 1976.

yapması, derginin deklare edilen amaçlarına da yansır – “çocuklar için düzeyli, anlaşılır ve eğlenceli metinler sunarak, daha başlangıçta beyinsel gelişmelerini sağlam ve yararlı besiyile desteklenmesine katkı sağlamak.” Sade ve net bir dille ekmek, şeker, telgraf, din ve ahlak, sağlık gibi konularda bilgi ve öğütler verilir. Ayrıca vatan sevgisi, emeğin övgüsü, kahramanlık, insan kusurları konularında öğreticiliğe düşmeden bilgiler sunulur. Masallar, fıkralar, hayvanlarla ilgili coğrafya metinleri küçük okurlar tarafından çok iyi karşılanır, ancak 350 abonesiyle yayın hayatını sürdürmesi olanaksızdır. Pçelitsa, Bulgar basın tarihine geçen bir yeniliğe de imzasını atar – ilk defa sürekli abonelerin katılımıyla lotarya çekilişi düzenlenir, ancak bu girişim de dergiyi kurtaramaz.

II.2.6.3. İstanbul Bulgar Basınının Genel Değerlendirilmesi

Osmanlı egemenliği döneminde İstanbul’da yayınlanan Bulgar süreli yayınları bir taraftan resmi, diğer taraftan Fener Rum Patrikhanesi’nin uyguladığı sansürden dolayı ikili denetim altında çıkarlar. Doğrudan dile getirilmeleri sakıncalı görülen olayları, burada çıkan Türkçe, Yunanca, Fransızca, İngilizce vs. gazetelerden titizlikle yapılan alıntılarla yansıtarak sorumluluktan kurtulurlar.

Bulgariya, Bulgar gazetecilik tarihine politik etkinliği ve sivri dilliliği getirir. 60’lı yıllardan başlayarak, Makedoniya ve Pravo örnekleriyle Bulgar gazeteciliği net bir politik özelliğe bezenir. Artık politik söylemler dolaylı, Esopos diliyle değil de, doğrudan yapılır, çünkü gazeteciliğin amaçları giderek netleşmiş ve neredeyse politik yönetmelik rolüyle eşitlenmiştir.

Gazeteler okurlarına toplumsal ilerlemenin kaçınılmazlığını ve mutlaka gerçekleşeceği inancını aşırlar. Görüşlerinde 18. ve 19.yüzyıl aydınlanmacıların

güçlü etkisi sezilen redaktör ve gazetecilerin neredeyse hepsi, halkın yazgısının iyileştirilmesinin başlıca aracı eğitimidir. Ancak İstanbul gazeteleri için aydınlanma sadece eğitimle sınırlı kalmayan kapsamlı bir süreçtir. Toplumsal evrimden yana olanlar için kültürel ilerleme ulusal sorunun en uygun şekilde çözümlenebilmesinin zorunlu koşuludur.

İstanbul Bulgar gazete ve dergileri belirli nedenlerden dolayı ulusal bağımsızlık sorununu açıkça gündeme getirmeden, yürürlükteki devlet ve politik gerçeğin, statükonun değişmesinden söz etmeye başlarlar. Bunun kanıtı, yorum katılmadan alıntılar yoluyla yansıtılan İtalyanların birleşme savaşları, Polonyalıların Ruslara karşı ayaklanmaları ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun baskıcı politikasını dolaylı eleştirerek benzetme yöntemiyle başkaldırı fikrinin ortaya atılmasıdır.¹⁶⁵ Örneğin, İvan Bogorov yazılarında sadece zamanında yapılan reformlar yoluyla Osmanlı'daki düzenin korunabileceği düşüncesini aşlamak ister. Tüm bunları devrim propagandası olarak değerlendirmek doğru olmaz, zira halk kitleleri de henüz buna hazır değildir. Ancak böylelikle ulusal ruhun canlanması ve dirilmesi, dikkatlerin politik gerçeklere, Bulgar halkının haklarına ve bağımsızlık ülküsüne yönlendirilmesi sağlanır.

Bağımsızlık fikrini aşılamanın bir başka yolu, Bulgarların geçmişiyle ilgili sunulan yazılardır. Geçmişteki olay ve kişiler aracılığıyla gelecek için düşünceler aşlamak evrensel bir yöntemdir, çünkü tarih, ulusal ülkünün sağlanmasının en güçlü silahıdır. Bulgarların şanlı tarihinden sunulan örnekler, Bulgar devletçiliği ve

¹⁶⁵ Angel Dimitrov – *“Bulgarskiyat periodičen peçat v Tsarigrad v usloviyata na osmanskata politiçeska deystvitelnost”*, sayfa 28, İstoriçeski pregled, sayı 10, Sofya, 1991.

kültürünün parlak sayfaları, gelecekte yeniden elde edilecek bağımsızlık inancını destekleyerek güçlendirir.

İstanbul gazete ve dergilerinin Bulgar halkının güncel durumunun konu edinildiği sayfalarında; yoksulluk, angarya, vergiler, yerel yönetimlerin baskısı, rüşvet, genel yasadızlık, can, mal ve namus güvensizliği, eşkıya baskınları, şiddet, cinayetler, ekonomik geri kalmışlık örneklerinin oluşturduğu tablonun doğurduğu karamsar tonlar egemendir.

Yerel yöneticilerin tutumları yasalar ve devletin politikasıyla çeliştiğinin örnekleri verilerek, 1856 tarihli Hattı Hümayunun uygulanması, reformların genişletilmesi önerilirken, giderek eleştiri ve suçlamalar üst düzeydeki kişileri ve hatta hükümeti hedef almaya başlarlar.

70'li yıllara doğru İstanbul Bulgar basınının genel tutumunda bir radikalleşme sezilir. Osmanlı devletinin hak dağıtmak bir yana, Bulgar halkının güvenliğini dahi sağlamaktan aciz olduğu kanısına varılır. Gazeteler halkın hak ve çıkarlarının savunuculuğuna soyunarak bağımsız kilise sorununun çözümlenmesinde büyük katkı sağlarlar. Bulgar kilisesinin bağımsızlığını yasallaştıran sultan fermanı büyük ölçüde gazetelerin etkin çabaları ve halkı yönlendirme aracılığıyla elde edildiği varsayılır. Tüm süreli yayınlar, mücadelenin bağımsız kilisenin elde edilmesiyle tamamlanmayacağının bilincinde olduklarından, halkı uyanık tutarak verilen sözlerin yerine getirilip getirilmediğinin takipçisi olurlar. Okur da, yazılandan çok yazılmayana, satırlar arasından anlaşılan dikkat eder. Doğal olarak bir sonraki ulusal bağımsızlık evresine geçileceğinin herkes bilincindedir. İstanbul basını Bulgar halkının politik etkinleşmesi ve başkaldırı fikrini aşılamağa küçümsenemeyecek rol

oyunar. Bundan dolayı 50’li–60’lı yıllarda en sık kullanılan sözcük reform iken, 70’lerde özerklikten dem vurulmaya başlanır.¹⁶⁶

İstanbul gazete ve dergilerinin genel platformlarındaki radikalleşme belirtileri 1876 Nisan Ayaklanması’nın yansıtılması şeklinde sezinlenir. Önceleri bu tür olaylarda yorumsuz ve nötr haberlerle yetinen süreli yayınlar artık başkaldırıları haklı çıkaran, işbirlikçi Bulgarları acımasızca eleştiriye tutan, yasalsızlıklar karşısında pasif kalınmayarak sivil ve politik etkinlikte bulunulmasını öğütleyen ve öğreten birer tribüne dönüşürler.

İstanbul Bulgar gazetelerinin büyük çoğunluğu evrimci olup tüm sorunların okul, eğitim, aydınlanma yoluyla ve politik pratiğin tek şekli olarak algıladıkları reformlarla barışçıl şekilde çözümlenmesinin en doğru ve gerçekçi yöntem olduğunu savunurlar.

Ulusal çıkarlara hizmet açısından değerlendirildiğinde, İstanbul gazeteleri devrimci nitelikteki Bükreş’tekilerden daha büyük katkı sağladıkları kabul edilir, çünkü halk kitlelerini geniş çapta ve derinden etkilerler. Oysa dağıtımları riskli olduğundan çok az okura ulaşan devrimci gazeteler fikirlerini yaygınlaştıramazlar, ayrıca sınır ötesinde bulunduklarından dolayı, halkın gerçek durum ve heyecanını bilmeden başkaldırı ve devrime hazır olduğuna gereğinden fazla inanarak fiyaskoya uğrarlar.

İstanbul’da yayınlanan Bulgarca gazete ve dergilerin ağırlıklı olarak toplumsal ve ekonomik sorunlar, popüler bilim, resmi kararlar, çeşitli edebiyat yapıtlarına yer ayırdıklarını, politika alanında sadece daha önemli olayları yansıtmakla yetindikleri anlaşılır. Fener Rum Patrikhanesi’ne karşı yürütülen

¹⁶⁶ a.g.e., sayfa 30.

bağımsız kilise mücadelesi sırasında dinsel sorunlar üzerinde polemik özellikleri olan birçok makalelere yer verilir.

Gazete ve dergilerin başka bir önemli özelliği, Bulgarların yaşadığı tüm bölgelerden haberler vermeleridir. Böylelikle Bulgar topraklarında meydana gelen her türlü önemli olay gazetelerin sayfalarına yansır.

Gazetelerin tirajları genelde düşük olduğu görülür. Varlıklı kişilerin tüm yıllıkları satın alarak okuma yurdu, kütüphane ve diğer kültürel ve eğitim kurumlarına bağışlamaları oldukça yaygın bir gelenek haline gelir. Örneğin, İstanbul Gazetesi'nin abone sayısı ilk yılında 150–200, diğerlerinde de ancak 900–1000'i bulabilir, çünkü o dönemde gazete gereksinimi duyan Bulgarların sayısı azdır.

Genel olarak gazetelerin üzerinde satış fiyatı belirtilmez.¹⁶⁷ Bölgelere de az sayıda gazete gönderilir, ayrıca posta hizmetleri pek düzenli olmadığından, uzun zaman yollarda geçer, bazen de gönderiler kaybolur. Varlıklı Bulgarlar basının önem ve rolünü bildiklerinden, ellerinden gelen yardımı esirgemezler. Turtsiya, İztoçno vreme gibi bazı gazeteler Osmanlı'dan veya çeşitli misyonerlik kurumlarından yardım alırken, tüm diğerleri birçok zorluk ve sıkıntıyı aşmak durumunda kalırlar.

Sansür dikkatli olmalarını gerektirir, en küçük bir suç hemen gazetenin durdurulması, yasaklanması ve redaktörlerin hapse atılması sonuçlarını doğurur. Bu gazetelere Bulgarların yaşadığı her noktadan genelde öğretmenler ve aydın kişiler yazı gönderirler, ayrıca İstanbul okullarında eğitim gören gençler bunların muhabirliğini ve yazarlığını üstlenirler.

¹⁶⁷ Üretim giderleri, düşük tiraj ve paralı ilanların azlığından dolayı gazete ve dergilerin tutarları herkes tarafından alınamayacak kadar yüksektir. Örneğin, Gayda'nın fiyatı 4 Kuruş olup, bu parayla 16 tane büyük ekmek alınabilir. (Bkz. Georgi Borşukov – '*İstoriya na bulgarskata jurnalistika. 1844-1877, 1878-1885*', sayfa 402, Sofya, 1976.)

Fiyat açısından o dönemin kitap ve gazeteleri herkesin alabileceği değerlerin çok üstünde olduğundan, İstanbul'da dahi elden satışlar oldukça düşük olup gitgide ilginin arttığı eğilimi göze çarpar. Gazete alanlar okumuş ve önemli kişi sayılırlar. Bulgarlar genel olarak süreli yayınlardan politik olayları ve gelişmeleri izlerler. Yunanlılarla yapılan bağımsız kilise mücadelesi sırasında gazetelere olan ilgide bir artış gözlenir. Yazımlarında çok az istisnalar dışında anlaşılır ve konuşulan bir dil kullanılmaya özen gösterilen gazetelerin sadece ara sıra polemiklere (İstanbul Gazetesi ve Bulgariya örneğinde olduğu gibi) girerek karşılıklı saldırılarda bulundukları görülür.

Halk, güven ve kuşku duymayarak algıladığı gazetelerde yazılanları gerçeğin ta kendisi, yapılan önerileri de neredeyse emir olarak kabul eder. Gazete sayfalarında birilerinden övgüyle söz etmek büyük bir onur, eleştirilmekse rezalet olarak algılanır. 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlangıcından önce veya biraz sonra tüm Bulgar gazetelerin yayınlanması durdurulur. Bir tek Mesečna zornitsa ve Sedmična zornitsa yayın hayatlarına devam ederler.

II.2.6.4. İstanbul Bulgar Basınında Edebiyat Sorunları

1840'lardan başlayarak yaklaşık 40 yıllık bir zaman diliminde; sayısı 50 bine ulaşan ve ekonomik potansiyeli gittikçe artan kolonisi, kültür ve eğitim kurumları, 30'a yakın gazete ve dergisi, yabancı okullarda öğrenim gören yüzlerce genç aydını, burada başlatılan, yürütülen ve kazanılan bağımsız kilise mücadelesiyle, İstanbul, Bulgarların başlıca politik ve kültür merkezine dönüşür. Bu dönem içinde belirli aralıklarla İvan Bogorov, Neofit Rilski, Petko Slaveykov, Georgi Rakovski,

Svetoslav Milarov, Todor İkonomov, Konstantin Veliçkov, Stoyan Mihaylovski gibi adların ön plana çıktığı gazeteci, yazar, toplumcu ve aydınlar burada yaşarlar.

Politik ve toplumsal görüşlerinde genelde ılımlılığı, statükoculuğu, tutuculuğu temsil ederek, kültürel sorunların ve ulusal bağımsızlığın aşırılık ve devrimle değil, eğitim, aydınlanma, evrim yoluyla çözümlenmesi ve elde edilmesi yanlısı olan bu kişiliklerin, edebiyat konularında değişik ve karşıt görüşleri savunduklarına tanıklık ederiz.

Uyanış Çağı edebiyatının araştırılmasına uzun yıllarını adayan Doço Lekov, “*karşıtlık içinde bulunan bir manevi organizma*”¹⁶⁸ şeklinde tanımladığı bu yaratıcıların ‘İstanbul Edebiyat Çevresi’ni oluşturduklarını yazar.

Sözü edilen dönemde büyük bir Bulgar kültür merkezine dönüşen Osmanlı başkentinde, Bulgar edebiyatçıların bir topluluk yarattıkları savını öne sürmemiz olası değildir, çünkü son incelemeler ışığında bu oluşumun, paylaşılan ortak fikir ve görüş birliği düzleminde entelektüel bir iletişimi sonucunda ortaya çıktığı kabul edilir.¹⁶⁹ Edebiyat topluluğunun varlığını savunabilmemiz için, buna ait tüm üyelerin ortak kültürel bilinci ve entelektüel birlikteliği sonucunda oluşan ve yazınsallık, dil, tür tercihleri, değer hiyerarşisi, yaratıcı özellikleri gibi sorunlardan meydana gelen bir yazın doktrinini benimsemeleri ve özümsemeleri gerekir.¹⁷⁰ Bizim olayımızda tek ortak yönleri belirli zamansal sınırlar içinde aynı uzam, çevre içinde bulunup,

¹⁶⁸ Doço Lekov – “*Bilgarska vizrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi*”, cilt II, sayfa 68, Sofya, 1988.

¹⁶⁹ Elena Taçeva-Bumbarova – “*Svišovskiyat literaturen krıg v istoriyata na bilgarskata vizrojdenska literatura*”, sayfa 29, Blagoevgrad, 2002.

¹⁷⁰ Elena Taçeva – “*Braşovskata grupa v krıgovete na rannovizrojdenskata literatura*” // “*Veçnite strasti bilgarski. Poçit kım Tonço Jeçev*”, Sofya, 2002.

buradaki gazete ve dergileri tribün olarak kullanan, bazıları henüz ilk adım aşamasındayken, aralarında sadece Petko Slaveykov'un sivrildiği yaratıcılar toplamı vardır.

Pozisyon, tutum ve yönelimlerine bağlı olmaksızın, İstanbul Bulgar basını sayfalarında iç ve dış politikadan eğitim ve kültüre, toplumsal yaşamdan kadın sorunlarına kadar geniş bir yelpazede, yayından yayına değişen ölçülerde edebiyat konuları ve sorunları da işlenir.

Yazarların edebiyat konusundaki görüş ve anlayışlarını genelde politik ve toplumsal duruşları belirler. Bunun oluşmasında ise eğitim gördükleri ve yetiştikleri dış ülkenin katkısı büyüktür. Örneğin, Petko Slaveykov, Rusya veya Batı Avrupa'nın orta veya yüksek eğitim kurumlarında öğrenim görmeden, kültürel birikimini kişisel çabalarıyla oluşturur. Yine de gelişiminde Slaveykov'un Rus demokratik ve estetik düşüncesinden etkilendiği görülür. Belinski, Çernişevski, Pisarev'in edebi eleştiri ilkelerini benimseyip, süreli yayınları aracılığıyla onları yaygınlaştırarak, Bulgar edebiyatında uygulanmalarına katkı sağlar. Ancak Rus yandaşı olmasına rağmen, Batı Avrupa edebiyatının da karşıtı değildir. Ne var ki, bazı türler söz konusu olunca Slaveykov'un belirli tercihleri vardır. Örneğin, "*Roman Nedir?*" (*Što e roman?*) başlıklı makalesinde¹⁷¹ roman, uzun öykü ve masallarda en çok Rusların yazma biçimini beğendiğini ve özümseğini belirtir.

İstanbul basını aracılığıyla Bulgarlar arasında Rus devrimci demokrat düşüncenin yaygınlaştırılması, Rusya'da eğitim gördükten sonra Osmanlı başkentine yerleşen bazı aydınların etkinlikleriyle gerçekleşir. Bunlardan biri olan Todor İkonomov, Kiev Ruhban Okulu'nu tamamladıktan sonra Makedoniya, Pravo,

¹⁷¹ *Tsarigradski vestnik*, sayı 398, 1858.

Çitalište, Turtsiya gibi gazetelerde sanat, edebiyat, bilim konulu makaleler yayınlar. “Doğanın Şiiri ve Bizim Gereksinimlerimiz” (*Poeziyata na prirodata i našite nujdi*) başlıklı makalesinde¹⁷² Belinski, Çernişevski, Pisarev’in kuramsal anlayışları doğrultusunda gerçekçi üslupta yaratılan yapıtların etkisine işaret eder.

Bazı Bulgar aydınlar İstanbul’daki yabancı kolejlerde veya Fransa, Almanya gibi ülkelerin çeşitli pedagojik kurumlarında eğitim görürler. Bunların çoğunluğu politik ve toplumsal görüş açısından Batıcı olduğu gibi, edebiyat ve eleştiri anlayışları da bu yönde şekillenir. Örneğin, İstanbul basınının en tutucu temsilcilerinden biri olduğu kabul edilen Nikola Genoviç, Bulgar gençlerinin Rus eğitim kurumlarına gitmelerine şiddetle karşı çıkarak, Batının “uygarlaştırıcı kurtuluşunu” önerir.¹⁷³

İstanbul Gazetesi’nde yeni Bulgar düzyazısının ilk özgün denemeleri olarak kabul edilen diyaloglar yayımlanır. 1858’de Todor Şişkov’un düzyazı konusunda kuramsal nitelik taşıyan bir makalesi çıkar. Bunda Şişkov düzyazı kavramını açıklarken, edebi yaratıcılığın amaç ve görevlerine değinir, ayrıca bu türdeki bir yapıtın içerik ve üslubuna, dilin zenginliği ve kıvraklığına dikkat edilmesini önerir.

İlk düzyazı örnekleri – Drumev’in “*Mutsuz Aile*”, “*Öğrenci ve Velileri*”, Bliskov’un “*Yitik Stanka*” ve Karavelov’un uzun öyküleri yayınlanınca, Slaveykov daha geniş kuramsal bazda düzyazının ilke ve sorunlarını incelemeyi amaçlar. “*Roman Nedir?*” başlıklı makalesinde gözlemlerini Rus ve Batı Avrupa edebiyatı örneklerine dayandırıp, yerel koşullarda gerçekçiliği en uygun yöntem olarak değerlendirerek, yazarlara Rusların tuttuğu yolu izlemelerini tavsiye eder.

¹⁷² Çitalište, sayı 16, 1871.

¹⁷³ Doço Lekov – “*Literaturni i kulturni tsentrove na Bilgarskoto vizrajane*”, sayfa 73, Sofya, 1999.

Bulgar düzyazısının gelişiminde İstanbul basını yadsınamayacak katkılar sağlar. Örneğin, Çitalište Dergisi, yazarlara okurların düzyazıya karşı ilgi ve tutkusundan yararlanmalarını önerir. Ayrıca, insanın iç dünyası, duygu, düşünce ve eğilimlerinin en net olarak romanda tasvir edildiğini göz önünde bulundurarak, bu türün halkın önyargı ve batıl inançlarının arındırılması, aklın zenginleştirilmesi ve kalbin asilleştirilmesi için kullanılmasını ister.¹⁷⁴

Çitalište, Bulgar okuruna çağla ilgili öykü, uzun öykü ve romanlar sunulması gerektiğini düşünür. Bulgar edebiyatının örneklik yapıtları olarak “*Mutsuz Aile*” (Drumev), “*Yitik Stanka*” (Bliskov), yabancı edebiyatlardan ise Turgenyev, Balzac, Walter Scott romanlarını değerlendirir. Bazı İstanbul gazeteleri ve dergileri ise bu yazarların yaşamı ve yaratıcılıkları hakkında makaleler yayınlar. Örneğin, Den Gazetesi’nde, yazarı belirtilmemiş bir makalede Walter Scott’un yaratıcı ve gerçekçi üslubunun özellikleri, kahramanlarının psikolojik durumlarını yansıtırma ustalığı incelenir.

İstanbul Bulgar basını sayfalarında drama ve tiyatronun sorunlarına da yakın ilgi gösterildiğine tanık oluruz. İstanbul Gazetesi ve Bılgarski knijitsi’de sahnede temsil edilen ilk diyaloglara yer verilmesinin yanı sıra, oyuncu, seyirci, tiyatro salonları gündeme taşınıp, Uyanış Çağı’nda tiyatro kültürünün yapılandırılması süreci başlar. Drumev’in 1872’de yayınlanan “*I.Asen’in Katili İvanko*” dramıyla ilgili Çitalište’nin sayfalarında Slaveykov ile Voynikov arasında yapıtın eksi ve artıları hakkında polemik başlar. Tiyatroya olan eğilim yabancı komedi ve dramaların çevirisi ve Bulgarlaştırılmasını öngörür. Marko Balabanov, Moliere’in “*Cimri*”sinin Bulgarca adaptasyonunu yapar, Konstantin Veliçkov ile Georgi Nikolov Galatasaray Lisesi’nde öğrencilik yıllarında Hugo’nun “*Lucrece Borgia*”

¹⁷⁴ Çitalište, sayı 6, 1875.

dramını çevirirler. Todor Şişkov, “*Velizariy*” başlıklı tarihsel dramının ekinde bu türle ilgili kuramsal kavramlara ışık tutar. Bunun ötesinde, Fonvizin’in “*Nedorosl*” yapıtının “*Olmayınca Olmuyor veya Şımarık Mirço*” (*Ne şte moje, ili Glezen Mirço*) başlığı altında Bulgarcaleştirilen varyantına “*Gülünç ve Komiklik Hakkında Bilgi veya Aslında Komedyası Nedir?*” (*Ponyatie za smeşnoto i komičeskoto, ili şto e sobstveno komediyata?*) konulu bir makale ekler.

Turtsiya Gazetesi’nin sayfalarında¹⁷⁵ Todor İkonomov oyun yazarı, oyuncu ve tiyatroseverleri adeta aforoz eder. “*Okulun Öğrencilere Yararlı Bilgiler Verme Zorunluluğu Vardır!*” (*Uçilişteto e naznaçeno da dava polezni znaniya na učenitsite*) başlıklı makalesinde, “*Tiyatro gösterileri hiçbir zaman gerçek bilime karşı sevgi uyandıramaz ve aşılayamazlar. Yapabilecekleri tek şey – insanları kolay ve hafif eğlencelere sürüklemek.*”, diye belirtir. İkonomov’un aşırılığa kaçtığı bu yazısına tiyatroseverlerin tepkisi büyük olur. Tutucu aydın ve çorbacılar burada afişe edilen görüşleri onaylarken, diğerleri gerçekleri yansıtmadığını ileri sürerek makaleyi reddederler. İkonomov’un tiyatroya karşı nihilist görüşlerine verilen tepki o denli güçlüdür ki, İstanbul Gazetesi bir tekzip yazısı yayınlamak durumunda kalır. “*Tiyatro Hakkında Bir Şeyler*” (*Neşto za teatroto*) başlığını taşıyan bu makalenin yazarı N.K.Voyvodov, tiyatro sanatının gücü ve etkisine değinerek, İkonomov’un savlarını çürütür.

Daha 60’lı yılların başlarında İstanbul süreli yayınları eleştiri sanatının amaç, görev ve edebi yaşamdaki yer ve önemini vurgulamak isterler. “*Eleştiri, düşüncelerimizin haksız yanlarını yerer ve asilce, dürüstçe doğru olanı gösterir*”,

¹⁷⁵ Turtsiya, sayı 2, 1866.

diye belirtilir “*Eleştirimiz Hakkında Bir Şeyler*” makalesinde.¹⁷⁶ Ayrıca, “*Eleştirmenin eleştirmek istediği konu hakkında bilgisi olması gereği birincil koşuldur*”, uyarısı yapılır.

Slaveykov’a göre, eleştiri, okurun edebi kültürünü genişletmesi ve yükseltmesinin yanı sıra, estetik zevklerini de geliştirmesi gerekir. İstanbul Gazetesi edebiyattaki çağdaşlık sorunsalını da gündeme getirir. Örneğin, Turtsiya, çağın sorunlarından soyutlanarak ağırlıkla dinsel söylence, eski halk inanışları üzerine yazıların yayınlanmasına öncelik verir, çünkü çağdaş edebiyat genç okurları karamsarlığa veya boş hayallerle yaşamaya iter. Bundan dolayı gazete devrimci Bulgar edebiyatının aşıladığı eleştirel ve savaşçı ruha karşı çıkar.

İstanbul edebiyat çevresi temsilcileri yaratıcılığın spesifikliğiyle ilgili çeşitli sorunları da sayfalarına taşırlar. Daha 1856’da Nikola Mihaylovski yabancı taklitçiliği reddeder. Slaveykov’un Yoakim Gruev’in Bulgarlaştırılmış uzun öyküsü “*Öksüz Tsvetana*” (*Sirota Tsvetana*) hakkındaki yazısında, bu sorun ilk defa derinlemesine ele alınır. “*İlerlemek istiyorsak – diye belirtir Dimitir Mutev Bılgarski knijitsi’de, – bizden önce neler var olduğunu bilmemiz gerekir.*”¹⁷⁷ Böylece edebiyatçı ve okurları halk yaratıcılığı ve Bulgar geçmişine olduğu gibi, Batı Avrupa ve her şeyden önce Almanya’daki folklor araştırmalarına yönlendirir.

İstanbul gazetelerinde halk türküleri ve atasözlerinin yanı sıra, etnografya, Verkoviç’in “*Makedon Bulgarlarının Halk Türküleri*” ve “*Veda Slovena*” derlemeleri, “*Yuriy Venelin’e Göre Güney Slavların Halk Türküleri*” başlıklı

¹⁷⁶ *Tsarigradski vestnik*, sayı 478, 1860.

¹⁷⁷ Bkz. Doço Lekov – “*Bılgarska vizrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi*”, cilt II, sayfa 80, Sofya, 1988.

makaleler yayımlanır. Halk yaratıcılığının Bulgar kültürünün gelişimindeki işlevi, ulusal edebiyatın şekillenmesinde yabancı örneklerin rolü sorunu ele alınır. 19.yüzyılın 40'lı yıllarında Bulgar aydınlarının Yunan ekininden Rus kültürüne yöneldikleri gözlemlenir. İstanbul edebiyat çevresi temsilcileri için artık Kantemir, Tredyakovski, Derjavin, Krilov Demosthenes, Aristophanes, Theophrastos'un önüne geçerler. Çeşitli Slav edebiyatlarındaki kalıcı değer ve öğeler aranır ve öz Bulgar bırakıtına önem verilmeye başlanarak, Kliment Ohridski, Grigoriy Tsamblak gibi Eski Bulgar edebiyatı yazarlarıyla ilgili makalelere yer verilir.

Bulgar örneklerine yönelme süreci, çeviri edebiyatıyla ilgili sorunların aydınlatılmasını da gerektirir. İstanbul süreli yayınlarının çoğunluğu düzensiz yapılan çevirilere karşı çıkar. Den Gazetesi, ahlak ve din duygusallığını sömüren edebiyata karşı sağlam, sarsılmaz dünyevi bir bakış açısı şekillendirecek kitaplar önerir. Duygusal ve sansasyonel düzyazıyı reddeden Çitalište, Bulgar çevirmenlerine Walter Scott, Balsac ve Turgenyev'in "bizim ortamımıza uygun" yapıtlarının kazandırılmasını önerir.

İstanbul edebiyat çevresi temsilcileri için sadece nelerin değil, nasıl çevrilmesi gerektiği de önem taşır. Örneğin, Pyuskyulliev, ne metne kölece bağlılığı, ne de onun serbestçe yorumlanmasını kabul eder: "*Çevirinin ne ölçüde başarılı olacağı, çevirmenin kültür ve yeteneğine, hedef dilin zenginlik ve olanaklarına bağlıdır.*"¹⁷⁸

İstanbul edebiyat çevresi temsilcileri, burada çıkan süreli yayınlar aracılığıyla edebiyatın tüm türleriyle tanıtılması ve yaygınlaştırılmasının ötesinde, Bulgarlar arasında edebiyat kültürü düzeyinin yükselmesine, temel niteliğindeki kuramsal

¹⁷⁸ a.g.e., sayfa 82.

sorunların aydınlatılmasında büyük katkı sağlarlar. Bu çevrenin üyeleri karşıt toplumsal, kültürel ve edebi görüşleriyle Uyanış Çağı Bulgar manevi yaşamının başlıca çekirdeğini oluştururlar.

III. BÖLÜM

İSTANBUL BULGAR EDEBİYATINDA

Tarihi, Kiril ile Metodiy kardeşlerin 9.yüzyılın ortalarında Slav alfabesini yaratmalarıyla başlayan yazılı Bulgar edebiyatının sayfalarında, yaklaşık on bir yüzyıllık gelişiminin her evresinde belirleyici rol oynayan, Bizans ve Osmanlı'ya başkentlik yapmasının yanı sıra, dünyanın sayılı uygarlık merkezlerinden biri olan İstanbul'un yer alması doğal bir sonuçtur.

Doktora çalışmamızın son bölümünde, Bulgar yazar ve şairlerin, tarih ve kültürlerinin gelişiminde bu kadar önemi olan şehre nasıl bir yaklaşım içinde olduklarını; kent, uygarlık, kültür olarak İstanbul'un Bulgar edebiyatına nasıl yansıdığını, Bulgar yaratıcılar tarafından nasıl algılandığını, onu ziyaret edenlerde hangi duygu ve düşünceleri uyandırdığını araştırmayı amaçlıyoruz.

Zamansal olarak Bulgar yazın tarihinin çok büyük bir kısmını kapsayan Eski Bulgar edebiyatında, bunun özelliklerinden dolayı, İstanbul'u konu edinen yapıtlara rastlamamız olası değildir. Bizans başkentinin adının birkaç yapıtta sadece geçtiğine tanıklık ederiz. Örneğin, 14.yüzyıl Bulgar yazarı ve aynı zamanda 1376–1406 yılları arasında önce Kiev, daha sonra Moskova Metropolitliği yaparak Rus kilisenin yazgısını yöneten Kiprian'ın *“Metropolit Petir'in Genişletilmiş Yaşam Öyküsü”*nde (Prostranno Jitie na mitropolit Petir) İstanbul'la ilgili şu fragmana rastlarız: *“O zaman Konstantinopolis'te 13 ay kaldım. Çarlar şehrinden dışarı çıkamıyordum, çünkü o yıllarda büyük kaza ve felaketlere maruz kalmıştı. Deniz, Latinlerin; kara ise*

dinsiz Türklerin elindeydi. Ve bu hapishanede bulunduğum sırada başıma gelen amansız hastalıklardan mucize eseri hayatta kalabildim.''¹⁷⁹

Bundan dolayı dikkatimizi ağırlıkla Yeni, daha somut olarak zamansal sınırlarını 1762–1878 yılların çizdiği Uyanış Çağı Bulgar edebiyatı yapıtları üzerine odaklayacağız.

Çalışmamızda, yaratıcılıklarında İstanbul'u konu edinen yazarları sırasıyla incelemenin doğurabileceği kopukluğu ve atlamaları göz önünde bulundurarak, Bulgar şair ve yazarların İstanbul'a yaklaşım, algı, yorum, yargı, bakış açılarını dört başlıca motif çevresinde derlemeyi daha uygun bulduk.

Yapıtlardan yola çıkarak bu motifleri, "Burası"'nın Karşıtı "Orası" Olarak İstanbul, Gözlerin Doyamadığı Büyülü Şehir, Gerçekleştirilememiş Ülkü ve Hüzünlü Şehir başlıkları altında ele almayı denedik.

Bunun yanı sıra, konunun her yönüyle aydınlatılması amacıyla, ele aldığımız yapıt yazarının kısaca yaşam ve yaratıcılığın, ayrıca İstanbul'la olan bağlarıyla ilgili alt başlıkların eklenmesinin daha uygun olacağını düşündük.

III.1. "Burası"'nın Karşıtı "Orası" Olarak İstanbul

19.yüzyıl Bulgarları için İstanbul, kent ve burjuvazi kavramlarının somutlaştığı bir yerdir, çünkü Balkan Yarımadası'nda o dönemde klasik anlamıyla başka bir şehir örneği yoktur. Bulgarlar kentle, onun iyi veya kötü, çekici veya itici yönleriyle ilk kez Boğaz ve Haliç kıyılarında karşılaşır. Genelde ataerkil düzenin egemenliğini sürdürdüğü Balkanların köy ve kasabalarından gelen Bulgar yaratıcılar, büyük şehrin kozmopolitliği ve kargaşasını içselleştirmekte zorlanıp yadırgamaları sonucunda, onu karanlığın, kalabalıklar arasındaki yalnızlığın, umutsuzluğun,

¹⁷⁹ "Turnovska knijovna škola – antologiya", sayfa 136-137, Sofya, 1996.

yabancılaşma ve mutsuzluğun, çok dillilik içindeki iletişimsizliğin simgesi olarak algıladıklarına tanıklık ederiz.

III.1.1. Sofroniy Vraçanski (1739–1813)

III.1.1.1. Sofroniy Vraçanski – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Paisiy Hilendarski'den sonra Uyanış Çağı Bulgar edebiyatının en önemli kişiliği ve bir anlamda ‘‘Slav Bulgar Tarihi’’ yazarının davasının devamcısı olarak kabul edilen¹⁸⁰ Sofroniy Vraçanski'nin asıl adı Stoyko Vladislavov olup, 1739 yılında Kotel'de celeplik yapan bir ailede dünyaya gelir. Eğitimi doğduğu kasabada tamamladıktan sonra, uzun yıllar öğretmenlik ve papazlık yapar. 1865'te Paisiy ile tanışır ve çoğaltmak amacıyla onun ‘‘Slav Bulgar Tarihi’’ni kaleme alır. 1774'te 6 ay Aynaroz Yarımadası manastırlarında kaldıktan sonra Kotel'e döner ve Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde ruhani görevler üstlenmeye devam eder. 1794'te Vraça piskoposluğuna getirilir. 1800'lü yıllarda, İstanbul'a başkaldıran yerel vali Osman Pazvantoglu'nun konuşlandığı Vidin'de zorunlu olarak tutulur. Burada, Birinci ve İkinci Vidin Derlemeleri olarak adlandırılan ve genelde çeşitli ayinlerde kullanılmak üzere dua, öğretici sözler, ahlaki ve eğitsel konular içeren el yazmalarını hazırlar. Vidin'deki tutsaklığının ardından Tuna'nın karşı yakasındaki Krayova'ya geçmeyi başarır. Daha sonra Bükreş'e yerleşerek yaratıcılığını burada sürdürür. 1805'te, özellikle Yunanca kaynaklardan yararlanarak hazırladığı ‘‘Üç Din Üzerine Açıklamalar’’ (İzpovedanie na trite veri) başlıklı derlemesine, özyaşamöyküsel özellikler taşıyan ‘‘Günahkar Sofroniy'in Çileli Yaşam Öyküsü’’ (Jitie i stradaniya

¹⁸⁰ Bkz. 1.Vera Mutaçieva – ‘‘Kniga za Sofroniy’’, Sofya, 1978; 2.İvan Radev – ‘‘Sofroniy Vraçanski. Ličnost i tvorçesko delo’’, Sofya, 1983.

greşnago Sofroniya) başlıklı el yazmasını ekler. Ancak bu olağanüstü ilginç yapıt okur ve bilim çevrelerine ilk olarak 1861’de Georgi Rakovski’nin Tuna Kuğusu Gazetesi aracılığıyla ulaşır. 1806’da, Yeni Bulgar dilinde basılan ilk kitap niteliğindeki ve pazar günü ayinleri içeren “*Kyriakodromion, sireç Nedelnik*”i Romanya’nın Rimnicu-Vilcea (Rimnik) kasabasında yayınlar. Yine bu yıllarda Yunanca’dan “*Teatron Politikon*” derlemesini çevirerek Bulgarca’ya kazandırır. 1813’te Bükreş dolaylarında bir manastırda yaşamını yitirdiği varsayılır.

III.1.1.2. Sofroniy Vraçanski ve İstanbul

Yaşamıyla ilgili başlıca kaynak niteliğindeki “*Günahkar Sofroniy’in Çileli Yaşam Öyküsü*” başlıklı yapıtına dayanarak, daha sonra Sofroniy Vraçanski ruhani adını alacak Stoyko Vladislavov’un Osmanlı başkentine 1756 yılında geldiği bilinir. 17 yaşındaki Stoyko’nun İstanbul’u ziyaret etmesinin amacı, burada celeplik yapan amcalarının yaşamlarını yitirmelerinden sonra mirasçı olarak bunların alacaklarını toplamaktır.

Sofroniy Vraçanski’nin, özyaşamöyküsü niteliğinin yanı sıra, 18.yüzyıl Balkan Yarımadası’nda sosyal yaşamın bir tablosu olma özelliğini taşıyan “*Günahkar Sofroniy’in Çileli Yaşam Öyküsü*” (Jitie i stradaniya greşnago Sofroniya) yapıtının ilk sayfasında İstanbul’a ayırdığı kısım, Yeni Bulgar edebiyatında Osmanlı başkentiyle ilgili ilk tanıklık olma açısından değer kazanır. İmparatorluğun taşrasından gelen bir genci şaşırtan İstanbul’un inanılmaz renkliliği gerçekçi bir yaklaşımla 30 satıra sığdırılmıştır.

Bu tabloda Boğaz’ın kadife sırtında salınan sandallar, iskelenin üzerinde yükselen sultan köşkleri; seyirci kalabalığının kızıışmış çılgınlıkları ortasında boydan

boya zeytinyağıyla parlayan pehlivanlar; ağzını açar açmaz kellesini uçurmakla tehdit eden kana susamış Yeniçeriler; kendini tecavüzden kurtarmak için alelacele çareler düşünürken sahte suçlamalar yüzünden kilit altında tutulduğu ve yiyip içen sarhoşlarla dolu şüphe uyandırıcı Üsküdar evleri vardır.¹⁸¹

‘‘Ne var ki kasaplar, bütün İstanbul’a ve Anadolu yakasına dağılmış haldeydiler. Bir gün ortaklardan biriyle Anadolu tarafına gitmek istedik ve sandalla geçmek üzere kıyıya yöneldik. Sandallar sultan saraylarının bulunduğu yerdeydi. Biz basit insanlardık. Üsküdar’a yakın bir yerde oldukları için karşıya o sandallarla geçmek niyetiyle oraya doğru yürüdük. Yürürken büyük bir kalabalıkla karşılaştık. İki pehlivan güreşiyordu. Arkalarında yüksek saraylar vardı. Bilmiyorum, ama belki sultanın ta kendisi de oradaydı. Güreş tamamlandığında bütün insanlar sultan saraylarına doğru hareket etti. Onlarla birlikte biz de yürüdük ve kendimizi sultan kapısıyla sultan sandallarının bağlı olduğu Yalı Köşkü arasında bulduk. Orada durmuş, ne tarafa gitsek diye şaşkın şaşkın bakınırken bir bostancı geldi ve ‘‘Ne işiniz var burada? Derhal çekip gitmezseniz kellelerinizden olursunuz!’’ dedi.

Hemen özür diledik, buraların yabancısı olduğumuzu belirttik. Geriye doğru yürüdüğümüzde bu defa sarayı koruyan yeniçeriler bizi yakaladı ve herkesle birlikte içeri girdiğimizi görmedikleri için bizi öldürmek istediler. Oradan paçayı kurtardıktan sonra, halka mahsus rıhtıma gidip Üsküdar’a geçtik.

O zamanlar genç ve yakışıklıydım; Üsküdar’daki bazı sapıklar beni görür görmez hemen yakaladılar ve haraç evrakımı tetkik etmeye koyuldular. Neticede evrakımı beğenmeyip beni Türklerin çalıp oynadığı, kahkahalar attığı uzak bir

¹⁸¹ Bkz. ‘‘Osmanlı’da Bir Papaz – Günahkar Sofroni’nin Çileli Hayat Hikayesi’’, sayfa 53, İstanbul, 2003.

bahçenin yol kenarındaki odasına kapattılar. Niçin kapatıldığının farkında olduğum için tesadüfen kapının iç tarafında kalan anahtarı hemen çevirip kendimi içeriye kilitleyiverdim. Sapıklar kapıyı açmam için yalvardı ve pencereden altınlar uzattılar. İşlerin kötüye gittiğinin farkına varmış, avaz avaz haykırmaya başlamıştım. Karşıda Yahudi evleri vardı. Hemen birkaç Yahudi yardımuma koştu ve niçin bağırdığımı sordular.

Sebebini baştan sona anlattım. Bunun üzerine arkadaşımı bulup getirdiler, sonra da haraççıya fidye olarak biraz para ödeyip beni o sapıkların elinden kurtardılar.’’¹⁸²

Sofroniy Vračanski'nin yapıtında İstanbul'la ilgili kısım bu kadardır. Osmanlı başkenti Bulgarların ilk olarak büyük dünyayla karşılaştıkları ve tanıştıkları bir yerdir. Tüm renkliliği ve zenginliğinin yanı sıra, başkent, bir taşrada görülemeyecek ve kendinizi ancak kilitleyerek korunabileceğiniz tehlikeler barındıran yabancı bir mekan, kaybolup gideceğiniz bir ‘‘orası’’dır.

III.1.2. Petko Slaveykov (1827–1895)

III.1.2.1. Petko Slaveykov – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Şair, yazar, çevirmen, gazeteci, denemeci, yayıncı, derlemeci, öğretmen, halkbilimci, folklorcu, politikacı, bakan kimlikleriyle Rönesans'a özgün kişilikleri anımsatan Petko Slaveykov'un 19.yüzyıl Bulgar kültür tarihindeki olağanüstü önemi, Uyanış Çağı ruhu ve ülkülerini 1878'den sonrası yeni yapılanma dönemine taşıyan,

¹⁸² ‘‘Osmanlı'da Bir Papaz – Günahkar Sofroni'nin Çileli Hayat Hikayesi’’, sayfa 9-10, İstanbul, 2003.

bunları mertçe savunan ender toplumcu ve yaratıcılar arasında yer almasından kaynaklanır.

Bunun yanı sıra Slaveykov'un kişiliği ve yaratıcılığı Bulgar Orta ve Uyanış Çağı arasında, başka bir deyişle Paisiy Hilendarski ve Sofroniy Vračanski'den İvan Vazov'a giden yolda kültürel geçişi sağlayan bir köprü olarak da algılanır.¹⁸³

Yaratıcı olarak en büyük özelliklerinden biri de, Eski ve Uyanış Çağı Bulgar ve Sırp yazarlarıyla başlayıp, Antik ve Ortaçağ ve daha yeni Avrupa ve Slav edebiyatları temsilcileriyle devam ederek, çağının sunduğu çok farklı kaynak ve geleneklerden yararlanması ve bunlardan etkilenmesinde yatar. Diğer yandan, coşkulu kişiliğiyle sadece kültür, edebiyat ve eğitim alanlarında etkinliklerle yetinmeyip, erken gençlik yaşlarından itibaren ulusal uyanış ve kurtuluş hareketlerinde de yer alır.

Petko Slaveykov, 17.11.1827 yılında Tırnova'da eski bir esnaf soyundan gelen Kazancı Raço'nun birinci oğlu olarak dünyaya gelir. Annesini anımsayamayacağı kadar küçük yaşta yitirince, aşırı dindar ve daha sonra onun papaz olmasını isteyecek üvey annesinin yanında büyür. Sırasıyla doğduğu şehirde, Dryanova, Tryavna kasabaları ve Preobrajenie Manastırı'nda eğitim görür. Sistemli bir öğretimden yoksun kalmasına rağmen, Tırnova dolaylarındaki manastır kütüphanelerinden yararlanarak etkin biçimde kendini geliştirir. Slaveykov'un eğitimi ve genel anlamıyla yaşamında Paisiy'in "Slav Bulgar Tarihi"yle tanışması belirleyici bir rol oynar. Çoğaltmak amacıyla iki defa yazdığı bu yapıt, daha sonra bir anlamda onu papaz olma düşüncesinden uzaklaştırır, bunun ötesinde anılarında da belirttiği gibi, yaşam görüşünü "kendi canımı nasıl kurtarırım"dan "halkın canını

¹⁸³ Svetlozar İgov – "Kratka istoriya na bulgarskata literatura", sayfa 238, Sofya, 1996.

nasıl kurtarırım’’ yönünde¹⁸⁴ değiştirir. Daha sonra (1842) Zıştovi’de Emanuil Vaskidoviç’in yanında okur ve hocasının zengin kütüphanesi aracılığıyla Yunanca bilgisini genişletir, Sırp ve Batı Avrupa edebiyatının yapıtlarıyla tanışarak aydınlanmacı, bir sözle 18.yüzyıl ruhunu duyumsar. 1843’te Tırnova’da öğretmenliği sırasında Fener Rum Patrikhanesi’nin temsilcisi Panaret’e karşı yürütülen mücadeleye katılır. Kaleme aldığı iğneleyici bir yergi şiirinden dolayı buradan kovulur ve bir yerde tutunamayarak Vidin, Vratsa, Plevne, Berkofça, Lyaskofça, Byala, Elena gibi kasaba ve köylerde öğretmenliğe devam eder. Eğitimde çağdaş yöntemleri uygulayarak ders verir ve kendini geliştirmeye devam eder. Aynı zamanda önemli kültürel ve aydınlanma etkinliklerinde bulunup 1847 yılına kadar 263 adet halk türküsü, atasözü ve deyim derler. Öğretmeni Nikola Mihaylovski Rus yazar ve şairlerin yapıtlarını tanımasına aracılık ederek, edebiyat kültürünün gelişmesi, estetik görüş ve anlayışının şekillenmesinde rol oynar. Kiril Topalov’a göre, yine bu dönemde Rus klasiklerinden sadece yaratıcı ustalığını değil, edebiyatın halka hizmet etmenin, onu eğitmenin, yazgısını değiştirmenin bir aracı olduğu anlayışını da benimser.¹⁸⁵

1849’da İstanbul Gazetesi’nde 3 şiirine yer verilen Slaveykov, 1852’den başlayarak ağırlıklı olarak Yunanca, Sırpça ve Türkçe’den çevirdiği veya Bulgarcalastırdığı aşk türküleri içeren ilk derlemelerini yayınlar. O dönemin genç okurlarının, aşk ve bedensel zevklerin övüldüğü şiirlerden hoşlanmalarından dolayı, Slaveykov daha ilk yapıtlarıyla beklemediği bir üne kavuşur. Kırım Savaşı (1853–1856) yıllarında ayaklanma hareketlerinin etkisi altında başkaldırıya davet eden ve

¹⁸⁴ Kiril Topalov – “*Problemi na bulgarskata vizrojdenska literatura*”, sayfa 146, Sofya, 1983.

¹⁸⁵ a.g.e., sayfa 148.

devrim ruhuyla bezeli şiirler yazar. Tırnova'daki Dyado Nikola Ayaklanması'nın etkin üyelerinden biri olur, ancak bunun başarısızlığının ardından tüm çabalarını ulusal bilincin eğitim ve aydınlanma yoluyla uyandırılması için harcar.

1863'te Tırgovişte'de öğretmenlik yaptığı sırada Gayda başlıklı yergi gazetesini çıkarmaya başlar. Varna'daki kısa süreli bir görevinden sonra, 1864'te 10 yıl kalacağı İstanbul'a geçer ve başladığı gazete ve dergi yayıncılığıyla Bulgar basın tarihinde silinmeyecek izler bırakır. Özellikle Gayda ve Makedoniya ile ilk kez gazeteciliği tüm bir halkla diyalog yürütme ve toplumsal bilincin oluşturulmasında aracı olarak kullanır.¹⁸⁶ İstanbul'da, İncil'in, başlı başına bir kültürel kahramanlık olarak değerlendirilmesi gereken çeviri ve düzeltmelerini tamamlayarak Yeni Bulgarca'nın oluşmasına katkı sağlar.

Aynı zamanda, Slaveykov, bağımsız Bulgar kilisesi hareketinin etkin önderi olarak mücadelesini gazete ve dergi sayfalarındaki yazılarıyla yürüttüğü gibi, meydan gösterilerine de katılmaktan geri kalmaz. 60'ın üzerinde özgün ve çeviri kitap, gazete ve dergi yayımlayıp, İstanbul'da en büyük Bulgar yaratıcısı olarak ün yapar. Makedoniya Gazetesi'nde yayınlanan "*İki Kast ve Erk*" (Dvete kasti i vlasti, 1873) makalesinden dolayı tutuklanıp Bükreş'teki devrim komitesiyle bağlantısı olduğu suçlamasıyla hapse atılır.

1873'te Bulgar edebiyatının en popüler yapıtlarından biri olduğu kabul edilen "*Ak Baldırlının Çeşmesi*" (İzvorit na Belonogata) başlıklı ünlü poemasını yazar. Sonraki yıl Edirne'de Bulgar Lisesi'ni kurar ve Yunanlılığın, halkı üzerindeki kültürel ve dinsel etkisine karşı mücadele yürütür. Eski Zağara'da öğretmenliği sırasında dönemin genel atmosferine kapılarak devrim şiirleri kaleme alır, Nisan

¹⁸⁶ a.g.e., sayfa 144.

Ayaklanması'ndan sonra tutuklanarak kısa süreliğine hapse atılır. Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Eski Zağara'da çıkan yangında el yazma ve derlediği atasözlerini yitirir ve bunu yaşamındaki en ağır darbe olarak nitelendirir.¹⁸⁷ Koca Balkan'dan general Mihail Skobelev'in bölüğünü geçirerek Rus askerlerine yataklık ve lojistik destek sağlar. Ayrıca savaşın yazgısının belirlendiği Şipka Geçidi çarpışmalarına tanıklık eder ve Rus ordusuyla beraber Yeşilköy'e kadar gelir.

İçinde taşıdığı ve mücadelesini verdiği Uyanış Çağı ruhu ve ulusal ideallerin yaşama geçirilememelerinden kaynaklanan hayal kırıklığını dile getirmekten çekinmeyen Slaveykov, ülkesinin bağımsızlığına kavuşmasının ilk yıllarında Petko Karavelov'la birlikte demokratik anayasa için çabalar, ayrıca Yüce Millet Meclisi'nde milletvekilliği, Parlamento başkanlığı (1880) ve Milli Eğitim Bakanlığı (1880–1881) görevlerini üstlenir. Bağımsız Bulgaristan'da Osten (Üvendre, 1879), Nezavisimost (Bağımsızlık, 1880–1883), Tınovska konstitutsiya (Tırnova Anayasası, 1884), İstina (Gerçek, 1886), Sofiyski dnevnik (Sofya Günlüğü, 1886), Pravda (Gerçek, 1888) başlıklı gazetelerin redaktörlüğünü yapar.

Bağımsızlığına kavuşmuş ülkesinde sakinmadan seslendirdiği demokrat fikirleri ve politik yaşamdaki etkinliğinden dolayı sıkça tutuklanır, öğretmenlik yapması yasaklanır, hatta emekli aylığı azaltılır.

Son yıllarında felç geçiren Slaveykov, büyük bir yalnızlık, unutulmuşluk, hayal kırıklığı ve üzüntü içinde 1885'te Sofya'da yaşamını yitirir.

Özgün yapıtlarıyla olduğu kadar çevirileriyle de Bulgarca'nın gelişimine büyük katkı sağlayan Slaveykov; coşkulu marş ve tarihsel poemalardan, Puşkin ve Fet etkisinde yazdığı peyzaj şiirlerine kadar çok geniş yelpazede sanatsal ürünler

¹⁸⁷ Bkz. Petko Slaveykov – "Şiçineniya", sayfa 243, Sofya, 1974.

verir. Halk türkûleri derlemeleri yayınlar (1860, 1868), yitirdiği yaklaşık 17 000 atasözünü yeniden belleğinde canlandırmaya çalışır.

Slaveykov'un Bulgar kùltür ve edebiyat tarihindeki yerini en çarpıcı şekilde İvan Vazov dile getirir – ‘yazar ve yetenekli bir şair olarak usta çekiciyle Bulgarca'nın kaba kayalığından harika çizgi ve şekillere sahip heykeller yonttu.’¹⁸⁸

III.1.2.2. Petko Slaveykov ve İstanbul

Otobiyografik ve anı niteliği taşıyan ‘Bulgarca Özlü Sözler. Derlenmelerinin Tarihi’ (Bilgarski pritçi. İstoriya na sibiranieto im) başlıklı kitabından,¹⁸⁹ Slaveykov'un İstanbul'a ilk gelişinin 1854 yılında Edirne üzerinden gerçekteştiğini anlarız. Burada İstanbul Gazetesi'ni yayınlayan Aleksandır Ekzarh ile tanışır, ancak Osmanlı başkentine geliş nedeni, Fener Rum Patrikhanesi'nin Tırnova temsilcisi olan Neofitos hakkında gerekli yerlere şikayette bulunmaktır. Ne var ki, bu konuda somut bir sonuç elde edemeyeceğini anlayan Slaveykov, fazla zaman yitirmeden Tryavna'ya döner.

İstanbul'a bir sonraki gelişi, buradaki Bulgar topluluğuyla Fener Rum Patrikhanesi arasında bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesinin iyice kızışmaya başladığı 1856'da gerçekteşir. Tırnova Piskoposluğu'ndan, sözü edilen tartışmalarda halk temsilcisi kimliğiyle yer alması amacıyla gönderilen Slaveykov, bu kez İstanbul'da daha uzun zaman kalır, çünkü ünlü tüccar Hristo Tıpçileştov onu Fener Bulgar Kilisesi Okulu'na öğretmen olarak almak ister. İkinci dönüşünden sonra Tryavna'da öğretmenliğe başlayan Slaveykov birkaç defa ve biraz daha uzun zaman

¹⁸⁸ Bkz. Petko Slaveykov – ‘Poeziya i publitsistika’, sayfa 144, Veliko Tırново, 2000.

¹⁸⁹ Petko Slaveykov – ‘Sıçineniya’, sayfa 233, Sofya, 1974.

için yine Bulgar halkını temsilen İstanbul'u ziyaret eder, ancak bunlarla ilgili herhangi bir tanıklık bırakmaz.

Yaşamı boyunca Bulgar yaratıcı, İmparatorluğun merkezi ve bunun ötesinde bir dünya şehri olan İstanbul'a karşı büyük ilgi duyar. Ancak kişiliği ve yaratıcılığıyla tamamen doldurup, 'Slaveykov evresi' olarak tanımlanmasını sağladığı dönem 1864'te başlar. İncil Topluluğu'nun davetiyesi üzerine, Kitab-ı Mukaddes'in Bulgarca'ya aktarılması ve çevrilmiş olan kısımların düzeltilmesi için kısa süreli bir görev yaptığı Varna'dan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşır. 1863'te Tırговиşte'de öğretmenlik yaptığı sırada çıkarmaya başladığı Gayda başlıklı yergi gazetesinin yayınlanmasını 15.sayıdan (26.02.1864) sonra İstanbul'da kendi üstlenir.¹⁹⁰

Böylece 1864'te Slaveykov'un yaşamında çalkantılar, zafer ve hayal kırıklıklarıyla dolu, toplumsal ve kültürel etkinliklerinin en verimli, aynı zamanda – en gergin, yoğun olduğu 10 yıllık İstanbul dönemi başlar. Osmanlı başkentinde geçirdiği zaman diliminde büyük maddi sıkıntılar içinde sırasıyla Gayda (1863–1867), Makedoniya (Makedonya, 1867–1872), Rujitsa (Hatmi Çiçeği, 1871), Pçelitsa (Arıcık, 1871), Çitalişte (Okuma Yurdu, 1872–1873), Zvinçatiy Glumço (Zilli Avanak, 1873), Şutoş (Şakacı, 1873–1874), Kosturka (Paslı Bıçak, 1874) başlıklı gazete ve dergilerini yayınlayarak Bulgar basınının gelişmesine yön verir.

İstanbul'da zamanının büyük kısmının gazetecilik, bağımsız kilise mücadelesi ve politik etkinliklerle dolu olmasına rağmen, kendi sözleriyle, *"her türlü halk yaratıcılığı malzemesinin derlemesini"*¹⁹¹ ihmal etmez. 1872'de, Makedoniya'da

¹⁹⁰ a.g.e., sayfa 237.

¹⁹¹ a.g.e., sayfa 238-239.

yayınlanan “*İki Kast ve Erk*” (Dvete kasti i vlasti) başlıklı makaleden dolayı gazetenin kapatılmasından sonra Slaveykov diğer süreli yayınlarda görev almışsa da 1874’te İstanbul’dan ayrılma durumunda kalır.

III.1.2.3. “Ak Baldırlının Çeşmesi”

III.1.2.3.1. Yapıtın Yaratılışı, Konu ve Yapısı

Slaveykov’un yaşamı ve yaratıcılığında 1870’in bir dönüm noktası olarak algılanması gerekir, çünkü sözü edilen yılın başlarında Fener Rum Patrikhanesi’ne karşı neredeyse çeyrek yüzyıldır yürütülen bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi Abdülaziz’in fermanıyla mutlu sonuca ulaşır. Ne var ki, Bulgar Eksarhhanesi’nin kurumsal yapılandırılması sürecinde kilise görevlilerinin halkı dışlayıcı bir tutum içinde olmalarına karşı çıkan Slaveykov, politik izolasyona düşer, düne kadar büyük tehlikeleri göze alarak beraber savaştıkları kişiler muhalifliğinden dolayı ona sırt çevirir, hatta düşmanı kesilirler.

Dışlanan yaratıcı toplumsal etkinliklerin ve halka hizmet etme çabalarının anlamsız uğraşlar olduğunu düşünmeye başlar. Hayal kırıklığı ve pişmanlık içindeki Slaveykov artık halk yararına çalışmayacağını deklare eder. Yaratıcı ve toplumcunun bu duygu ve düşünceleri, en başarılı birkaç yapıtı arasında yer alan “*Şarkı Söylemek Gelmiyor İçimden*” (Ne pey mi se!) başlıklı elejik şiirde net olarak sezilir. Ancak gerek kişisel yapısı, gerekse dönemin atmosferinden durağan ve kayıtsız kalması olanaksız olan Slaveykov’un susma, toplum sahnesinden çekilme direnci çok kısa zamanda kırılır.

Yine bu yıllarda, daha doğrusu 1873’te, Slaveykov kendinin ve ulusal Bulgar edebiyatının en tartışılır, sorunsallı ve yorumlanmaya açık doruk yapıtlarından birini

kaleme alır. Türü açısından lirik poema olarak nitelendirilen “*Ak Baldırlının Çeşmesi*” (*Izvorit na Belonogata*), edebiyat tarihçilerine göre¹⁹² gerek Bulgar şiirinin genel gelişimi, gerekse Slaveykov’un kişisel yaratıcılığı açısından gecikmiş bir örnektir.¹⁹³ Daha önceki yıllarda konu ve kahramanlarını Bulgar tarihinin şanlı geçmişinden aldığı, ancak tamamlayamadığı, ayrıca başarıyı da yakalayamadığı epik poemalar yaratmayı dener. Bunların içinde edebilik açısından sadece “*Boyka Voyvoda*”nın biraz daha değerli olduğu kabul edilir.

Diğerlerinden farklı olarak “*Ak Baldırlının Çeşmesi*”nin konusu, tarihsel olay ve kişiliğe dayandırılmaz. Değerli hocam Yulia Nikolova’nın belirttiğine göre, bu yapıtta “*kılıç sallanmaz*”¹⁹⁴, kan gövdeyi götürmez ve dolayısıyla ilk bakışta yukarıda belirtilen ulusal epiklik geleneğinin dışında kalır.

Önceki poemalarında tarihsel konular işlerken, bu yapıtını Slaveykov folklor geleneği, daha doğrusu Güneydoğu Bulgaristan’da, İstanbul–Avrupa yolunun Edirne–Filibe kısmı üzerinde konumlu Harmanlı kasabası ve çevre köylerde yaygın olan bir halk söylencesinin temelleri üzerine yaratır. Şair, yapıtın algılanmasında kilit rolü oynayan bu önemli ayrıntıyı hemen başlığın altındaki notta: “*İbipça ile*

¹⁹² Yuliya Nikolova – “*Vizrojdenski urotsi*”, sayfa 73, Plovdiv, 2004.

¹⁹³ Bulgar edebiyatının ilk poeması olarak Nayden Gerov’un halk yaratıcılığı motifleri üzerine kurulu “*Stoyan ile Rada*” (1845) başlıklı yapıtı kabul edilir. Daha sonraki yıllarda Georgi Rakovski’nin “*Orman Yolcusu*” (*Gorski pıtnik*, 1857), Grigor Pirliçev’in Atina’da Yunanca kaleme aldığı “*Serdar*” (*Serdaryat*, 1860), Nikola Kozlev’in “*Kara Arap ile Haydut Sider*” (*Çeren arap i haydut Sider*, 1868), Rayko Jinzifov’un “*Kanlı Gömlek*” (*Kırvava koşulya*, 1868), Hristo Botev’in “*Haydutlar*” (*Hayduti*, 1871) türün başarılı örnekleri arasında yer alırlar.

¹⁹⁴ Yuliya Nikolova – “*Vizrojdenski urotsi*”, sayfa 74, Plovdiv, 2003.

Harmanlı yolu üzerinde Ak Baldır Çeşmesi adıyla bir çeşme vardır; bununla ilgili halk arasında aşağıdaki söylence yaşamaktadır”, diye belirterek doğrudan anlatıma geçer:

Şu düz ovada ta uzaklarda görünen

Nazarlardan kaçır gibi müphemliğe bürünen

Beş on söğüt ağacının mevkiinde evvelce

*Küçük, şirin bir köyceğiz vardı, adı – Biserçe.*¹⁹⁵

Poema tamamıyla halk yaratıcılığı havasında yazılıp, onun tüm olanak ve özelliklerinden yararlanılır. Ancak Boyan Penev, tür açısından yapıtı türkü olarak belirler ve halk motifini kişisel yaratıcılık becerisiyle yoğuramadığından, hatta yersiz müdahaleleriyle onun doğallığını bozduğundan dolayı şairi eleştirir.¹⁹⁶

Bu yapıt, Bulgar (ve genel anlamda Balkan) halk türküleri ve söylencelerinde yaygın olarak kullanılan başlıca beş motifinin birbirine ustaca örülmesiyle kurgulanır. Bunlar kısaca;

- Genç aşıkların su (kuyu, çeşme, kaynak) yanında (kenarında) buluşmaları (karşılaşmaları);

- Yazgısallık veya yaşamın yazgı tarafından önceden belirlenmişliği;

- Bulgar kadının (kızının) yabancı egemenin saldırılarına (kışkırtmalarına, ayartmalarına) karşı gelişi (direnişi);

- Yapıların (köprü, ev, çeşme) temellerinin sağlam olması için kurban seçilen kişilerin gölgesinin taşlarla örülmesi;

¹⁹⁵ “Ak Baldırının Çeşmesi”nin ilk Türkçe çevirisi (daha doğrusu ‘tadilen nakli’) Ali Kemal Balkanlı (1900-1992) tarafından 1943 yılında yapılır. (Bkz. “*Balkanların Sesi*”, sayfa 7-14, sayı 16, Ankara, 2002).

¹⁹⁶ Boyan Penev – “*İstoriya na novata bulgarska literatura*”, cilt III, sayfa 449, Sofya, 1977.

- Ölümün de ayıramadığı aşıklar,

şeklinde sayabileceğimiz motiflerdir.

Yapıt, gece yarısında bir imecedan dönen ailesinin tek kızı Gergana (‘‘O kırların bülbülüydü, yabani bir gülüydü; / Civarların şöhreti, bütün köyün ünüydü, / Onun güzel vücudunun cihan idi hayranı, / Denirdi: hiç misali yok, görülmemiş bu anı.’’) ile gönül verdiği ‘‘yakışıklı civan’’ Nikola arasındaki sahneyle başlar. Ataerkil Bulgar toplumunda yürürlükte olan ve uygulanan bir gelenek doğrultusunda Nikola, sevgilisinden kayıtsız olmadığını simgeleyecek bir çiçek demeti ister. Ancak farklı bir yanıt alır:

- Vakit gecikti sevgilim, ne çiçek var, ne de gül.

İlerledi gece hayli şimdi sırası değil;

Ufukta ay battı çoktan ayrılık vakti geldi.

Bu saat hem tekin değil, cinler cirit oynuyor,

Civarımız görünmeyen ruhlar, peri kaynıyor;

Karanlığın amakında gizli bir çok mahlukat,

Cinler, peri ve şeytanla dolmuş sanki kainat.

Gergana, kötü güçler olarak nitelendirdiği cin ve perilerin mutluluklarını kıskanacaklarından çekindiği için, çiyli ve tertemiz çiçeklerden oluşturacağı demetini yarın sabah erkenden su başında sevgilisinin alnına takacağına söz verir ve ayrılırlar. Ne var ki, daha bu noktada Slaveykov gençlerin yazgılarının trajik sonla biteceğinin ipuçlarını verir, çünkü gizil ve kötü güçler onları dinler ve sevgilerini kıskanırlar:

Bu gençlerin talihleri cidden pek de karaymış,

Mukadderin bu çift için nasibi bir yaraymış.

Sabah erkenden kalkarak hamaratça evdeki tüm iş ve hazırlıklarını tamamlayan Gergana, “*Bakraç ile yüklenip bakırları omzuna, / Usul usul yürüyerek düştü kaynak yoluna.*” Ancak bakırlarına su dolduran ve ak baldırlarını yıkayan köylü kız, sevgilisi Nikola’yı değil, gece ordusuyla gelerek kaynağın kenarına kurduğu beyaz çadırlara konan bir veziri bulur. Kız ve onun güzelliğinden büyülenen vezir arasında yapıtın neredeyse tamamını kapsayan, gittikçe gerginliği ve dinamizmi yükselen bir diyalog başlar. İlk vezir;

Güzel beyaz Bulgar kızı,

Bu genç çağında hem bu körpecik yaşında,

işin nedir bu saatte ıssız kaynak başında?,

sözleriyle şaşkınlığını gizleyemez. Kız, erken kalkmasının nedeninin kır işlerine acele ettiğinden olduğunu söyleyince:

– Ey uğruna canlar feda narin tenli güzel kız!

Sana denilse şayeste tulü eden bir yıldız.

Senin bu kır işlerine nazik cismin layık mı?

(...)

Bu incecik, narin cildin güneşlerde yanması,

Tabiata muhalefet ve hıyanet olmaz mı?

Bununla bu gül tenin güzelliği solmaz mı?,

şeklindeki sözleriyle ikinci şaşkınlığını gizleyemez ve Gergana’ya:

Benimle gel hep birlikte İstanbul’a gidelim,

Bu kırları, bayırları haliyle terk edelim.

Bu köylüler kaba saba kır işleri işlesin.

Viran evin ocağını başkası ateşlesin.

Hanım olup sarayda sen naz-ü nimetle yaşa,

Sana büyük bir devlettir zevcin olması Paşa,

önerisini yöneltir. Bulgar kızı ise:

– Dokunmayın bana Paşam, burada benim kurağım,

Bu köy bana daha makbul cennet olsa durağım;

Benim gözüüm açılmıştır bu toprakta, bu kırdan;

Hayatımın tadı yoktur saltanatlı kasırdan,

yanıtını vererek, önce yaşlı anne babasını bırakamayacağını, ancak vezirin:

Anan, baban mı? Onları beraberce alalım,

Refah içinde, bıkmadan, çocuk gibi bakalım,

karşılığın, bu kez evinin önündeki avlusuna ve çiçeklerine kıyamayacağı

(“Hayatımın zarureti şu yem yeşil çayırılar, / Benim için birer cennet şu bahçeler, bayırılar.”) gerekçesini öne sürer. Ne var ki, karşıt tarafın yanıtı daha üstün gelir:

Çayır mı isteğin senin? Bunları benden iste,

Sarayların bahçesinde çiçekler deste deste;

Sen oyna, koş çiçeklerin arasında şuh ve şen,

Senin için yaptırayım her tarafı bağ, gülşen.

Diyalog gerginleşir, çünkü Gergana oradaki (İstanbul’daki, saraydaki) çiçeklerin zorla yetiştiğini ve açıldıkları yerde öylece solduklarını söyleyerek kendi küçücük bahçesinin tasvirine başlar. 25 adet çiçek adını sıralayıp hepsini ikişer sıfatla nitelendirerek, Gergana ‘‘Bulgar ataerkilliğinin cennet bahçesini yaratır.’’,¹⁹⁷

¹⁹⁷ Tonço Jeçev – ‘‘Mitut za Odisey’’, sayfa 139, Sofya, 1985.

Yine yapılan istatistiksel araştırmalara göre, poemanın toplam 373 dizesinden 24'  (%6,43) Bulgar kızının bahçesindeki   eklere ayrılmıştır.¹⁹⁸

Osmanlı veziri bahçeler içinde özel olarak yaptıracağı on iki kapılı,    yüz pencereli sarayda Gergana'nın ihtişam içinde süreceği parlak yaşamın çekiciliğini dile getirir, ancak kız için İstanbul doğmuş olduğu köydür. Vezirin; *"Benimle gel İstanbul'a olma böyle akılsız, / Senin için değil bu köy hayatı ey güzel kız!"* ve *"Düşüncesiz ve görgüsüz imişsin ey küçük kız! / İnan bana olma böyle inatçı ve akılsız."* şeklindeki eleştiri ve  nerilerine, Gergana aşağıdaki yanıtı verir:

- *Benim için bu doğduğum yerdir, paşam, İstanbul.*

(- *İstanbul benim için, ağam,*

burası, doğduğum yerdir.)¹⁹⁹

(Стамбул е, аго, за мене / тука, дето с м родена...)

Diyalog gerginleştik e ilk başlarda kızın yanıtlarını alçakgönüllülükle ve hayret ederek izleyen vezir biraz sertleşir (*"Geleceksin başka çaresi yok!"*), ama Gergana'nın şu ana kadar açıklamadığı bir gerekçesi vardır:

Dahasını ister isen şunu dahi söyleyeyim.

Benim bu köyde sevdiğim vardır... başka neyleyeyim.

Bu gençle yeminimiz ölünceye duracak.

Saadetin hayalini ancak odur kuracak.

¹⁹⁸ Vanya Koleva – *" zvorit na Belonogata" na Petko R. Slaveykov i osobenostite na ritualite po posveştenieto"*, Liternet, 15.11.2002.

¹⁹⁹ Poemanın Türkçe'ye ikinci çevirisi değerli hocam Leman Ergenç tarafından yapılmıştır. (Bkz. Leman Ergenç - *"Petko Ra ov Slaveykov'un 'Akbaldırlının  eşmesi" Destanı"*, sayfa 40-48, Türk Kültürü, sayı 327, yıl XXVIII.

Bu noktadan sonra vezirin tutumu değişir, hatta ilk defa erkini anımsatarak sınırsız olanaklarından söz etmeyi uygun bulur:

Seni cebren alırım,

Sanır mısın acizlerin arzusunu tanırım?

Ben'im hakim ve amiri bu ülkenin, beldenin.

Ben'im önümde baş eğer serkeşleri her yerin...

ve karşılıklı diyalogun bu en uç noktasında, Gergana, sevginin erki üzerinde başkasının olamayacağını açıklar:

Bu aşık ar böyledir,

Bu sözleri lakin bana muhabbetim söyletir...

Hüküm senin fakat bu kalp senin değil benimdir;

Emir ile alacağın senin yalnız tenimdir.

Bu diyalog çatışmasında elindeki gücü kullanmayan vezire karşı Bulgar kızı üstün gelir. Gergana'nın istencine saygı gösteren vezir, *'şasıp bu mertebe sadakate kızdaki, / İade eyledi onu hayatına kırdaki...'* Üstelik armağanlar vererek onu ödüllendirir ve karşılaşmalarının anısına kaynağın çeşmeye dönüştürölmesini emreder.

Bazı araştırmalara göre²⁰⁰ vezirin bu tutumu şövalyelik değil, içinde sinsilik ve hainlik içeren bir jesttir. Elde edilemeyen, yerinden koparılamayan, köklenerek İstanbul'a götürülemeyen Gergana taşa çevrilir. Böylece doğallığı, bakirliği simgeleyen kaynak, uygarlığın ürünü olan çeşmeye dönüştürölür. Ve bu dönüşümün ağır ve kıymetli bedeli Gergana olur.

²⁰⁰ Bkz. Nikolay Çernokojev – *"Sreşta na/kray pıtya, ili v pregridkata na kamika. Nesistoyaloto se vlastvane na çujdenetsa v 'İzvorit na Belonogata'"*, Bilgarski ezik i literatura, sayı 5, Sofya, 1999.

Bulgar halkının yaygın bir inancı doğrultusunda, herhangi bir yapının temellerinin sağlam tutması için kurban seçilen kişinin gölgesi taşlarla örülür («вграждане») ve buna çarptırılanlar ölümcül hastalığa yakalanarak çok geçmeden yaşamını yitirirler. Gergana'nın cenazesinden sonra Nikola da mezarlıktan dönmez. Poemanın finalindeki gizemliliği Nikola'nın üflediği kavalın karanlıkta duyulması ve ay ışığında Gergana'nın çeşmenin taşları üzerine oturmuş ip eğirirken görülmesi daha da yoğunlaştırır.

III.1.2.3.2. Yapıt Üzerine Yapılan Yorumlar

Uzun yıllar Slaveykov'un yapıtı genelde *''kara günlerin ak poeması''*,²⁰¹ olarak algılanıp, Bulgar kızı ve Osmanlı veziri arasında geçen ve dirençli Gergana'nın tartışmasız yengisiyle sonuçlanan bir çatışma şeklinde yorumlandı. Hatta Slaveykov'un, Osmanlı vezirini niçin bu kadar insancıl yönleriyle tasvir ettiğine anlam verilemez. Gerçekten poemadaki vezir, Uyanış Çağı Bulgar edebiyatı ve daha sonra da geçerli ve baskın olan egemen Osmanlı yöneticisi portresiyle örtüşmez.

Gergana'nın tutumu ve eylemleri anne baba, baba ocağı, köy, sözlü, memleket ve vatana bağlılık örneği olarak kabul edilir. Slaveykov'un kahramanı için insanın kendi memleketi dışında başkasının olmadığı gerçeği geçerlidir – *''Benim için bu doğduğum yerdir, paşam, İstanbul!''* Bundan dolayı vezirin sunduğu ihtişam ve rahata kendi evindeki sade, gösterişsiz, ama canlı, doğal yaşamın kokusu ve güzelliğini karşı koyar.

²⁰¹ Nadejda Dragova – *''İzvorit na Belonogata''* // Literatura za 9.klas, sayfa 53-58, Sofya, 1989.

Yapıt üzerine getirilen bir başka yorum²⁰² buradaki aşk entrikasını ulusallık çerçevesinin dışına çıkararak evrensel boyutuyla ele alır. Bu açıdan bakılınca, poema gönül bağlılığı ve aşktaki sadakatin zaferi olarak algılanır, çünkü Gergana bu hakkını dirençle sonuna kadar savunur. Onu vezirin ayartmalarından koruyan ve kurtaran söz konusu sadakat duygusu ve anlayışı, değerler hiyerarşisinde en yüksekte durur. Burada geçerli olan efendinin erki ve istenci değil, bedeli ağır ödenmesine rağmen üstün gelen bağlılık ve gönül güzelliği yasalarıdır.

Bir başka boyutuyla ‘Ak Baldırlının Çeşmesi’ ve özellikle Gergana karakteri, 1870’li yıllarda güncelleşen ve kadının toplumdaki yerini sorgulayan sorunsala değinir. Sözü edilen dönemde, ulusal kimlik ve bağımsızlık savaşında kadına erkeğin yoldaşı ve yardımcısı rolü yüklenir. Bundan dolayı, o çağda kaleme alınan yapıtlarda kadın kahramanlar egemenlik altındaki Bulgaristan’ın simgesi olarak kabul edilirler.

Son yıllarda yeni bir yorumu, Slaveykov’un ve Bulgar edebiyatının kuşkusuz klasikleşmiş yapıtı ‘Ak Baldırlının Çeşmesi’ni soya bağlılığın ve Gergana karakterinin, sadece geleneksel halk erdemlerinin simgesi olarak algılanmasını kısıtlayıcı ve yetersiz bulan değerli hocam Svetlozar İgov getirmiştir.²⁰³ Bulgar kızı ataerkil cennetinin artılarını öne sürerek Osmanlı vezirinin ayartmalarına başarıyla karşı koyar, ancak onun argümanlarının bir tek geleneksel erdemler düzleminde ‘okunması’, başka bir deyişle yapıtın yaratılmış olduğu döneme özgü etnosantrik bağlamda – doğallığın, köyün, ataerkilliğin, geleneğin yabancılık, kent,

²⁰² Yuliya Nikolova – ‘Vızrojdenski urotsi’, sayfa 78, Plovdiv, 2003.

²⁰³ Svetlozar İgov – ‘Kratka istoriya na bulgarskata literatura’, sayfa 242-243, Sofya, 1996.

moderniteye karşı duruşu olarak yorumlanması, poemanın içermiş olduğu sorunsalı daraltır.

Gergana ile Osmanlı veziri arasındaki diyalogda kesinlikle ‘köle kız–efendi’ ilişkisinden söz edilemez. Burada kölenin argümanlarının üstün geldiğini söylemek gerçeğe aykırıdır, çünkü eşit koşullarda yürütülen bir diyalog, birbirlerine delillerini ifade etme ve öne sürme hakkını tanıyan taraflar vardır. Efendinin; Gergana’nın aile, soy ve doğaya bağlılık gerekçelerinden dolayı değil de, kendi istencinin varolduğunu söylemesinden sonra geri çekilmesi, bu poemanın etnosantrikliğin ötesinde çok daha önemli ve derin antroposantrik, hatta varoluşçuluk düzlemini ortaya çıkarır.

Svetlozar İgov’a göre, bu yapıtta en yüce ve üstün değerler aile, soy, halk, kitle değil, bireysellik ve hümanizm değerleridir. Gergana’nın aşkta kendi seçim hakkını kullanmasına rağmen mutluluğu yakalayamaması, sonuçta cin ve kötü ruhların çizdiği yazgının gerçekleşmesi, yapıtın bir başka boyutuna işaret eder.

III.1.2.3.3. ‘Ak Baldırlının Çeşmesi’nde İstanbul

‘Ak Baldırlının Çeşmesi’ üzerine yapılan yorumların en ilgi çekici olanlarından biri, yapıtın araştırılmasına uzun yıllarını ayırmış Tonço Jeçev’e aittir. Bu yaklaşıma göre Bulgar kızı köyü, geleneği, ataerkilliği; Osmanlı veziri ise İstanbul’u, daha geniş anlamda kenti, burjuvaziyi temsil eder.²⁰⁴

Konunun daha iyi aydınlatılması için, 1864’te İstanbul’a yerleşen Slaveykov’un 1870’lere doğru buradan sıkılmaya başladığının vurgulanması gerekir. Bir taraftan toplumsal mücadelelerden yorulmuş, diğer yandan dışlanmışlık duygusuna kapılan Slaveykov, çıkış yolunu doğduğu yere dönmekte arar ve bulur. O

²⁰⁴ Bkz. Tonço Jeçev – ‘*Mitt za Odisey*’, sayfa 112-158, Sofya, 1985.

yıl için redaktörlüğünü üstlendiği Çitalište Dergisi'nin 4.sayısında (30.01.1873) yayınladığı "Kayboluş" (Çeznenie) başlıklı kısa elejik metin, poemanın algılanışını kolaylaştırır:

"Görecek miyim acaba o günü? Ve ne zaman? Bunca yıldır uzak kaldığım sevgili vatanımı yine görebilecek miyim! Ondan uzak geçirdiğim yılları ve yaşamımı boşuna harcadım ben. Ve ne uğruna? Neler yaptım yaşamımın bu en güzel yıllarında? (...) Hayallerim boşa çıktı, arzularım gerçekleşmedi. Oraya, oraya... kalbimin eridiği o yere gitmek istiyorum, ama yapamıyorum. Niçin insanlar doğduğu yeri terk ederler? Vatanından uzakta kalan insan her zaman kalbinde bir boşluk hisseder ve onu hiçbir şeyle dolduramaz."

Hayal kırıklığının yoğunlaştığı anlarda, Petko Slaveykov'un inanmış olduğu değerleri yeniden ele almaya, fırtınadan sonra sakin bir koya çekilmeye hazır olduğu sezilir. Daha burada, bu kısa elejik parçada, poemadaki ana motiflerden birinin ifadesini görürüz – doğal, doğa kurallarına uygun yaşamla uygarlık ve kentle köy arasındaki karşılaştırma.

Uzun yıllar Slaveykov ve poeması üzerine yazılan yazılarda, vezirin Osmanlı erkini, Gergana'nın ise vezirin önerilerine verdiği dirençli yanıtlarla boyun eğmeyen köle kızı temsil ettiği öne sürüldü. Ancak kaynak önündeki diyalogda vezir sahip olduğu erki değil, kendi yaşamının çekiciliğini göstermeyi amaçlar. O, kızın dürüst, günahsız ve saf kalbinin kışkırtıcısı, baştan çıkartıcısı, ayartıcısıdır («изкысител»), hatta Osmanlı veziri kimliğine bürünmüş Gretthen'i kışkırtan bir Mefisto'dur.²⁰⁵ Sadece en sonunda sınırsız olanaklarını anımsatır, ama o zaman da bunları kullanmayıp kızın saflığı ve günahsızlığına yenilmiş olarak sahneden çekilir.

²⁰⁵ a.g.e., sayfa 133.

Tonço Jeçev'e göre, poemanın daha iyi anlaşılması için Slaveykov'un *Kayboluş* ile beraber yayımlanan "*Burada*" (*Tuk*) başlıklı iki kıtalık şiirinden de söz edilmesi gerekir:

Kim burada kutlu yaşadı

ve amacına ulaştı?

Hangi çiçek burada

bir sabahtan fazla açtı?

Ah, ne kıskançtır buradaki

kısa yaşantımızın kötü ruhu.

Ve sabah açan her şey

akşama çıkmaz.

Bu kısacık şiirde altı çizilerek üç defa kullanılan "burası", kuşkusuz, İstanbul'dur. Slaveykov'un doğallık ve uygarlık, göçebelik ve yerleşiklik arasında yaptığı karşılaştırmalar sonucunda kentin simgesi olarak vezir doğarken, Gergana köyün, yerleşik topluluğun anlayışlarını temsil eder. Dram; bu iki dünya arasındaki çarpışmadan, her birinin tartıya kendi gerçeğini koyarak sürekli gerginleşen ve üstün gelme arzusu içinde yürütülen tartışmadan kaynaklanır.

Slaveykov yaklaşık on yıl, Flaubert'in tanımlamasıyla dünya başkentliğine layık tek şehir olan İstanbul'da yaşar. Buraya ataerkil gelenek ve değerlerinin korunmuş olduğu bir bölgeden gelir. İyi ve kötü yönleriyle, İstanbul o dönemde yaşam rüzgarlarının buraya attığı köksüz insanlarla dolu, tüm Balkanlarda çağdaş anlamıyla kent özellikleri taşıyan tek örnektir. Yüzyıllarca görkemliğini koruyan kent, birkaç uygarlık katmanının derin izlerini taşır. Ne var ki, artık yorgun

Slaveykov'un dikkatini ihtişam değil, büyük kentin sefaleti çeker. Yaratıcı ve toplumcu, şehrin düzensizliği, korkunç yangınları, salgın hastalıkları ve gürültüsü içinde nefes alamamaya başlar.

İstanbul'a gelmeyi o kadar çok arzulayan, gençliğinin en coşkulu yıllarını burada geçiren Slaveykov, toplumsal alandaki uğraşlarının meyvelerinden hayal kırıklığı içinde bu kentin sadece çirkin, kirli, insancılsız yüzünü görür ve hayalinde doğduğu yerdeki yaşamın saflığını yüceltir. Bundan dolayı, Slaveykov için vezirin köle kız önünde insancıl veya acımasız bir tutum sergileyip sergilememesi değil de, İstanbul'dan oluşu, başka bir yaşam tarzını temsil etmesi önem kazanır.²⁰⁶

Mitolojik (Gergana) ve tarihsel (vezir) zaman²⁰⁷ arasındaki diyalogda, vezir Gergana'yı alçakgönüllülikle yaklaşıp ikna etmeye, ait olduğu ve temsil ettiği dünyanın artılarını üstün kılmaya çalışır. Kızın gerekçeli itirazlarına karşı küçümseyici bir tutum takınır, çünkü onun için İstanbul'un bu gri köyler önündeki üstünlüğünü göstermeye gerek yoktur.

Yapıtta, 'Stambul' şekliyle İstanbul'un adının dört kere geçtiğine tanıklık ederiz. Bunlardan üçünü vezir, ("Hadi beyaz Bulgar kızı, / hadi İstanbul'a gidelim"; "Geleceksin, beyaz Bulgar kızı, / benimle İstanbul'a geleceksin / geleceksin, başka çaresi yok"; "Sen sadece gelmeye meyil ol, seni İstanbul'a götüreyim – nerede iyi olduğunu göresin, rahatın ne olduğunu anlayasın!") ve birini Gergana, ("– Benim için doğduğum yerdir, paşam, İstanbul") kullanır.

²⁰⁶ a.g.e., sayfa 136.

²⁰⁷ Vidka Nikolova – "İzvorit na Belonogata" i narodno-pesennata ni traditsiya", sayfa 8-11, Rodna reč, sayı 1, Sofya, 1985.

“*Bulgarların kendilerini Bulgar olarak duyumsamalarını sağlayan*”²⁰⁸ “*Ak Baldırlının Çeşmesi*”nde İstanbul’dan sadece söz edilir. İstanbul’a gitmek, ağır bedeller karşılığında Gergana’ya yeni bir sosyal ve aile statüsü kazandıracaktır, çünkü vezirin hanımı olarak artık başkaları ona hizmet edecektir. Aynı zamanda bu kent neyin iyi veya kötü olduğunun, rahat ve ihtişam içinde yaşamın deneneceği ve tadılacağı gizil bir yerdir. Osmanlı başkenti, sadece küçük bir modeli ve kesiti olarak algılayabileceğimiz sarayla yansıtılmanın ötesinde, vezirin değerler yargısıyla ölçülür ve efendinin bakış açısıyla tasvir edilir. Buradan vezir eşittir İstanbul denklemini oluşturabiliriz, çünkü bu üst düzey Osmanlı görevlisi kent ve kentliliğin simgesidir.

“*Ak Baldırlının Çeşmesi*”nde İstanbul; bireyin küçük, özel, sıcak, canlı, değerli, kıymetli, eşsiz dünyasının oluşturduğu “burası”nı yutup solduracak, renksizleştirecek, cansızlaştıracak, yok edecek bir “orasi” olarak algılanır. “Burasi”nin canlı çiçeklerle bezeli küçük bahçeleri, “orasi”nin zorla yetiştirilen solgun bahçelerine dönüşecektir. Geleneksel, ataerkil Biserçe’nin karşısına modern kültüre ait olan, tüm aydınlık ve karanlık yönleriyle onu temsil eden İstanbul çıkar. Ne var ki, büyük kent ufku daraltıp küçültür – sarayda her tarafına yığılacak eşyalar Gergana’yı durağan kılarak tek bir yöne bakmaya mahkum edecektir.

“*Ak Baldırlının Çeşmesi*”nde sadece adı geçen ve uzaklarda bir yerde bulunan İstanbul, bireyin inanmış olduğu ve savunduğu değerlerini geçersiz kılan, her şeyin zorla yetiştirildiğinden doğallığını yitirdiği, bilinmeyenlerle dolu, korkutan, ürküten, kışkırtıcı, ayartıcı, tehdit edici, benliği eritici bir “orasi”, yabancı, benim (bizim) olmayan bir yer olarak yorumlanabilir.

²⁰⁸ Kiril Topalov – “*Problemi na bulgarskata vizrojdenska literatura*”, sayfa 187, Sofya, 1983.

Slaveykov'un İstanbul'u konu edindiği ilk önemli ve kapsamlı yazısına redaktörlüğünü yaptığı ve sahibi olduğu Gayda Gazetesi'nin 1864 yılı 17.sayısında rastlarız. ***“İstanbul'a İlk Defa Gelen On Yaşındaki Bir Çocuğun Mektupları”*** (*Pisma na edno desetgodışno dete, koeto sega priv pıt e doşlo v Tsarigrad*) başlığı altında yayımladığı iki mektupta, Osmanlı başkentinin portresi bir çocuğun algılarına dayanılarak çizilir. Her zaman özgün arayış ve çözümleriyle dikkatimizi çeken Slaveykov'un, bu örnekte de ilginç bir biçim ve yöneme başvurduğunu söyleyebiliriz, çünkü 10 yaşındaki çocuğun bakış açısı şehrin farklı ayrıntı ve nüanslarını ortaya çıkarır:

“Önceki mektubumda İstanbul yolculuğumuzdan bahsetmiştim. Bunda da İstanbul'u anlatacağım. Bana İstanbul'un ne olduğunu sorarsanız, ben de size evlerden bir deniz olduğunu yazmadan edemem. Bizim deremize göre Karadeniz neyse, köyümüze göre de İstanbul odur.”

Bu karşılaştırmadan sonra çocuk mektubunda İstanbul'un kozmopolitliğini anlatır:

“Burada tüm dünyadan insanların yaşadığını söylemeliyim. Yüzleri, özellikle giysileri o kadar büyük farklılık gösteriyor ki, ne kadar da kendimi zorlasam, bu renk ve kılıpların cümbüşünü anlatamam. Kendi gözüyle görmeden insan bunu hayal bile edemez. Dile gelince, en az 40 farklı dilde konuşulduğunu duyabilirsiniz. Asıl şaşırtıcı olan ise bir dilin, hem telaffuz, hem de söz olarak o kadar farklı şekilde konuşulduğunu duyabilirsiniz ki, ilk başta bu da kimbilir hangi yabancı dildir, diye düşünürsünüz.”

Osmanlı başkentinde giysileri ve konuştuğu diller açısından insanların farklı olduğu gibi, yaşadıkları evler de büyük çeşitlilik gösterir. 10 yaşındaki çocuğun

gözüyle yüksek, aydın ve güzel evlerin yanı sıra ahşap, virane ve içine girmeye tiksiniyecek, kümes gibi karanlık olanları da vardır.

Daha sonra çocuk mektubunda, yerleşmiş olduğu ve Bulgar, Ermeni ve Türklerin yaşadığı Fener Mahallesi'ni tasvir etmeyi dener. Buradaki yaşam biçimine yönelik ilgi çekici tanıklıklar bırakır. Evlerin, güvercinlikleri anımsatan cumbalarında bembeyaz veya simsiyah giysileriyle oturan kadınlar, yuvasına konmuş güvercine veya kuluçkaya yatmış kargaya benzetilir. Bunlar aşağıda sokakta yürüyenlerin sürekli dikkatini çekerek sıkça, takılıp düşmelerine neden olurlar.

Slaveykov, on yaşındaki bir çocuğun mektubuna yüklediği gözlemlerini uzun uzadıya anlattıktan sonra, sokak köpeklerinin birbirlerine saldırmalarını Bulgar ve Rumlar arasındaki ilişkilere indirgeyerek, buradan çıkarılması gereken derslere değinir. Örneğin, İstanbul Rumları tüm yerleştikleri sokakların sadece onlara ait olmadığını ve derileri kıymetliyse kendi sınırları içine çekilmeleri, Bulgarlar da kilise haklarının ve bunların elde edilmesini Yunanlıların olurluna bırakmamaları gerektiği dersini almalıdır.

Ne yazık ki, Slaveykov, çocuğun ikinci mektubunun içeriğini güncel olan bağımsız kilise mücadelesine ayırır.

İstanbul'a ilk defa on yaşında gelen bir çocuğun bakış ve algılayış açısını mektup türünde kullanarak, Osmanlı başkentinin 18.yüzyıl ortalarına ait bir tablosunu çizen Slaveykov, aslında kasaba, köy ve kırsal kesimlerin insanı olan Bulgarların büyük kentle karşılaşmalarının doğurduğu bunalım ve şaşkınlığı ustaca yansıtır.

İstanbul'u ziyaret eden Bulgarlar ilk defa klasik anlamda bir şehirle karşılaşmış olup, onun uçsuz bucaksızlığı, insanların dış görünüm, giysi ve dil

açısından renkliliğini algılamakta zorlanmanın ötesinde, bu kozmopolitlik onları ürkütür. Bunun en iyi örneklerinden biri, gençlik yıllarında Kudüs'e hacca giden anne babasıyla beraber deniz yoluyla Tekirdağ'dan İstanbul'a gelen Mihail Macarov'un (1854–1944) **“60 Yıl Önce Kudüs Yolculuğu”** (*Na boji grob predi 60 godini*) başlığı altında derlediği anılarının İstanbul'la ilgili kısmıdır:

*“Karşımıza, sanki binlerce mumla ışıklandırılmış olan Pera'nın ve İstanbul'un yükseltileri çıktı. Vapurların ardı kesilmeyen düdük sesleri kulaklarımızı sağır ederken, köprüye yaklaştık ve gemiye İstanbul'un o meşhur hamalları girince, tamamen kendimden geçtim ve itiraf edebilirim ki, ne nerede olduğumu, ne de etrafımda olup bitenleri anlıyordum. Köprü üzerinde binlerce kişinin koşuşturması beni şaşkına çevirdi. Hamallar önümüzden, bizde arkalarından bu insan girdabında kaybolmamak için el ele tutuşmuş yürüyorduk. Köprüden geçişimiz bize nedense çok uzun geldi.”*²⁰⁹

III.2. Gözlerin Doyamadığı Büyülü Şehir

²⁰⁹ “*Kniga za bulgarskite hadji*”, sayfa 44, Sofya, 1995.

Yeni Bulgar edebiyatı şair ve yazarları, İstanbul'u konu edindikleri yapıtlarında, bu şehrin tarihi geçmişi, zenginlikleri, katmanları ve coğrafi konumundan kaynaklanan güzelliklerini tasvir ederler.

Özellikle şehrin incisi Boğaz ve Çamlıca yükseltisinden açılan manzarayı dizelerine sığdırmakta güçlük çektikleri sezilir. Burası büyümlü, gizil, Tanrının özenerek yaratıp, kendini dahi aştığı seçkin bir yerdir.

III.2.1. Petko Slaveykov (1827–1895)

Petko Slaveykov'un kaleminden Osmanlı başkentinin ilk ayrıntılı tasvirine, *“İstanbul”* (Tsarigrad) başlığı altında Gayda Gazetesi'nin 01.–15.01.1866 tarihleri arasında çıkan 1., 2. ve 4.sayılarında rastlarız.

Bulgar yaratıcı, Osmanlı başkentinin tasvirine şehrin M.Ö.658 yılında Megaralı Bizant tarafından kuruluşuyla ilgili tarihsel ve söylencesel bilgiler sunarak başlar ve ayrıntıya girmeden 4.yüzyıl başlarına kadar gelişimindeki evreleri anlatır. Roma İmparatoru Büyük Konstantinos şehrin konumundan kaynaklanan askeri ve ticari önceliğini değerlendirerek onu devletin başkenti yapma kararını alır. Kuruluşunun ilk yıllarında sadece Sarayburnu ve Topkapı Sarayı çevresini içeren şehri, Büyük Konstantinos büyütüp Roma topraklarının çeşitli noktalarından getirilen anıtlarla süsleyerek ona kendi adını verir.

Hızla gelişiminden dolayı sürekli surları genişletilen bu şehirle, Bulgarların bağlarının başlangıcına değinen Slaveykov ona Tsarigrad adının ne zaman verilmiş olabileceği hakkında varsayımda bulunur. Şair ve gazeteci, bu adın Bulgar çarlığı sınırları içine alınmadan önce halen Roma topraklarında bulunan Makedonya'da yaşayan Slav asıllı halk tarafından uygun görüldüğü kanısındadır. Hatta daha

önceden, bu şehrin kuruluşuyla beraber buraya yerleşen Makedon Slavlarınca verildiği düşünülebilir. Yargılarını desteklemek amacıyla dipnotta, bu konuda Bizans tarihçilerinin kaynaklarında birçok kanıtın var olduğunu belirtir. Hatta 6.yüzyıl başlarında Bizans tahtına Slav asıllı imparator ve ordu komutanları çıktığını vurgular.

Bulgarlar Bizanslılara adını 5.yüzyıl sonlarında İstanbul'a düzenledikleri ilk saldırılarla duyururlar. Daha sonra Slaveykov, Bulgarların şehrin surlarını titreten ve başkentlileri ürküten kuşatmalarını abartılı örneklerle anlatır. Hatta tarihsel gerçeklerle aykırılığa düşüp, 928 yılında Bulgar çarı Simeon'un muzaffer olarak şehre girdiğini belirtir. Sonraki dönemlerde Bulgarlar ile Bizans arasındaki çatışmanın devam etmesine rağmen, şehrin rahatsız edilmediğine değinilir. Başkentin Venedik ve Frenklerin eline düşerek 57 yıl boyunca bunların egemenliğinde kaldığını ve Bizanslıların ancak Bulgarların yardımıyla onu geri aldıklarının altını çizer. En sonunda 1453'ün Mayıs ayında Türkler onu fethedip Stambol olarak adlandırırlar. Tasvirinde bu olayla ilgili ayrıntılara girmeyen Slaveykov, dipnotta Osmanlı hükümdarları arasında en yüce olarak tanımladığı II.Mehmet'in *"şanlı davası"*na Gayda'nın sonraki sayılarında yer vereceğini belirtir.

İstanbul tasvirinin devamında, şehrin coğrafi konumuna yer verilerek üçgen biçimindeki bir yarımada üzerinde bulunduğu belirtilir. Surların o günkü durumu, kimler tarafından yapıldıkları, ölçüleri, burç sayıları, yazıtlarla ilgili sunulan ayrıntılı bilgilerin yanı sıra, sıkça Slaveykov'un kişisel gözlemlerine rastlarız:

"Büyük hendeğin genişliği 28–30 adım arasymış ve şimdi bazı yerleri, üzerinde lahana yetiştirilen bahçeye çevrilmiş."

Tarihi üçgenin yüzölçümü hakkında verilen rakamların abartılı olduğu varsayımında bulunarak, sur içinde Topkapı ve diğer sarayların büyük bahçeleri,

sultan camilerinin avluları, At Meydanı ve oraya buraya serpiştirilmiş mezarlıkların evlerle kaplı alanı daralttığını belirtir.

Daha sonra Slaveykov; Haliç, deniz ve kara tarafında bulunan toplam 16 adet sur kapısının adlarını sıralar. Bizans tarih kaynaklarında görkemi yere göğe sığdırılamayan Altın Kapı'nın bulunduğu noktanın tam olarak bilinmediğine, bunun büyük olasılıkla genişletilmesi sırasında Yedikule'nin içine alındığına değinir. Topkapı dolaylarında, son Bizans imparatoru Konstantinos'un yaşamını yitirdiği yerde, Türklerin açmış olduğu ve şehre girdikleri gediğin halen kapatılmadığını ve çeşitli ağaç ve çalılıklarla kaplı olduğunu gözlemler.

İstanbul'un tepecik ve uçurumlar üzerindeki konumu, onun tablo gibi güzel ve alımlı görünmesinin yanı sıra, sağlamlığının ve bir ölçüde temizliğinin de başlıca nedenidir. Slaveykov'a göre yarımada; Boğaz, Marmara Denizi ve Trakya düzlüklerinden esen bütün çiyli ve serin rüzgarları kabul eder ve aksi halde bir yere yığılacak olan pislikler, uçurumlardan limana veya açık denize doğru akar.

Doğanın bahşettiği bu konum ayrıcalığı, çeşmelerin çokluğu, çöplerin bir kısmını süpürüp götüren akarsu bolluğu ve sık sık yağan yağmurlar tepeleri pislikten arındırırlar. Ancak yaratıcıya göre çeşitli nedenlerden dolayı şehrin içi, dış görüntüsü gibi güzel ve çekici değildir.

Slaveykov, İstanbul'u *''güzel yüzlü, ama ağzı kokan bir dilbere benzetenlerin bir yere kadar haklı olduklarını''* kabul ettikten hemen sonra, tüm eksikliklerin şehir yönetiminin gayretleriyle giderildiğini belirtir.

Bu düşüncelerinden sonra yine ana konuya döner ve korunagelmış Bizans kalıntılarından söz eder: *''Kara surları ve şimdi camii olarak kullanılan Ayasofya'yı saymazsak, bugüne bugün Bizans mimarisinden pek kalıntı yoktur.''*

İstanbul tasvirinin bu noktasında Slaveykov çok ilgi çekici bir polemiğe girer:

“Genel kanı ve özellikle bazı Yunanlı yazarların görüşleri bunun sorumluluğunun Türklere yüklenilmesi gerektiği yönündedir – güya Bizans yapılarını onlar yıkmış ve bunların mermerlerini de camii, minare ve çeşme gibi kendi toplumsal yapılarında, yetmedi – mezar taşı olarak kullanılmak amacıyla biriktirdikleri söylenir. Biz bu konuda Türkleri suçlayamayız, çünkü asıl Yunanlı geçinenler cahilliklerinden eski Yunanlıların güzel sanat eserlerini yok etmişlerdir. Tam tersi, Türkler eski eserlere olan derin saygılarından dolayı birçok yerde sayısız eskiliği koruduklarını görmüştüzdür. Bunun bir hayli örneği vardır – sur kapılarının girişindeki haçların Türklere yüklenen bağnazlığa rağmen kazınmadıklarına tanıklık ederiz.”

Ayrıca şu dipnotu düşmeyi uygun bulur:

“Biz birçok eskiliğimizin korunmasını Türklere borçluyuz. Bugüne kadar neler bulunduysa ve ileride bulunacaksa, Türklerce korunmuştur. Buna karşılık iyilikseverliklerine toz kondurulmayan Yunanlılar, önlerine gelen her eskiliği büyük gaddarlıkla yok etmişlerdir. Bizim papazlarımızın cehaleti ve kaba bağnazlığı neleri yok edip gitmiştir. Sadece biz biliriz bunların ne kadar olduğunu!”

Bizans başkentindeki 19 sarnıçtan, en büyükleri Yerebatan Sarayı ve Binbirdirek olan 8’i ayakta kalmıştır. Bu ilginç yapıların hangi amaçlarla kullanıldıkları hakkında bilgi sunan Slaveykov, *“Şu anda içlerinin boş ve kuru olduğunu ve ibrişimcilerin ipek eğirdiklerini”* gözlemler.

Daha sonra At Meydanı’nın ölçülerini, kimler tarafından, ne zaman, hangi amaçla yapıldığını aydınlatarak, bu alandaki bir çok sütundan şu anda ayakta kalan

üçünden çok ayrıntılı, küçük değişikliklerle bugün dahi geçerli olan karşılaştırmalı bilgiler sunar.

Fetihten sonra İstanbul'da inşa edilen yapılardan sanatsallık, görkem ve etki açısından ilk sırayı sultan camilerinin aldıklarını vurgular. Yapılış tarihleri bakımından bunların arasında birinci yeri Muhammediye veya Sultan Mehmet Camisi alır. Slaveykov'un en özgün yapısal özellikleri ve yapımlarında kullanılan malzemeler açısından kısaca değerlendirdiği camiler, sırasıyla Beyazıt, Selimiye, Sultan Selim, Süleymaniye, Ahmediye (*"Sultan Ahmet'in cuma günleri yaya olarak buraya gelip ustalarla beraber çalıştığı söylenir. Bazıları bu yapıyı iç düzeni açısından İstanbul'un en muhteşem camisi olarak kabul ederler"*), Şehzade, Nuruosmaniye, Laleli (*"küçük, ama muhteşem"*), Yeni Cami, Edirnekapi'daki II.Mustafa ve Üsküdar'daki III.Ahmet Camisi'dir. Bunun dışında 60'a yakın küçük, ama güzellikten yoksun olmayan ve ayrıca 200'ün üstünde daha küçük mescitler vardır.

Büyük camilerin yanlarında genelde medrese ve imaretler olup, bunlar yapısal özellikleri açısından pek dikkat çekmezler, ancak başta sultan, vezir ve diğer önde gelenlere ait türbeler gerçekten birer sanat örneğidir.

Eski yapılardan sırada sadece sur içinde sayıları 120'yi bulan hamamlar vardır, bunlar *"basık ve küçük kubbeli olup dış görünüşleriyle şehri süslemeye yaramazlar, ama içleri güzel ve geniştir."* Çok sayıdaki umumi çeşmelerin bazıları beyaz mermerleri, Arapça yazıtları ve Çin süsleme motifleriyle gerçekten güzel örnekler oluştururlar. Bulgar yaratıcıya göre, şehri ve yakın çevresini süsleyen daha yeni toplumsal yapılar arasında büyük ve geniş kışlalar, okullar, aydın ve muhteşem sultan sarayları kayda değerdir.

Slaveykov, İstanbul'daki Hristiyan tapınaklarına da değinir, ancak Fener'deki Patrikhane kilisesi hiç dikkat çekmez, aynı o yerde yapımına başlanan Bulgar kilisesi bir türlü tamamlanamamış, onun karşısında İstanbul'daki tek Bulgar taşınmazı niteliğindeki Metoh ise 1850'de bitirilmiştir.

Slaveykov, tarihi yarımada dışında bulunan Balıklı Ayazması, Eyüp, Hasköy, Galata, Pera, Tersane, Tophane, Üsküdar gibi semtlerle ilgili de kısa, ama çarpıcı bilgiler aktararak kapsamlı bir İstanbul panoraması oluşturur.

Şehre içme suyu Belgrat Ormanları'ndan su terazileri aracılığıyla getirilir. Ana liman olarak Haliç kullanılır, ama Boğaz boyundaki Arnavutköy, Tarabya, Büyükdere'de de her zaman gemilere rastlanır. İstanbul ve Boğaz banliyöleri arasındaki ulaşım, körfezdeki iki köprüünün dışında 10–12 gemi, çok sayıda ve sürekli hareket halindeki kayık ve sandallarla gerçekleştirilir.

Nereden bakılırsa bakılsın, Slaveykov'a göre, İstanbul'a hayran kalmamak olası değildir, ama yine de bu görkemli şehrin seyri için en uygun yer Üsküdar'ın başındaki tepedir: *“Oradan tüm Boğaz, Marmara, İstanbul panoraması açılır ve dünyanın en harika görüntüsü karşısında hayranlığınızı gizleyemezsiniz.”*

Slaveykov'un Gayda Gazetesi'nde yayınladığı İstanbul tasviri, Bulgar edebiyatında Osmanlı başkentiyle ilgili ilk ve kuşkusuz en kapsamlı yazıdır. Yaratıcının, kullandığı tarihsel ve coğrafi bilgilere ulaşmak için birçok kaynağa başvurduğu anlaşılır, ancak bizim açımızdan en ilgi çekici noktalar, resmi bilgi ve kuru verilerin dışına çıkıp, kendi bakış açısı ve gözlemlerini aktardığı yerlerdir. Gerçekçi ve önyargısız bir yaklaşımla okurlara Osmanlı başkentini eş ve artzamanlı tanıtır. Bu arada, birçok sözü ve terimi ilk olarak Bulgarca kullanarak bunları dile yerleştirmeye çalışır. Bundan dolayı parantez içinde Türkçe karşılıklarını vermeyi

uygun bulur. Örneğin, ‘vodni uvesi’ (su terazileri), ‘podzemni trıbi’ (künk), ‘mavzoley’ (türbe), ‘sıraçnitsa’ (imaret), ‘breşina’ (metris tabya) vs. Kişisel düşünce ve görüşlerinin büyük bir kısmını dipnotta vermeyi yeğler.

Slaveykov’un, Türklere ve şehir içindeki sanatsal bırakıtlarına yaklaşımı nesnel, önyargısız ve belirli sempati sınırlarındayken, büyük olasılıkla, yürütülen bağımsız Bulgar kilise mücadelesinin de etkisiyle, Yunanlıların ikiyüzlüğünü yermekten kaçınmaz. İstanbul’un bazı eksikliklerine biraz daha eleştirel yaklaştığı durumlarda, hemen yerel yönetimin bunu gidermeye yönelik çabalarından söz etmeyi sanki bir görev bilir.

Slaveykov’un ayrıntılı ve kapsamlı tasviri Bulgar edebiyatında İstanbul’u konu edinen yazıların temelini oluşturacak bir referans niteliği taşır. Derin tarihi, eşsiz coğrafi konumu, çeşitli kültür ve uygarlıkları barındıran zengin kültürel katmanları, eski çağa ait ve yeni yapılan anıtların uyumuyla, burası gözlerin bakmaya doyamadığı gizemli bir şehirdir.

1866 yılında kaleme aldığı **“İstanbul Boğazı”** (Tsarigradskoto ustie) başlıklı peyzaj şiirinde²¹⁰, Slaveykov doğa harikası İstanbul Boğazı’nın güzelliklerini tasvir etmeyi amaçlar. Yaratıcının bugün pek bilinmeyen bu 11 kıtalık şiiri, Bulgar edebiyatında Boğaz’ın eşsizliğini sanatsal ve estetik bir olgu olarak konu edinen yapıtların başında gelir. Sadece bazı yerlerinde uyaklar kullanılan “İstanbul Boğazı”nın, şiir tekniği açısından çok başarılı bir örnek olarak kabul edilmesi olası değildir. Yapıtın içeriğinden, yaratıcının serin bir akşamüzeri yatsı namazının ezan sesleri dalga dalga yayılıp yalıların gölgeleri Boğaz sularına düşerken, Sarayburnu yakınlarından Boğaz gezisine çıktığı izlenimi edinilir:

²¹⁰ Petko R. Slaveykov – “*Stıçineniya*”, sayfa 70, Sofya, 1974.

Serin ve çiyli bir akşamüzeri

Ay göklere tırmanırken

yüksek minareden genç bir müezzîn

yatsı namazına çağırır.

Renkli sarayların gölgeleri

boylu boyunca uzanırlar

geceleri sarı kızların

devasa gölgeleri gibi.

İşte şurada ışıklar parlamış,

orada ise sesler yükselir.

Slaveykov İstanbul'un gizemliği ve büyüğü atmosferini romantiklere özgü bir yaklaşımla canlandırır. Boğaz'ın doğal ve bâkir güzelliği aşkı çağırıştırır. Ünlü edebiyat tarihçisi Boyan Penev, sözünü ettiğimiz şiirle ilgili olumsuz eleştirisini, "odağı olmayan beceriksizce çizilmiş bir tablonun varlığı" gerekçesine dayandırır.²¹¹ Ayrıca, yapıttaki hızlı ritmin akşamüzerinin rahat ve ıssız havasıyla uyumluluk içinde olmadığına, peyzaj tabloları arasındaki geçişlerin bütünselliği sağlamayarak kaos yarattıkları yargısına varır. Slaveykov'un genelde Rus şairlerin etkisi altında yarattığı peyzaj şiirlerinden biri olan örneğimizin, içerdiği atmosfer ve kullanılan sözcükler açısından halk türküleriyle yakınlık içinde olduğu anlaşılır, çünkü folklorla özgü "yeşil ormanlar, soğuk sular" gibi tanımlamalara yer verilir. Benzetme ve karşılaştırmaların her zaman başarılı ve yerinde olmamasına rağmen,

²¹¹ Boyan Penev – "İstoriya na novata bîlgarska literatura", cilt III, sayfa 402, Sofya, 1977.

bazen ilginç örneklere de rastlanır. Şair halen Boğaz'ın görüntüsünün doğurduğu büyümlü atmosferin etkisi altındadır:

*Burada çiçek kokusu uçar,
orada da bak bir kelebek uyur
açmış kuşburnunun kucığında.
Ne tedavi edici bir yer burası!
Ne büyümlü bir iklim!
Her şey aşk ve tutku!
İşte gökyüzü, yıldızlar;
işte deniz ve dalgalar,
tatlı gecenin serin
ve çiyli nefes alışsı.
İşte orada da tatlı aşk
şarkısı şakıyan kuşcağız.
Selam olsun size, şairane
ve altın Trakya'nın deniz kıyıları!
Yeşil orman ve soğuk sulu vadiler,
aşık çiftlerin üzerinde yürüdüğü
yumuşak otlu mor çayırlar.*

III.2.2. Konstantin Veliçkov (1855–1907)

III.2.2.1. Konstantin Veliçkov – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Konstantin Veliçkov 1855 yılında Pazarcık'ta varlıklı bir ailede dünyaya gelir.²¹² Doğduğu şehirde gördüğü ilk öğrenimi sırasında yeteneği ve çalışkanlığıyla herkesin takdirini kazanıp, İstanbul'da yeni açılan Galatasaray Lisesi'ne gönderilir.

Buradan mezun olduktan (1874) sonra doğduğu şehre dönerek iki yıl Bulgarca, Fransızca, Tarih ve Coğrafya öğretmenliği, ayrıca Vidolina Okuma Yurdu'nun başkanlığını yapar. Pazarcık'taki devrim komitesinin üyesi olarak Nisan Ayaklanması'nın hazırlığında yer aldığı gerekçesiyle, başkaldırının bastırılmasından sonra tutuklanarak idam cezasına çarptırılır. Dört ay Filibe ve Edirne hapishanelerinde geçirip, ayaklanmanın bastırılması sırasında yapılan yasadışıları araştıran Avrupa Komisyonu tarafından serbest bırakılması sağlanır ve ardından İstanbul Bulgar Eksarhhanesi'nde yazman olarak göreve başlar. 1878 Berlin Kongresi kararıyla oluşturulan Doğu Rumeli eyaletinde Pazarcık İl İdari Mahkemesi başkanı (1878), Filibe Eyalet Parlamentosu milletvekilliği ve Halk Eğitimi Bakanı (1884–1885) görevlerini üstlenir. Bu arada, 1880–1881'de Fransa'da hukuk öğrenimi görür, ayrıca Bulgaristan Prensliği 4.Dönem Halk Parlamentosu'nda milletvekilliği yapar (1886). Stefan Stambolov'un darbe yoluyla devlet yönetimini ele geçirdiği sırada Macaristan'da tatilde bulunur ve tutuklanma kaygısıyla ülkesine dönemez. Ziyaretini üç ay daha uzatır ve oradan İtalya'ya geçerek, yerleşmiş olduğu Floransa'da resim sanatı okur (1887–1889). Aynı yıllarda klasik İtalyan sanatıyla çok

²¹² Konstantin Veliçkov'un yaşamıyla ilgili daha ayrıntılı olarak, bkz. 1.*Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt I, sayfa 209-210, Sofya, 1976; 2.Stefan Popvasilev – *“Konstantin Veliçkov – ličnost i tvorčestvo”*, 1926, Kazanlık; 3.www.slovo.bg.)

yakından ilgilenerek onu özümser. Maddi olanaksızlıklardan dolayı İtalya'yı terk etmek zorunda kalmasının ardından, gençlik yıllarını geçirdiği İstanbul'a gelir. Bu dönemde yaratıcılığını okulların gereksinimleri için çeşitli derlemeler hazırlayarak sürdürür.

Stefan Stambolov yönetimden düşünceye kadar İstanbul'da gönüllü sürgün olarak kalır. Haziran 1894 başlarında 8 yıllık ayrılığın ardından ülkesine döner ve kendisini politik ve parlamenter yaşama adar. Halk Partisi yönetici üyesi olarak 8.Dönem Parlamento'da milletvekilliği yapar. Sırasıyla Umumi Binalar ve İletişim (1894), Halk Eğitimi (1894–1897), Ticaret ve Tarım (1897–1898) bakanlığı görevlerinde bulunduktan sonra, İlerici Liberal Partisi'ne geçer. 1902–1904 döneminde Belgrat'a diplomat olarak atanan Veliçkov, daha sonra geri alınarak emekliliğe sevk edilir.

Ülkesinin toplumsal ve politik gerçeklerinin derin hayal kırıklığına uğrattığı yaratıcı, ağır hastalığına rağmen yurt dışına çıkma kararı alır ve İsviçre'de Grenoble yolunda yaşamını yitirir.

Daha gençlik yıllarından başlayarak edebiyat ve resim sanatına yakın ilgi duyan Veliçkov, ilk özgün şiir, drama veya çevirilerini İstanbul'da çıkan Bulgar dergi ve gazetelerinde yayınlar. 1878'den sonra Filibe'de çıkarılan Narodniy glas (Halkın Sesi) Gazetesi redaktörlüğünün yanı sıra, etkin bir şekilde edebiyatla ilgilenir, ayrıca öykü, uzun öykü ve okuma kitapları derler. Avrupa edebiyatının en ünlü yaratıcı ve yapıtlarını kendi çevirileriyle Bulgar okuruna tanıtır (1884). İvan Vazov ile beraber Nauka (Bilim, 1881–1884) Dergisi'ni yayımlar, daha sonra yine ikisi salt edebiyat içerikli ilk süreli yayınlardan biri sayılan Zora (Tan, 1885) Dergisi'nin yayın hayatını başlatırlar. Bulgaristan'da edebiyat eğitimi alanında büyük

bir boşluğu ve eksiği gideren “Genel Edebiyat Tarihi” kitabını hazırlar. Veliçkov’un İstanbul’daki yılları (1891–1894) çok verimli geçer. Burada “*İstanbul Soneleri*”nin (*Tsarigradski soneti*) büyük kısmını kaleme alır, “*Roma Mektupları*”nı (*Pisma ot Rim*) tamamlayarak “*Zindanda*” (*V temnitsata*) başlığı altında Nisan Ayaklanması’yla ilgili anılarını yazar. Uçeniçeska beseda (Öğrencilerle Sohbet, 1900) ve Letopisi (Tarih, 1899–1905) dergilerini yayımlar. Onun inisiyatifiyle Sofya’da bugün Güzel Sanatlar Akademisi adını taşıyan Yüksek Resim Okulu’nun temelleri atılır, Halk Eğitimi Bakanlığı’na bağlı Yüksek Öğretim Kurulu oluşturulur. Bakanlık döneminde her çıkan kitaptan ikişer adet Sofya ve Filibe’deki kütüphaneler için ayrılmasını yasalaştıran, tiyatro yönetmeni ve oyuncularını devlet bursuyla yurtdışına gönderen Veliçkov’un, Bulgar kültürüne yaptığı katkıları yadsınamaz. Etkin çevirmenliği (Sophokles, Dante, Petrarca, Moliere, Puşkin, Nekrasov, Yazıykov) ve eleştirmenliğiyle genç kuşakların edebiyat ufğunun genişletilmesini amaçlayan Konstantin Veliçkov’un, yaptığı resimleri birçok ulusal ve özel galerilerde yer alır. Drama dalında da kaleminden deneyen yaratıcı, genelde yabancı konu ve ortamları seçerek çağın güncel sorunlarını yakalayamaz ve bu alanda pek başarılı örnekler sunamaz.

III.2.2.2. Konstantin Veliçkov ve İstanbul

Konstantin Veliçkov İstanbul’a ilk olarak 13 yaşındayken gelir. 1868’de eğitime açılan Galatasaray Lisesi’ne Pazarcık’tan yatılı okuyacak bir kişi istenilince, çalışkanlığı ve çok yönlü ilgilerinden dolayı, onun gönderilmesi uygun görülür. Böylece büyük bir heves ve istekle Eylül 1868’de Galatasaray Lisesi’nde başladığı eğitimini 1874 yılında ‘licencie en litterature’ diplomasıyla tamamlar.

Burada kaldığı 6 yıl içinde Fransızca'yı öğrenmenin yanı sıra, edebiyat alanındaki bilgilerini artırır, bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesini yakından izleyerek, bu hareketin etkin üyeleri, ayrıca yaşamının sonuna kadar büyük yakınlık ve birliktelik içinde olacağı İvan Vazov ile tanışır.

17 yaşındayken Galatasaray Lisesi'nde öğrenciliği sırasında Victor Hugo'nun "*Lucrece Borgia*" ve Puşkin'in "*Deniz Kızı*" (Rusalka) poemasını Bulgarca'ya çevirir. Özellikle "*Nevena ile Svetoslav*" başlıklı özgün dramının 1872 yılında İstanbul Gedikpaşa'daki Osmaniye Tiyatrosu'nda büyük başarıyla sahnelenmesi, yaratıcılık alanında ilk adımlarını atan genç Veliçkov'un ününü artırır. Başrollerin birinde kendisinin oynamış olduğu bu piyes, aynı zamanda İstanbul'da sahnelenen ilk Bulgar tiyatro yapıtı olma özelliğini taşır.

İlk şiirini 19 yaşındayken, İstanbul'da çıkan Çitalište Dergisi'nde yayınlar. Nisan Ayaklanması'na katılmaktan dolayı tutukluluğunun ardından, 1876'dan 1877'nin yaz aylarında Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlamasına kadar İstanbul Bulgar Eksarhhanesi'nde yazmanlık görevini üstlenir.

Düşmüş olduğu maddi sıkıntılardan dolayı terk ettiği İtalya'daki gönüllü sürgünlüğünü 1891'den sonra İstanbul'da sürdürür ve 1894 ortalarına kadar burada kalır. Bulgar Eksarhhanesi tarafından önce Selanik Erkek, daha sonra İstanbul Bulgar Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olarak gönderilir (1890–1891).

Konstantin Veliçkov'un yaratıcılığında "ikinci İstanbul dönemi" olarak tanımlayabileceğimiz 1891–1894 yılları olağanüstü verimli geçer. Arşivindeki 31.12.1892 tarihli bir mektupta, "*Bu kışı, iklimin oldukça daha yumuşak ve çok yararlı olduğu Heybeliada'da geçiriyorum*", diye belirtir.²¹³ Daha somut olarak

²¹³ Veliçko Vilçev – "*Literaturen arhiv. Tom VII. Konstantin Veliçkov*", sayfa 318, Sofya, 1979.

Aralık 1893–Nisan 1894 arası adanın en düzgünü kabul edilen La Greece Oteli'ne yerleştiği ve “*İstanbul Soneleri*”nin büyük bir kısmını burada kaleme aldığı bilinir.

III.2.2.3. “*İstanbul Soneleri*” (Tsarigradski soneti)

“*İstanbul Soneleri*”, gerek Veliçkov’un kişisel yaratıcılığı, gerek Bulgar şiirinin tarihsel gelişimi açısından önemli bir yer tutar. 1899 yılında bu başlık altında yayımlanan kitapta sayıları 49 olan “*İstanbul Soneleri*”nin yanı sıra “*İtalyan Soneleri*” (21), çeviri niteliğindeki “*Petrarca Soneleri*” (14) ve “*Heredia Soneleri*” (3) birleştirilir.

Başlıktaki Tsarigradski (İstanbul) sıfatı, sonelerin adı geçen şehir hakkında yaratıldıkları veya sadece onu konu edindiklerinden değil, bunların büyük bir kısmının burada yazıldığına işaret eder. Bir çoğunun, yıllarca vatanından uzakta sürgün yaşamı sürdüren şairin çektiği memleket hasreti ve aile özleminden kaynaklanan hüznle yoğrulduğu bu yapıtların bazıları, 1892’den başlayarak Mısır (Düşün), Bılgarska sbirka (Bulgar Derlemesi), Jivot (Yaşam), Bılgarski pregled, İzkustvo (Sanat), Progres (İlerleme) başlıklı dergilerde okurla buluşurlar.

Böylece; 13.yüzyılda İtalya’da canzone’ler²¹⁴ temelinde ortaya çıkarak Francesco Petrarca (1304–1374) aracılığıyla yaygınlaşan, genelde sarmal veya çapraz uyaklı iki dörtlük (quatrain) ve iki üçlükten (terzetto) oluşup sabit şiir türleri arasında bulunan sone²¹⁵, Bulgar şiirinde de kendine yer edinir. Her biri bitmiş ve

²¹⁴ Canzone (İtal.) – İtalyan edebiyatında iki eşit kıtadan meydana gelen, bazen sonuncusu daha kısa olan küçük lirik şiir. (Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, cilt 10, sayfa 475).

²¹⁵ Bkz. 1.*Reçnik na literaturnite termini*, sayfa 647-648, Sofya, 1980; 2.*Literaturniy entsiklopedičeskiy slovar*, sayfa 411-412, Moskova, 1987; 3.Aleksandır Panov – “*Teoriya na literaturata*”, sayfa 127-128, Sofya, 2000.

kendi içinde bir bütünlük oluşturan dörtlüklerin ilkinde konunun ortaya konması, diğerinde de bunun açılarak geliştirilmesi gerekir. Belirli ve kesin kurallar olmadığından farklı şekilde uyaklanan üçlüklerin ilkinde kontrast, karşıt, zıt bir düşünce seslendirilir, ikincisinde de ana fikir ve duygunun sentezi yapılır. Genelde soneyle şiir dilinin inceliği ve etkileyiciliği kullanılarak bir doğa tablosu, kişisel yaşamdan kesitler veya güçlü duygular ifade edilir.

Bulgar şiirinin gelişim sürecinde Veliçkov'dan önce İvan Vazov'un da sone denemeleri vardır, ancak '*İstanbul Soneleri*'nin yaratıcısıyla bu türün yaygınlık kazandığını ve gerçek kimliğine kavuştuğunu öne sürmek abartılı olmaz. Veliçkov'un bu sabit şiir türüne ilgi ve eğilimine, İtalya'da geçirdiği yıllarda çevirilerini yaptığı Petrarca soneleri ipuçları verir.

Klasikleşmiş şeklinin uyak yapısı *abba abba ccd ede* olarak belirtilen sonenin, Konstantin Veliçkov örneklerinde 9 farklı modeli kullanıldığına tanıklık ederiz.

25 sonenin (bunlar II, III, V, VII, XII, XIV, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXVI, XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVIII) abab abab cdc dcd, 10 tanesinin (IX, X, XVI, XVII, XXV, XXVII, XXVIII, XXXIII, XXXV, XXXIX) abab abab cdc ddc, 3'ünde (XI, XV, XXVII) abab abab cdd cdc, 2'sinde (I, VI) abab abba cdc dcd, 2'sinde (IV, XLIX) abba abab cdc dcd, 2'sinde (VII, XLVI) abba abba cdc dcd, 2 tanesinde (XXIII, XLVII) abba abba cdd ccd, 2'sinde (XIII, XXXIV) abab abab cdc cdd, 1'inde (XX) abab abab cdc dcc olmak üzere çapraz ve sarmal uyak modelleri kullanımı benimsenmiştir.

Nostalji ve özlem duygularının ağır bastığı “*İstanbul Soneleri*”ni, övgü konusunda pek titiz olan Penço Slaveykov olumlu karşılar: “*Şair yönüyle Veliçkov dikkatimi ilk defa “İstanbul Soneleri”yle çekti*”, diye belirttikten sonra şekilsel eksikliklerine rağmen, içerik ve özgünlük açısından bunları başarılı bulur.²¹⁶ Genel değerlendirmelerde, Veliçkov şiirinin tacı olarak nitelenen soneler, gönüllü sürgünlük döneminde yaratıcının belleğine kazınan izlenim, heyecan ve ruh halinin yansımaları olarak algılanırlar.²¹⁷

“*İstanbul Soneleri*”nin bir başka yenilikçi ve değerli yönü, ilk olarak Bulgar şiirinde genel anlamıyla denizin lirik peyzajın bir parçası haline getirilmesi ve insanın ruh halinin su kütesinin değişkenliğiyle bağlılığını göstermesidir.²¹⁸ Konstantin Veliçkov denizi; fırtına, durgunluk, dinginlik, güneşli gün veya dolunay gibi farklı doğal durumlarında empresyonist bir ressam yaklaşımıyla tasvir eder. Düzlüğün çocuğu olan Veliçkov, denizin farklı nüanslarını ustaca yakalayarak devasa su kütesini sürgünün iç dünyası, duygu ve ruh halinin yansıtılmasında bir araç olarak kullanır. Dramada ilk lirik olarak bilinen Veliçkov, aynı zamanda Bulgar şiirindeki ilk marinisttir. Şairin denizi daha çok gündüz dalgalandığı ve kayalıkları dövdüğünde değil, yorgun geçen günün ardından geceleri dinlenirken yansıtmaya eğilimli olduğunu görürüz. Çünkü bir sürgünün ayrılık ve yalnızlıktan doğan hüznü ve acısı, geçmişin anılarını canlandırdığı günbatımı saatleri, denizin akşam ve gece tablosuyla uyum içindedir. Sanki tüm doğa hüznü içindeki şairin duygularını paylaşır. Veliçkov’un sonelerinde, bir ressam plastiğiyle çizilen tablolara durağanlık

²¹⁶ Penço Slaveykov – “*İzbrani sıçineniya*”, cilt VI, sayfa 336, Sofya, 1940.

²¹⁷ İvan Sestrimski – “*Konstantin Veliçkov. İzbrani proizvedeniya*”, sayfa 3, Sofya, 1980.

²¹⁸ Margarita Bradistilova – “*Narodna sıdба i tvorçeska uçast*”, sayfa 146, Sofya, 2001.

ve pastel tonlar özgüdür. Peyzaj kendi başına bir anlam taşımayarak her zaman şairin iç dünyasıyla bağlı, Marmara Denizi ise onun düşünce ve duygularının akıtıldığı bir fondur. Sakin, ıssız günbatımı saatlerinde üstün gelen duygu memleket sevgisi, vatan hasreti ve aile özlemidir.²¹⁹ Şairin vatanına duyduğu sınırsız sevgi ve bağlılık adeta dinsel bir külte dönüşür. Vatan, şair için kutsal bir varlıktır, onu yüreğinde taşır ve mihrabı önünde saygıyla eğilir. Yalnızlık duygusunun yanı sıra, bazı sonelerde yazgıyı kabullenme ve ona boyun eğme düşüncesi baskın gelir.

Yapısal özellikleri yüksek düzeyde şiir tekniği ve ustalığı gerektirdiğinden dolayı sonenin zor bir tür olduğu kabul edilir. Veliçkov'un "*İstanbul Soneleri*"nde başarılı örneklerin yanı sıra, sıfat zenginliğinden yoksun, şekil ve içerik bütünlüğünün sağlanamadığı yapıtların sayısı da az değildir.

III.2.2.3.1. "*İstanbul Soneleri*"nde İstanbul

Vatan hasreti ve özleminin baskın gelen duygular olduğu "*İstanbul Soneleri*"nde, ilgi çekici şehir tabloları çizilerek yerel atmosferin de yansıtıldığına tanıklık ederiz. Bunların kentin kendisiyle ilgili olduğu gibi, Marmara'yı, daha somut olarak Heybeliada'yı da kapsadıkları anlaşılır. Duygu ve düşünceleri uzaklardaki ve erişilmez vatanına uçan Veliçkov'un dikkatinin, bazen yerel yaşamın kültürel ve dinsel ayrıntılarına da odaklandığını görürüz. Şair, coşkulu gençlik yıllarının geçtiği, yaşamının baharında gökte yıldız gibi bunca hayalinin parıldadığı, denizde büyüli bir fener, fırtına ve gece karanlığında ışığı olan bu kentin yerel özelliklerini de sonelerine konu edinir.

²¹⁹ M.M.İvanov – "*Konstantin Veliçkov i negovite "Tsarigradski soneti"*", sayfa 21, Plovdiv, 1931.

Örneğin, “*Aniden Mescidin Kapısı Önünde...*” (Vnezapno, na meçeta do vratata...) başlığı altındaki VIII.sonede, cami kapısında “*Sadece sen, ey yüce Allah, / insanların kalbini okursun! / Benim duamı kabul buyur!’*”, diye haykıran Abdullah, orada bulunanlara biraz önce sarraf Hasan’ın onun dilenci kutusuna elini uzattığını anlatır. Ancak varsıl sarrafın gönlünden ne koptuğunu görmek için merakla kutusuna eğilince, dilenci soyulmuş olduğunun farkına varır.

“*Bugün Kutlu Bir Bayram Günü...*” (Dnes svetil e bayryam...) başlıklı XXIV.sonede, müezzinin sesi yüksek minareden yayılırken, yüzlerce inanan eski caminin yolunu tutar. Ansızın yaşlı bir derviş önlerine dikilir ve korkunç sesiyle Ramazan ayında yüce emirlere uymayarak orucunu tutmayan utanmazların oradan defolmalarını haykırır. Kalabalığın içinden yoksul, neredeyse üstü başı çıplak bir dilenci çıkar, ancak derviş hemen ona sarılır ve: “*Bu sert emrim senin için değil, / asıl suçlular susuyor. / Ne mutlu sana ki / Tanrıyı aldatmak istemedin!*”, der.

Görüldüğü gibi, bu iki sonede Veliçkov, İstanbul’un Türk-İslam kimliğine değinir ve yerel kültüre ait sahneler canlandırarak doğruluk, dürüstlük gibi evrensel değerlerle ilgili mesajlar verir.

Sonelerini yazdığı yıllarda İstanbul Bulgar Eksarhhanesi’nde görevli olarak Bulgar kilisesi sorunlarına yakınlık içinde bulunan şairin iki yapıtının, Haliç kıyılarındaki Fener ile ilgili olduğunu görürüz. Bunların ilki olan “*Fener! Ne gizemli bir ad...*” (Fener! Magičeskoto ime...) başlıklı XXV.sonede, şair bu semtin adını duyduğunda dahi çok sıcak duygu ve heyecana kapılır, çünkü burasını “*halk ülküsünün gerçekleştirildiği yer*” olarak görür ve yaşamlarını bağımsız kilise mücadelesine adanmış kişilerin ruhları önünde saygıyla eğilmek ister. Sonraki sonelerde yıkılmayı bekleyen eski ahşap Bulgar kilisesini ve “*kutsal bir*

mücadelenin görkemli amblemi'' olarak tanımladığı, o yıllarda yapımına başlanan Sveti Stefan Kilisesi'ni dizelerine taşıyarak, onu *''değer bilir bir halkın / gönlünden yükselen anıt''* gibi algılar.

Sürgündeki şairin vatan özlemini yansıtan sonelerin dizelerine, İstanbul'un büyüğü güzellikleri de aktarılır. Kentin kuşkusuz 'prensesi' Boğaz söz konusu olunca, Veliçkov seçkin sıfat ve tanımlamalar kullanmaya özen gösterir. Örneğin, XLIV.sonede *''uzaklarda, görkemli İstanbul'un ufkunda / güneşin son ışınları sönüyor''*, diye okuruz. XLVI.'sında ise olağanüstü başarılı bir İstanbul silueti çizilir:

Sarp kıyıda bakıyorum. Denizin

üzerine kesif bir sabah sisi çökmüş.

Güneş doğuyor. Göklerden fırlattığı

ince ok ışınları sisi deliyor.

İnanılmaz bir gün. Büyülenmiş gözlerim

denizin sonsuzluğu üzerinde uçuyor. Tepelerinin

göksel maviliğinde mucizevi İstanbul şehri,

uzaklarda incimsi bir görüntü içinde parlıyor.

Konstantin Veliçkov'un *''İstanbul Soneleri''*nde çeşitli kültür ve dinlerin beşiği, evrensellekle yerelliğinin iç içe geçtiği şehir, gözlerin doyamadığı büyüğü, göksel, sürekli parıltılar içinde yüzen, uzaktan bakınca inciye andıran erişilmez bir yer olarak algılanır ve tasvir edilir.

52 yıllık yaşamının yaklaşık 12'sini İstanbul'da geçiren, geniş ufuklara yelken açmasını sağlayan eğitimini tamamlayıp, yaratıcılık alanındaki ilk adımlarını burada atarak adını duyuran, bağımsızlığa kavuşan ülkesindeki değişimlerden sonra

kurtuluşu yine bu kıyılarda arayan Veliçkov'un, düzyazılarında da bu kentin tasvirini sürdürdüğüne tanık oluruz. Gönüllü sürgünlüğünün İtalya dönüşü, *“çocukluk yıllarının geçtiği bu yerlere”* yerleşen Veliçkov, şehirle ilgili düşünce ve duygularını önce çeşitli süreli yayınlarda yayınlanan, daha sonra *“İstanbul Anı ve İzlenimleri”* (Vızpominaniya i vpeçatleniya ot Tsarigrad) başlığı altında derlenen *“Fener’e Bir Gezi”* (Edna razhodka do Fener), *“Balkapanı Hanı”* (Balkapan han) ve konumuzla ilgisinden dolayı üzerinde daha ayrıntılı duracağımız *“Çamlıca”* yazılarında paylaşır.

“Kayıkla Üsküdar’a geçtik”, diye başlayan gezi notları, anı, makale karışımı bu yazının, Bulgar edebiyatında İstanbul’la ilgili yapılan en şiirsel ve felsefi tasvirlerden biri olduğu söylenebilir. Denizden İstanbul’un eşsiz görünümüne değindikten sonra, Boğaz’ın hızlı akıntısını kendi yararlarına kullanmayı beceren usta kayıkçılardan söz eden Veliçkov, şehrin romantik simgesi Kız Kulesi’yle ilgili söylencelere detaylı yer ayırmayı göz ardı etmeyerek, 15–20 dakikada bir kıyıdan diğerine değil, bir dünyadan başkasına geçmenin bilincini taşır:

“Birkaç kuruş karşılığında iki uygarlık arasındaki mesafeyi kat etmiştik. Üsküdar atmosfer ve ortamıyla tam bir Asya ve Türk şehrinde olduğunuzu hissettiriyor.”

Burasının dar ve eğri sokakları, kimsenin ne düzelttiği, ne de yıktığı çelimsiz yapıları, yazara Avrupa şehir plancılığının 1872 yangınından sonra dahi Üsküdar’a uğramayan bir olgu olduğunu düşündürür. Evlerin biçimsel tekdüzeliğini, devasa ahşap binaların melankolik dış yüzeylerini betimledikten sonra, iskelenin iki adım ötesinde kurulan çarşıdaki renkli giysili satıcıları, kahveci, berber, hamalları canlandırarak Doğu özgünlüğüyle bezeli bir tablo yaratır.

Amacı Çamlıca tepesine erişmek olan Veliçkov, bağ ve bahçeler arasından yoluna devam ederken bir Ermeni grubunun temsiller verdiği ahşap bir tiyatronun yanından geçer. Gezi notlarının bu noktasında, ilk olarak Bulgar okurlarına repertuarını ağırlıklı olarak sansasyonel Fransız dram ve komedyalarının oluşturduğu Türk tiyatrosuyla ilgili bilgiler sunulur. Oyuncu ve çevirmenlerin Ermeni asıllı olduklarını vurgulayarak, Abdülaziz döneminde ulusal Türk tiyatrosunun oluşturulması düşüncesine ağırlık verildiğinden söz eder. Bu alanda engin bilgilere sahip olan Veliçkov, Namık Kemal'in "Vatan veyahut Silistre" piyesinin konu ve içeriğini ayrıntılarıyla aktarır. Veliçkov'a göre, sahnelenmesini de, okunmasını da yasaklayan sansürden dolayı, "ulusal Türk tiyatrosu doğmadan önce ölür." Daha sonra faytonla ulaştığı Küçük Çamlıca'dan, asıl amacı olan Büyük Çamlıca'ya yaya tırmanır. Buradan açılan manzarayı, "insan gözünün görebileceği en büyülü panorama" olarak niteleyen Veliçkov, İstanbül'un Çamlıca ykseltisinden yapılmış en başarılı tasvirlerinden birine imza atar:

"Gözlerimle tüm İstanbül'u kucaklıyordum. Bu eşsiz, tasvir edilemez görüntü insanı adeta şaşkına çeviriyor. Bir ara sayıkladığımın farkına vardım. Gözlerim; sanki kendini aşmak istemiş olan doğanın buraya yığdığı tüm güzellik ve mucizelerden şaşkına dönerek, Boğaz dalgalarının saydam maviliği, yükseltiler, renkli vadiler, sayısız köyler üzerinde çılgınca dolaşıyordu. Etrafına attığın her bakışta izlenimler değişiyor, sanki gizil bir dairenin ortasında bulunduğunu duyumsuyorsun ve gözünün önüne gelen her şey hayal gücünü değsete düşürerek, yüreğinden hayranlık çığlıkları kopartıyor."

amlıca doruğundan, yedi tepenin omuzlarına 'konmuş' şehri betimlemeye devam eder:

“Tepelerin doruklarında diğer yapılar üzerindeki egemenliklerini vurgulayan cami kubbeleri ve minarelerin cesurca mavi göklere uzandıkları görülür.”

Tarihi yarımadaadaki tüm sultan camilerinin adlarını sıralayarak, *“Türk tarihinin en şanlı kişilerinin adları dinsel anıtlarla bağlı olması, şehrin üzerine sanki bir şan halesi çizer. İstanbul, İslamiyet’in coşkulu bir methiyesi olarak algılanabilir. Bu sınırsız uzamın kıyı, yükselti ve vadilerinde görebildiğimiz her şey burada İslam’ın şan ve yüceliğini ilan etmektedir.”*

Anılarla bezeli bu yolculuk notlarında, Veliçkov, İstanbul’un sadece panoramik tasviriyle yetinmeyerek, uzun yıllarını burada geçirmiş olmasının verdiği deneyim ve yetkinlikle, şehrin ruhunu felsefi yorumlarıyla yoğurur. İstanbul’un sadece coğrafi değil, dünya uygarlıklar tarihindeki kavşak konumunu vurgulayarak, 15.yüzyılın ortasından itibaren burada gerçekleştirilen derin ve köklü kültürel değişime değinir.

III.2.3. İvan Vazov (1850–1921)

III.2.3.1. İvan Vazov – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Ulusal Bulgar edebiyatının ‘ulu çınarı’ İvan Vazov, 1850 yılında Koca Balkan’ın güney eteklerinde bulunan şirin Sopot kasabasında orta halli bir tüccarın ailesinde dünyaya gelir.²²⁰ Doğduğu yerde tamamladığı ilk ve orta öğreniminden sonra, ticaretle uğraşmanın ön koşulu olan Türkçe ve Yunanca’yı öğrenmesi için Filibe’ye gönderilir. Burada daha çok Rusça ve Fransızca üzerinde yoğunlaşarak, Avrupa ve Slav edebiyatlarının zengin gelenekleriyle tanışır. Babasından gizlice

²²⁰ Bkz. 1.*Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt I, sayfa 172-186, Sofya, 1976; 2.Veliçko Vılçev – *“İvan Vazov – jiznen i tvorçeski pıt”*, Sofya, 1968.

dükkanın hesap defterlerine ilk şiirlerini karalamaya başlayan Vazov, 1870'te Romanya'ya amcasının yanına tüccarlık mesleğini öğrenmeye gönderilir. Ancak edebiyatçı olmaya kesin kararlı genç, babasının tüccarlıkla ilgili umutlarını boşa çıkararak mülteci gazete ve dergilerinde yayımlanan ilk şiirleriyle, ilgili çevrelerin dikkatini üzerine çekmeyi başarır. Kısa sürede Romanya'nın tüm Bulgar devrimci merkezlerini dolaşarak dönemin önde gelen kişilikleriyle ilişki kurar. Sonraki yıllarda Vazov'u Mustafapaşa'da öğretmen (1872–1873) ve Pernik'te Avrupalı demiryolu mühendislerinin çevirmeni (1873–1875) olarak görürüz. 1876 Nisan Ayaklanması arifesinde gizlice İstanbul üzerinden Romanya'ya geçer ve 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı'na kadar kaldığı bu ülkede ilk şiir derlemelerini ('*Bayrak ve Kaval*', Pryaporets i gusla, 1876; '*Bulgaristan'ın Hüzünleri*', Tıgite na Bilgariya, 1877) yayımlar. Bağımsızlığın ilk yıllarında Zıştovi ve Rusçuk valiliklerinde ve Berkofça Mahkemesi'nde çeşitli resmi görevler üstlenir, ayrıca halk yaratıcılığının esini ve etkisiyle poemalar yazar. 1880–1886 döneminde yerleşmiş olduğu Doğu Rumeli Eyaleti'nin başkenti Filibe'de Halkın Sesi (Narodniy glas) Gazetesi'nin yanı sıra Zora (Tan) ve Nauka (Bilim) dergilerini yayımlamaya başlar, bu arada toplumsal ve kültürel etkinliklere katılır. Yaratıcılığı açısından gayet verimli ve Vazov'un diğer edebi türlerde de yeteneğini denemeye başladığı bu dönemin önemli başlıkları arasında, övgü şiirleri içeren '*Unutulmuşların Epopesi*' (*Epopeya na zabravenite*), '*Horlananlar*' (*Nemili-nedragi*, 1883) ve '*Amcazadeler*' (*Çiçovtsi*, 1885) başlıklı uzun öyküleri gelir. İki kardeş Slav halkını karşı karşıya getiren 1885 Sırp-Bulgar Savaşı'nın anlamsızlığından duyduğu rahatsızlığı ve tüm olumsuzluklara rağmen sıradan Bulgar askerinin sergilediği kahramanlıkları '*Slivnitsa*' (1886) adlı şiir kitabında dile getirir. Bulgaristan'ı Rus etkisinden koparmaya yönelik politika

yürüten dönemin başbakanı Stefan Stambolov'un Rusofillere uyguladığı baskılar, Vazov'u İstanbul üzerinden Odessa'ya kaçmaya zorlar. 1886–1889 yılları arasında ayrı kaldığı memleketine duyduğu özlem ve nostaljiyi bastırmak için "*Boyunduruk Altında*" (*Pod igoto*) başlıklı romanını yazmaya başlar. 40'ın üzerinde yabancı dile çevrilen bu yapıt, aynı zamanda Bulgar edebiyatının klasik anlamda ilk romanı olma özelliğini taşır. Fransız macera romanı etkisinde kaleme aldığı yapıtında, Vazov, Bulgarların Osmanlı yönetimi altındaki yaşamlarından bir kesit sunar. Ülkesine dönünce (1889) Sofya'ya yerleşen Vazov, bağımsızlık sonrası Bulgaristan'ın toplumsal düzenini eleştirel, kara mizah dozunun yüksek olduğu ve redaktörlüğünü yaptığı Dennitsa (Sabah Yıldızı) Dergisi'nde yayınladığı klasikleşmiş kısa öykülerinde yansıtır. Milletvekili seçilerek Konstantin Stoilov kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı (1897–1899) görevini üstlendiği dönem, yaratıcılık açısından kısır, ama sonraki yıllarda yazacağı komedyelerinde malzeme olarak kullanacağı gözlem ve deneyim edinme açısından verimli ve bir anlamda yararlıdır.

Yaşamının son yirmi yılını, ağırlıklı olarak çıktığı yurtiçi gezileri ve yaratıcılıkla dolduran Vazov, edebiyatın tüm türlerinde yapıtlar üretmeye devam eder. Bulgar Ortaçağının önemli olay ve kişilikleri hakkında uzun öykü ve piyesler yazar, 1912–1913 Balkan Savaşlarını yakından izler ve özellikle o dönem şiirlerinde, bazen ulusal duygularını dizginleyemeyerek aşırılığa kaçtığı sezilir ("*Zaferlerin Gürültüsü Altında*", Pod gırma na pobedite, 1914), ömrünün son deminde aşk şiirlerini yayınlamayı uygun görür ("*Leylak Kokuları*", Lyulyakıt mi zamirisa, 1919).

1921'de Sofya'da yaşamını yitirir. Yapıtları 22 ciltte derlenen, Bulgar edebiyatının Homeros'u, profesyonel anlamda ilk yazarı, klasiği ve 'patriği', halk

şairi Vazov'un mezarı, başkent Sofya'nın Aleksandır Nevski Katedrali ve Ayasofya Kilisesi arasındaki en ayrıcalıklı köşesinde bulunur.

III.2.3.2. İvan Vazov ve İstanbul

Bulgar şairleri ölçütlerine göre²²¹ çok uzun sayılan 71 yıllık yaşamının farklı evrelerinde, çeşitli amaç ve nedenlerle, İvan Vazov birkaç defa Boğaz'ın incisi İstanbul'u ziyaret eder. Daha gençlik yıllarında 'halk şairi' gibi ayrıcalıklı bir unvana kavuşan Vazov, Osmanlı başkentine ilk olarak halen bağımsız kilise tartışmaları yankılarının devam ettiği 1872'de – ‘*yoksul, hasta, çaresiz*’²²² – bulunduğu Romanya'dan Karadeniz üzerinden buradaki Bulgar gazete ve dergilerinde iş bulma umuduyla gelerek, Kumkapı'da kuyumculuk yapan bir yakınının yanına yerleşir. Bir gece geç saatlerde Beyoğlu dönüşü Galata Köprüsü girişinde devriye gezen görevliler şapkasından kuşkulanırlar ve hapishaneden etkili yakınının yardımıyla kurtarılır. İstanbul'da umduğunu bulamayan, ayrıca Petko Slaveykov ile arzuladığı bağı kuramayan Vazov, burada daha uzun zaman kalamayacağını anlayıp Okuma Yurdu'nun önerisiyle öğretmen olarak Mustafapaşa'ya gider.

İstanbul'a ikinci defa 1876 Nisan Ayaklanması arifesinde, ‘*eziklik içinde, yitirilmiş özgüven, kanlı olaylardan ürküntüsü ve korkaklığının utancıyla*’²²³ gelir ve

²²¹ Bulgaristan, şiirsel bir tanıma göre ‘‘genç ölen şairler ülkesi’’dir. Gerçekten ulusal Bulgar şiirinin önde gelen temsilcileri yaşamlarını çok genç yaşlarda yitirirler. Örneğin, Hristo Botev – 28, Peyo Yavorov – 36, Dimitir Boyaciev – 31, Dimço Debelyanov – 29, Hristo Smirnenski – 25, Geo Milev – 30, Aleksandır Vutimski – 24, Nikola Vaptsarov – 33, vs.

²²² İvan Vazov – ‘‘*Sıbrani sıçineniya*’’, cilt XX, sayfa 16, Sofya, 1957.

²²³ a.g.e., cilt XIX, sayfa 79.

birkaç gün Balkapanı Hanı'nda Kaloferli bir tüccarın dükkanında gizlendikten sonra, büyük sıkıntılarla bir gemiye atlayarak Sulina–Galats üzerinden İbraila'ya geçer.

Bağımsızlıktan sonra uzun zamandır hayal ettiği İtalya gezisine İstanbul'dan demir alan bir Fransız gemisiyle çıkar, dönüşte yine buraya uğrar, ancak bununla ilgili bırakmış olabileceği tanıklıklara rastlayamayız.

Vazov'un İstanbul'a bir sonraki gelişi, 1886'da knez Aleksandır Batenberg'in tahttan indirilişinden sonra ülke yönetimini ele geçiren Stefan Stambolov'un Rusya yandaşlarını kovuşturmaya başladığı döneme rastlar. Çok tehlikeli sınır maceraları atlatarak Osmanlı başkentine ulaşan şair, burada bir yıl kadar, önce otelde, daha sonra kirada kalarak Bobçev, Veliçkov, Milarov gibi yandaşlarıyla yazışır, ancak İstanbul'un "*baskıcı entrika ve dedikodu ortamından bıkip*"²²⁴ ve şehri can sıkıcı olarak Ocak 1887'de Nahimov adlı bir Rus gemisiyle Odessa'ya geçer. Burada yaratıcılığının tacı olarak tanımlayabileceğimiz "*Boyunduruk Altında*" romanını kaleme alır. Bu arada Stambolov ile görüşen annesi, oğlunun onun koruma ve desteğine güvenebileceği garantisini verir ve memleketine dönüş yolunda yaratıcı yine İstanbul'a uğrar. 07.03.1889 tarihli bir mektubunda: "*Dün buraya sağ salim ulaştım.*"²²⁵ diye belirtir. Birkaç ay sonra yine İstanbul'a geldiğini anlarız, ancak bu kez amacı, Sofya doktorlarının referansı üzerine "*yok olasıca gözünü bir İngiliz uzmana*"²²⁶ göstermektir. İngiliz doktor ona Bursa kaplıcalarını önerir, ancak Rusya yandaşlığı bağnaz boyutlara varan Vazov, Odessa çamur banyolarını tercih eder.

²²⁴ a.g.e., cilt XX, sayfa 68.

²²⁵ a.g.e., sayfa 107.

²²⁶ a.g.e., sayfa 113.

İvan Vazov'un bir sonraki İstanbul ziyareti, aralarında ülkenin önde gelen bilim ve sanat adamlarının da bulunduğu kalabalık bir heyet beraberinde, 1902'de gerçekleşir. Geliş amaçları Bulgar Eksarhhanesi'nin 25.kuruluş yılı dolayısıyla Eksarh I.Yosif'e saygı ve minnettarlıklarını sunmaktır. İvan Vazov Beyoğlu'nda Metropol Oteli'ne yerleşir.

Bulgar Homeros'unun en ilgi çekici İstanbul ziyaretlerinden biri Eylül 1907'de gerçekleşir. Öykücülük alanındaki ilk adımlarını desteklediği Evgeniya Mars ve eşiyle yaptıkları 10 günlük turistik gezi sırasında, İstanbul'la ayrıntılı olarak tanışma olanağı bulurlar. Yine gözüyle ilgili sağlık sorunlarından dolayı, bir yıl sonra damadı Fetvaciev eşliğinde kardeşinin başhekim olduğu İstanbul Bulgar Hastanesi'ne gelen şair, burada bir ay kadar "çok misafirperver yakınlarında" bir ay kadar kalır ve şehrin Büyük İmparatorluk Sarayı, Ayasofya gibi tarihi yerlerini ziyaret eder.

1902 yılındaki gelişiyile ilgili Bilgarska sbirka Dergisi'ne **"Bulgaristan Boğaz'da"** (*Bulgariya na Bosfora*) başlığı altında ayrıntılı bir yazı yazan Vazov, buraya geliş nedenlerini ve geziye kimlerin katıldığını belirttikten sonra, İstanbul'la ilgili çarpıcı tanıklıklar bırakır:

"Bir insanın, İstanbul'un büyüğü görüntüsünü tasvir etmeyi denemesi demek, Avrupalı gezgin, turist ve şairlerin bu dünya başkentinin eşsiz güzellik ve yücelikteki konumu hakkında söylediklerinin milyonuncu defa tekrarlanması ve yine de onu ziyaret etmemiş ve görmemiş olan biri için çok az bir şey söylemiş olmak demektir.

Bir taraftan doğa kaprisli hayal gücüyle, diğer yandan insan özgün doğu mimarisi aracılığıyla, bu yüksek kıyı ve mavi dalga birleşiminden gözler için bir

mucize yaratmışlar. Daha güzel şehirler kuşkusuz ki var, ama böylesine büyülsü ve sihirli yok ve bunu söyleyerek çok şey ifade etmiş oluyorum.''²²⁷

III.2.4. Elisaveta Bagryana (1893–1991)

III.2.4.1. Elisaveta Bagryana – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Elizabeta Belçeva 1893 yılında başkent Sofya'da dünyaya gelir.²²⁸ Aile, devlet memuru olan babanın atanmalarından dolayı belirli aralıklarla Tırnova ve İslimye şehirlerine yerleşir. Elizabeta, lise öğrenimini tamamladıktan sonra bir yıl öğretmen olarak çalışır ve 1911'de Sofya Üniversitesi Slav Filolojisi Fakültesine kaydını yaptırır. Dönemin önde gelen dil ve edebiyat bilimcileri ve akademisyenlerin derslerini büyük ilgiyle izler, ayrıca genç kuşak şair ve yazarların çevresine katılır. 1915'te Sıvremenna mısıl (Çağdaş Düşünce) Dergisi'nde ilk şiirini yayımlar. Aynı yıl Sofya Üniversitesi'ndeki eğitimine ara vererek, önce Vratsa, daha sonra Köstendil Lisesi'nde ikişer yıl öğretmenlik yapar. 1921'de Vestnik na jenata'da (Kadının Gazetesi) aralıksız olarak yayınladığı şiirleri ve Anna Ahmatova ile Marina Tsvetayeva çevirileri yaratıcı ününü artırır. 1922'de Altın Boynuz (Zlatorog) başlıklı edebiyat dergisinde ilk olarak Elisaveta Bagryana takma adını kullanır. Daha sonraki yıl Viyana üzerinden Almanya'ya geçer, Berlin ve Münih'te Avrupa sanatındaki yeni eğilimleri yakından gözlemler. 1924'te Sofya'ya döner ve Bulgar Yazarlar Birliği üyeliğine kabul edilir. Yakınlaştığı edebiyat tarihçisi ve akademisyen Boyan Penev ile Atlas Okyanusu kıyısındaki bir köyceğizde tatilini geçirir ve ''Bretagne'' (Bretan) şiir demetini oluşturan yapıtlarını kaleme alır. 1927'de evlenmek üzere olduğu

²²⁷ a.g.e., cilt XI, sayfa 341, Sofya, 1957.

²²⁸ *Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt I, sayfa 63-66, Sofya, 1976.

Boyan Penev beklenmedik şekilde yaşamını yitirir. Aynı yılın sonunda kendi adıyla özdeşleşecek *“Ebedi ve Kutsal Kadın”* (*Veçnata i svyatata*) başlıklı ilk şiir kitabı yayımlanır. 30’lu yıllarda yayımladığı *“Denizcinin Yıldızı”* (*Zvezda na moryaka*), *“İnsan Yüreği”* (*Sırtse çoveşko*) derlemeleri şair ününü artırır ve *“Karşıtlıklar”* (*Kontrapunkti*), *“Aydınlık Gölgeler”* (*Svetlosenki*), *“Zamanın Kıyısında”* (*Na brega na vremeto*) kitapları onu sadece Bulgar değil, Slav kadın şairleri arasında kendine seçkin yer edinmesini sağlar. Şiirleri tüm dünya dillerine çevrilen yaratıcı ‘Bagryana gibi Bulgaristan’ deyiminin yaygınca kullanılmasına neden olur. Bulgar kadın ve ulusal şiirine farklı boyutlar kazandıran Bagryana, 1991’de yaşamını yitirir.

III.2.4.2. Elisaveta Bagryana ve İstanbul

Elisaveta Bagryana ilk olarak İstanbul’a 1935 yılında Bulgar Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği yapan şair Nikola Furnaciev’in daveti üzerine gelir. Değerli hocam İvan Sarandev’in kendisiyle yaptığı ankette, kadın şair İstanbul’a gitmesini ve Türkiye izlenimlerini şöyle anlatır:

“Furnaciev’le buluştuk, beni gezdirdi. Aralık ayıydı, çünkü Yılbaşında Sofya’ya döndüm. Hava yumuşak ve güzeldi. Bir bahçeli restorana akşam yemeğine gittik. Bize büyük bir tabla getirdiler, şöyle devasa, oysa biz sadece bira söylemiştik. Bu da on türlü meze eşliğinde bira anlamına geliyordu. Mezeler o kadar çoktu ki, bizler için bu bir akşam yemeğiydi. Daha sonra Bulgar Okuluna gittik. Furnaciev bana sınıfları gezdirdi. Hatta Bulgar Dili ve Edebiyatı dersine katıldım. Bir çok Bulgar’ın eğitim görmüş olduğu Robert Koleji ziyaret ettik. Atatürk’le de böyle tanıştım. Ulusal bir bayramlarında Atatürk’ün kabulü vardı ve bir redaktörle beraber çağrılıydık. Atatürk kabule geldi, misafirleri karşıladı, tokalaştık, biz

yabancıları ona takdim ettiler. O dönemde Türkiye coşkunun doruğundaydı. Kadınlar ilk defa feracelerini atarak, Avrupa giysileri giydiler. İlk defa akşam restoranlarına gidiyor, dans ediyorlardı. Ben bir akşam Atatürk'ün büyük bir kalabalık eşliğinde restorana geldiğini ve oradakilerle dans ettiğini gördüm. Ona bir şiir yazdım, benim çok dikkatimi çekti. Atatürk'e beni bu redaktör takdim etti. Onlar o zaman Sovyetler Birliği'yle dostluk ilişkileri içindeydi. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi kızların spor kostümlerle defile yaptıkları ulusal bir bayramlarına katıldım. İlk defa oluyor bu Türkiye'de – görülmiş şey değil. Atatürk Bulgaristan'a karşı çok iyi ve dostane duygular beslediğini söyledi.”²²⁹

Ünlü kadın şair İstanbul ve Ankara izlenimlerini Altın Boynuz (Zlatorog) Dergisi'nin 1935 yılı, 3.sayısında çıkan “Express d'Orient” (Doğu Ekspresi) başlığı altında derlediği “**Boğaz Güneşi**” (*Slintse nad Bosfora*), “Defneler” (*Lavri*), “Çölde Ekspres” (*Ekspres v pustinyata*), “Yeni Atlantis” (*Nova Atlantida*), “Tekerlek” (*Kolelo*) şiir demetinde paylaşır. Bunlardan ilk ikisi İstanbul'dan esinlenerek kaleme alınmıştır.

11 üçlükten oluşan “**Boğaz Güneşi**” başlıklı şiir, Bulgar edebiyatında İstanbul'un algılanması ve yorumlanması açısından ilgi çekici bir örnektir. İstanbul artık tarihsel ve romantik önyargıların merceğinden değil, bir dünya kültürel vahası olarak değerlendirilir.

Şiirin ilk iki üçlüğünde kadın şair, masal ve rüya, çağı ve tarih arasında gelgitler yaşar. Atalarının yüzyıllarca hedefi olmuş ve akınlarının yankılandığı bu şehrin önünde bulunduğu bir rüya değil, gerçektir:

Bu sabah, çarlarımızın yüzyıllarca

²²⁹ İvan Sarandev – “*Elisaveta Bagryana. Literaturni anketi*”, sayfa 85-86, Plovdiv, 1990.

*hedefi olmuş bu kadim şehrin önünde uyandığın
ne masal, ne de rüya.*

*Burada; bu kale, mazgal ve surlar önünde
atalarımızın akınlarının yankılandığı
ne masal, ne de rüya.*

Daha sonra tarihin derinliklerinden koparak karşılaştırmaları bir yana bırakır ve günümüze, gerçeğe döner. Şehir halen bunca halkın arzularının, iklim ve bitkilerin kesiştiği bir noktadır. İstanbul'un eşsizliği vurgulanırken, zaman içinde değer ve güzelliklerinden bir şey yitirmediğinin altı çizilir.

*Bugün de Boğaz'ın suları ısıldıyor –
çılgin güney güneşini
ve dipsiz gökyüzünü yansıtarak.*

*Hep öyle yelken direği ormanı sallanıyor,
gümüşümsü martı bulutları uçuşuyor,
yüzlerce renkli yansımalar kıpırdıyor*

*ve yeşilleniyor görkemli kıyılar,
iklim ve bitkilerin olduğu gibi
bunca halkın arzularının kesiştiği bu yerde...*

Ancak kendini cengaver atalarının boynu bükük bir kızı gibi gören Bagryana, bu kıyılarda misafir ve yolcu olarak gezinir. Buraya gelişinin amacı yeni ufuklar keşfetmek ve dünya güzelliklerine ortak olmaktır:

Ama bugün bu kıyıda, sen,
o cengaverlerin boynu bükük kızı,
misafir ve yolcu olarak dolaşıyorsun.

Ne miğfer, ne kalkan, ne hançer parlıyor üzerinde,
fetih alevleri bağrını yakmıyor,
ne hınç, ne erk, ne şan peşindesin.

Sen, bir zamanlar yiğit kavmini
genç dünya üzerinde enine boyuna koşturan
o gizil coşkuyu taşıyorsun sadece.

Sen, gözlerin enginliğe, sonsuzluğa, ufka,
yepyeni sema, yıldız ve güneşlere olan
susuzluğunu taşıyorsun.

Sen, bu şehrin saltanatlı kubbeleri,
bu eşsiz kıyılar ve bu deniz önünde çarpan
işte bu yüreği de taşıyorsun –

ancak o, sanki gizemle bağlı olduğu
vatanındadır ve erimek için toprağında
yine ona dönecektir.

Bagryana'nın konumuzla ilgili şiirinde, Bulgar yaratıcıların, İstanbul'u algılamalarındaki tarihsel önyargı ve romantik hayıflanmalardan sıyrılma ve arınma gözlemlenir. Eşsiz bir doğa ve kültür bırakıtı olan bu şehrin güzelliğinin özümsemesi, paylaşılması gerekir. Bagryana'nın dizelerinde, İstanbul, tarihin sorgulandığı, onunla hesaplaşmanın yapıldığı, sorumlulukların yüklenildiği, bilançoların çıkartıldığı bir yer değildir.

Benzer duygu, düşünce ve yaklaşıma aynı şiir demeti içinde yer alan **“Defneler”** (Lavri) başlıklı sonede de rastlarız. Abba abba cdc dcd uyak modeliyle yapılandırılmış yapıtta, İstanbul; güneş, parıltı, yeşillik, ışıklarla taçlandırılmış adeta bir Akdeniz tablosu içinde yüzer. Canlı yaşamın, bugünün, yaşama sevinci ve coşkusunun, özgürlüğün yüceltildiği şiirde, ölümden sonra övgülerin, sonsuzluğun insanı buz parçasına dönüştürdüğünde gelen şan ve şöhretin anlamsızlığı vurgulanır. Aç ve perişan son nefesini vermiş şairin alnını alay edercesine süsleyen kuru yapraklı çelenk, İstanbul'un çiyli ve hışırdayan canlı defne ağaçlarıyla tezatlık oluşturur. Yaşamın övgüsünün yapıldığı bu ışık saçan İstanbul tablosu içinde, ellerini yukarı uzatmış minareler dua eder. Elisaveta Bagryana'nın sözü edilen iki şiirinde de Bulgar edebiyatında örneklerine pek sık rastlamadığımız Akdenizlilik fişkirir.

Açlık veya perişanlıktan son nefesini vererek

Hayretle dünyaya göz bebeklerini çevirmiş şairin

Zavallı alnını alay edercesine süsleyen

Üç beş kurumuş yaprakçık değil burada defneler.

Burada defneler rüzgarda neşeyle hışırdayan,

Hafifçe titreşerek yeşillenen görkemli ağaçlardır.

*Sabah çiyi taçlarını yıkamış, bütün dal ve yaprakları
Işık denizinde kıpırdarak parılıyor.*

*Deniz hışırdıyor! Burada sonbahar sanki taze bir bahar –
Güneş ısıyor, yaşam davetkarca neşeli
Ve dua ediyor ellerini göklere uzatmış minareler.*

*Siz de hışırdayın, canlı defneler, çiyli ormanlar!
Sonsuzluğun beni buz parçasına dönüştürdüğünde değil,
Özgürce dolaştığım işte bugün burada hışırdayın!*

III.2.5. Atanas Dalçev (1904–1978)

III.2.5.1. Atanas Dalçev – Yaşamı ve Yaratıcılığı

1904 yılında Selanik'te dünyaya gelir.²³⁰ Babası Hristo Dalçev (1872–1949) İstanbul'da Hukuk eğitimi gördükten sonra Selanik'te avukatlık ve Kiril ile Metodiy Bulgar Erkek Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yapar. Jöntürk hareketiyle yakın bağları olan baba, daha sonra Yane Makedonski'nin önerisiyle Serez bölgesinden Osmanlı parlamentosunda milletvekilliği görevini üstlenir ve bundan dolayı ailesiyle beraber İstanbul'a taşınır. Balkan Savaşı başlayınca aile önce Selanik'e döner, daha sonra biraz Dedeağaç'ta kalarak Sofya'ya yerleşir. Burada Atanas Dalçev Birinci Erkek Lisesi'nin Klasik Bölümü'nü bitirir ve eğitimine Sofya Üniversitesi Felsefe ve Pedagoji Fakültesi'nde devam eder. Öğrencilik yıllarında “Pencere” (Prozorets, 1926) başlıklı ilk şiir derlemesini yayımlar. İtalya'da heykeltıraşlık okuyan ağabeyi Lyubomir'in yanına giderek İtalyanca'yı öğrenir ve Roma'da Sanat Tarihi derslerine

katılır. Burada kaldığı 6-7 ay boyunca tüm ülkeyi gezmenin yanı sıra Benedeto Kroçe'nin ayrıntılarıyla incelediği felsefe sisteminden etkilenir. İtalya'dan dönünce ikinci şiir kitabı olan "Şiirler" (*Stihotvoreniya*, 1928) yayımlanır. Aynı yılın sonbaharında Fransa'ya giderek Sorbonne'da ders dinler. Bu ülkeden edindiği izlenimlerini "Paris" (*Parij*, 1930) başlıklı şiir derlemesinde yansıtır. 1930'lu yıllarda ilkokul müfettişliği ve 13.Sofya Lisesi'nde öğretmenlik yapar. 1936'da yeniden Fransa'yı ziyaret eder, Tulusa'dan sonra Sorbonne'da Fransızca öğretmenliği kurslarını tamamlar. Sonraki yıl Bulgar Lisesi'ne öğretmen olarak gönderildiği İstanbul'dan dönünce, uzun zaman okul müfettişliği görevinde bulunur ve bu arada antolojik "Chartres'in Meleği" (*Angelit na Şartır*, 1943) derlemesini okurların beğenisine sunar. Ayrıca Blaise Pascal'dan Montaigne'e, Kirkeagard ve Paul Valery'den İvan Bunin'e kadar birçok ünlü filozof ve yaratıcıdan çeviriler yapar. Bulgaristan'da rejim değişikliği yaşandığı 09.09.1944'ten sonra, önce İletişim ve Sanatlar Bakanlığı'nın Toplumsal Eğitim Şubesi müdürlüğüne getirilmişse de, daha sonra beş yıl işsiz kalır ve dogmatik eleştirinin oklarına hedef olur. İkinci Dünya Savaşı'nda Sofya'ya düzenlenen bombalamadan etkilenen evinin tek odasında 7 üyeli ailesiyle yaptığı binlerce sayfalık çevirilerle geçimini sağlamaya çalışır. 1953'te çocuklar için yayınlanan Plamıçe (Alev) Dergisi'nin yardımcı yayın yönetmenliğine getirilir. Uzun yıllar yeni şiirler üretmeyip daha çok fragmanlar yazan Dalçev, 1960'lardan itibaren eski yaratıcı kimliğine dönerek 'ikinci bahar'ını yaşar.

Bulgar şiirinde 'nesne gerçekçiliği' (predmeten realizım) etiketiyle kavramlaşan yeni bir ekol oluşturduğu kabul edilen Atanas Dalçev'in dizelerinde, genç kuşaklar varoluşçuluk sorunlarının çözümünü bulurlar. 1972'de Viyana

²³⁰ *Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt I, sayfa 302-303, Sofya, 1976.

Üniversitesi'nin Gotffrid von Herder Ödülü verilen Dalçev, 1978'de Sofya'da yaşamını yitirir.

III.2.5.2. Atanas Dalçev ve İstanbul

Atanas Dalçev ilk olarak İstanbul'a 1908'de 4 yaşındayken gelir. Avukat ve öğretmen olan babası Serez bölgesinden Osmanlı parlamentosunda milletvekilliğine seçilince, aile İmparatorluğun başkentine taşınır. Atanas eğitime 6 yaşında İstanbul Bulgar Okulu'nda başlar. Ancak 1912'de Balkan Savaşı patlak verince, Dalçev ailesi Osmanlı başkentini terk etmek zorunda kalır.

Atanas Dalçev'in İstanbul'a ikinci gelişi 1937'nin geç sonbaharında gerçekleşir. Fransa'dan dönen Dalçev, Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı'nda görevli şair Nikola Furnaciev'in önerisiyle İstanbul Bulgar Lisesi'ne öğretmen olarak gönderilir. Türk makamlarının öğretmenlik yapmasına izin vermemelerinden dolayı, burada altı ay kaldıktan sonra geri gönderilir.

İkinci gelişiyle ilgili izlenimlerinden kaynaklanan düşüncelerini, **“Küçük Bir İstanbul Mozaïği”** (*Malka tsarigradska mozayka*) başlığı altında derleyerek, ilkin Septemvri (Eylül) Dergisi'nde²³¹ yayınlanan beş fragmanında paylaşır. Bunların başlıkları: **“Deniz”** (*Moreto*), **“Adalar”** (*Ostrovite*), **“Üsküdar'ın Mezarlığı”** (*Grobišteto na Skutari*), **“Ay”** (*Lunata*), **“Aziz Trifon Yortusu”** (*Trifonovden*), **“Binbirdirek”** (*Hilyado i edin stulp*). Bulgar edebiyatında fragman türünün öncüsü ve kuşkusuz en büyük ustası olarak kabul edilen şair Dalçev'in, İstanbul'u çok iyi gözlemlediğine ve önemsiz gibi görünen ayrıntılardan felsefi sonuçlara ulaştığına tanık oluruz. İstanbul şehrinin masmavi suyla iç içeliğini, Adaların Marmara'nın

²³¹ Septemvri, sayfa 58-60, sayı 12, Sofya, 1956.

camsı parlaklığı üzerinde havanın durumuna göre demir alan veya atan gemi filosuna benzetilmesi, Üsküdar'ın üzerinde beliren safran sarısı hilalin çalmayı çağrıştırması, ince gözlem ve yaratıcı yeteneği ürünüdür. Aynı zamanda, Dalçev için İstanbul çocukluk çağı anılarının canlandığı ve yeniden yaşandığı bir yerdir. Galata Köprüsü üzerinde, çocukluğunun karşıdaki dalgalar arasından kıyı misali yükseldiğini duyumsayan şairin belleğinde, geçmişle şimdiki zaman öylesine birbirine karışmış ve örgülenmiştir ki, tüm bunları gördüğünü mü, yoksa anımsadığını mı, anlayamaz:

Deniz

Suyun kestiği bu şehirde deniz her yerden seni gözetler. O seni her sokağın dibinde masmavi bekler.

Adalar

Ben onları odamın penceresinden her zaman orada – Boğaz ve Haliç ağızlarının yakınında Marmara'nın camsı parlaklığı üzerinde demirlemiş gemiler gibi görürdüm. Ama gün geliyor, bunların küçük filosu ansızın demir alıp gidiyordu, herhangi açık ve güneşli bir sabahta yeniden aynı yerde belirmeleri için.

Köprü

Bakıyor ve baktığımı mı, yoksa anımsadığımı mı anlamıyordum. Çocukluğumda görmüş olduğum aynı o uzun demir köprüydü. Üzerinden geçmek için bir zamanlar olduğu gibi halen para ödeniyor muydu acaba?

Karşıda, minarelerin oklarıyla ürpermiş İstanbul'un yüksek kıyısı dikiliyor ve sanki üstüne çullanmış şubat gökyüzünü kaldırmaya çabalıyordu. (...)

Sanki uzun bir yolculuktan sonra evime dönüyor gibi tatlı bir telaş duyumsuyordum. Çocukluğumun dalgalar içinden nasıl kıyı gibi yükseldiğini ve gitgide bana doğru geldiğini görüyordum.

Ay

Gökyüzü gitgide ateşlerini Boğaz'ın sularında söndürüyor. Ve birden, 500 yıl önce Türk ordularıyla beraber gelmiş olduğu gibi, fark edilmeden, sanki sürünerek doğudan gece basıyor. Üsküdar'ın kararmış yükseltisi ardından sakınarak – büyük, safran renkli, çalma benzeri – ay belirliyor.

III.3. Gerçekleştirilememiş Bir Ülkü Olarak İstanbul

Kuruluş anından başlayarak, Bulgar Devleti ile Bizans İmparatorluğu'nun başkenti arasında, gerek coğrafi yakınlık bazında, gerekse tarihsel ve kültürel nedenlerden kaynaklanan bağlar kurulur. Devletlerinin güçlü olduğu dönemlerde Bulgar çarları sıkça Bizans başkentine seferler düzenleyerek, şehrin aşılması neredeyse olanaksız surlarını kuşatırlar. Bu zengin ve güzel kentin ele geçirilmesi Bulgar hükümdarlarının dış politikasının başlıca amacı ve ülküsüne dönüşür. Bazen de onu başka düşmanlardan korumak ve kurtarmak için Bizans imparatorlarının yardımına koşarlar.

Yüzyıllar sonra burasını ziyaret eden Bulgar yazar ve şairler, geçmişle bağ kurarak, tarihlerindeki bu şanlı sayfaları bellek ve hayallerinde canlandırırlar. Bunun sonucunda, bir zamanlar şehrin ele geçirilemediğinden dolayı tarihsel romantizme özgü pişmanlık ve hayıflanma duygu ve düşüncelerine kapılırlar. 'Gerçekleştirilememiş bir ülkü olarak İstanbul' şeklinde tanımlamayı uygun gördüğümüz bu motifin izlerine birçok yaratıcının yapıtlarında rastlarız.

III.3.1. Rayko Jinzifov (1839–1877)

III.3.1.1. Rayko Jinzifov – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Asıl adı olan Ksenofont'u, Dimitir Miladinov ile Georgi Rakovski'nin etkisiyle Bulgar Rayko'ya çeviren Jinzifov, 1839'da Veles'te dünyaya gelir.²³² Babası aşırı Yunan yanlısı olan Jinzifov'a Bulgarlık bilincinin aşılmasında Prilep'te yardımcılığını yaptığı öğretmen D.Miladinov'un yadsınamayacak büyük rolü vardır. Kukuş'taki kısa süreli öğretmenliğinden sonra 1858'de Rusya'ya giden Jinzifov, 1864'te Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Bölümü'nde eğitimini tamamlar. 1863'te "Yeni Bulgarca Derleme" başlığı altında topladığı özgün ve çeviri şiirlerini yayımlar. Moskova'da; L.Karavelov, N.Bonçev, K.Miladinov, V.Popoviç'in oluşturduğu genç yaratıcılar çevresine katılarak Kardeş Emeği (Bratski trud) Dergisi'nin çıkartılmasında rol oynar. Buradaki süreli yayınlarda, Bulgar halkının sözde ağır durumuyla ilgili Rus toplumunu bilgilendirmek amacını taşıyan birçok makalesine yer verilir. Aynı zamanda Bulgar gazetelerine de makale, şiir ve derlediği halk türkülerini gönderir. Bağımsız kilise, Bulgar edebiyatı, Slav birlikteliği konularıyla yakından ilgilenir. Şiirlerinde nostalji, halkının ikili egemenlik altındaki ağır durumunu ve birey olarak toplumsal görevini yerine getirememesi bilincinin doğurduğu duygular ağır basar. Romantik şair tanımıyla nitelendirilen Jinzifov, 1877'de Moskova'da yaşamını yitirir.

Rayko Jinzifov "**Rüya**" (Son) başlıklı şiirini Bratski trud (Kardeş Emeği) Dergisi'nin 1862 yılı 4.sayısında yayımlar. Şair, romantik öğelerle bezeli yapıtında, çarlığı döneminde Bulgar Devleti'nin 1300 yıllık tarihinin en yüksek doruklarından birine eriştiği Simeon'u rüyasında görür ve onunla yürüttüğü diyalogun bir kesitinde

²³² Bkz. *Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt II, sayfa 32-35, Sofya, 1976; Melahat Pars – "Rayko Jinzifov'un Hayatı, Şiirleri ve Slavlık Bilinci", sayfa 373-378, EKEV, sayı 19, Erzurum, Bahar 2004.

“dinsiz ve hilekar şehir” olarak tanımlanan Bizans başkentinin ele geçirme denemeleriyle ilgili dizeler yer alır:

Silah ve kahraman omuzlarda bayraklarımızla

bir değil, iki değil, tam üç defa biz

orman ve dağları aşarak

dinsiz ve hilekar şehir İstanbul’a vardık

ve onun sağlam surlarını titrettik.

Rayko Jinzifov, ilk olarak Bükreş’teki devrimci çevrelerin yayın organı olan Narodnost (Milliyet) Gazetesi’nde 1868 yılı, 20.sayısında okurlarla buluşan “*Şehir*” (Grad) başlıklı şiirinde, “sinsi”, “güvenilmez”, “Tanrı rahmetinden yoksun” şeklinde tanımlanan ve artık tarihsel bir olguya dönüşen Bizans başkenti Konstantinopolis’e farklı bir yaklaşım içinde olduğu görülür. Büyük olasılıkla Yunanlılığın Bulgarlar üzerindeki güçlü kültürel ve dinsel etkisinin en çok duyumsandığı Makedonya’da doğduğundan dolayı, Jinzifov’un, tüm kötülük, hainlik ve entrikaların bataklığı şeklinde algıladığı Bizans başkentine karşı büyük bir antipatisi sezilir. Şaire göre, şehrin nazik ensesine yabancı boyunduruk vurulmasının başlıca nedeni, ahlakının bozulması, üretmeyerek, çalışmayarak, ikiyüzlülük ve şehvet içinde yaşamasında gizlidir. Benzer bir yoruma, Bizans başkentinin Türklerce ele geçirilmesini kibirli ve kendini beğenmiş Hıristiyanlara Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak algılayan tarihsel Bulgar halk türkülerinde de rastlanır.²³³

Sinsi şehir, güvenilmez şehir,

Tanrı rahmetinden yoksun şehir.

²³³ Bkz. Hüseyin Mevsim – “Bulgar Halk Edebiyatında Yeniçeri Türküleri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, sayfa 46-47, Ankara, 2002.

(...)

Senin üstüne lanet dolu

Tanrı kini yağacak mı, şehir?

(...)

Evet, sen de düştün yabancı ellere

ve boyunduruğu yedin nazik ensene.

Hilal haççı alt etti,

Muhammet kiliseye üstün geldi.

Yabancı, yabancı bir din

beş yüz yıldır sende egemen.

Hiçbir zaman sen, şehir,

barışçıl yaşam sürmedin,

hiçbir zaman sen, Yunan şehri,

emek ve teri sevmedin.

Her zaman hainlikle,

aldatmayla doluydun

ve sevgi, kardeşlik

gözlerine diken gibi battı.

Şehvet, gümüş, altın,

taze dilberlerin güzelliği

*seni günah ve kötülüklerin
derin bataklığına attı.*

*Sana hizmet mi ettiler sanki
haç taşıyan kara giysililer,
kendi enselerini kalınlaştırmaya
bakmadılar mı her zaman?
(...)*

*Konstantinos'un şehrindeki halk
saat saat, gün be gün
yıldan yıla kendini şehvete
ve tembelliğe kaptırıyordu.*

*O kanlı çarpışmada ise,
o korkunç gün ve saatte
ne dualar, ne de Tanrıya yükselen
gözyaşlı sesler yardım etti.*

*Hani nerede İstanbul'un
eski gücü ve şanı? – Bitti...*

*Bulgar devleti de
onunla yok olup gitti.*

Şehrin bağımsızlığını yitirmesi Bulgar devletinin de sonunu hazırlar. Şiirin finali, tam olarak tarihsel gerçekleri yansıtmamasına rağmen, (Bulgaristan, İstanbul'un düşüşünden 57 yıl önce egemenliğini kaybetmiştir) iki komşu ülkenin

gelişimi arasındaki koşutluğa işaret eder. Makedon araştırmacı Aleksandar Spasov tarafından “*yergi ve politik içerikli*”²³⁴ olarak nitelendirilen “Şehir” şiirinde, Bizans İstanbul’una Balkan Hristiyanlığının yazgısıyla ilgili tarihsel bir sorumluluk yüklenir.

III.3.2. Konstantin Veliçkov (1855–1907)

“İstanbul Soneleri”nin, “*Gözlerimin Önüne Engin İstanbul...*” (*Pred moite oči obşirniy Tsarigrad razstila...*) başlığı altındaki XXXV.sonenin dizelerinde, şair Veliçkov uzaktan ışıltılar içinde yüzen İstanbul’un güzelliklerini hayranlıkla izlerken, tarihsel geçmişiyle bağ kurması sonucunda kalbinin derinliklerinde depreşen duyguları dizginlemekte zorlanır:

*Gözlerimin önüne engin İstanbul
parıltılı güzelliklerini seriyor
ve bir zamanlar cengaver atalarımı gibi
beni de dizginlenemez bir güçle tutsak ediyor.*

*İçimden agresif arzuların kükrediğini seziyorum
ve istemeden soruyorum kendime:
Acaba elimde Krum’un buraya getirdiği
alp orduları olsaydı ne yapardım diye.*

Niçin siz imparator tacı hayal ettiniz,

²³⁴ Aleksandar Spasov – “*Poezijata na Rajko Jinzifov*”, sayfa 520 // “*Makedonska poezija XIX vek*”, Skopje, 1989.

*hey benim kahraman, gizil atalarım
ve yengin olmanıza rağmen geri döndünüz?*

*Acaba sizin de sinenizi benimki gibi
vatanın ova ve ormanlarının hasreti mi yaktı
ve bu uğurda ülkü ve şanınızı feda mı ettiniz?*

Bu sonede, içinden kükreyen agresif arzuların baskı ve etkisi altında tarihini yargılayan, onunla hesaplaşmak isteyen bir yaratıcının varlığı sezilenir. Yoğun memleket hasreti çeken gönüllü bir sürgünün yorumuna göre, yenginliğe rağmen burada kalınmamıştır, çünkü vatan özlemi daha ağır basar.

III.3.3. Evgeniya Mars (1877–1945)

III.3.3.1. Evgeniya Mars – Yaşamı ve Yaratıcılığı

Daha çok Evgeniya Mars takma adıyla bilinen Evgeniya Bonçeva–Elmazova 1877 yılında Samokov’da dünyaya gelir.²³⁵ İlk ve lise eğitimini Sofya’da tamamlar. 1903 yılından başlayarak dergi ve gazetelerde öykü, uzun öykü ve dramalarını yayımlamaya başlar.

Yaratıcılığını uzun yıllar yakın çevresinde bulunduğu İvan Vazov’un ilgi ve desteğiyle geliştirir. Toplumcu etkinlikleriyle de ön plana çıkan Evgeniya Mars, Bulgar Kadın Yazarlar ve Bulgar Kadınları Kültür ve Eğitim kulüplerinin kurucuları arasında yer alır. Genel olarak kadının iç dünyasının ve bazen de sosyal sorunların işlendiği derlemeleri arasında “*Yaşamın İçinden*” (*Îz jivota*, 1903), “*Beyaz Narsisler*” (*Belite nartsisi*, 1924), “*Günahkar Kadın*” (*Greşnitsata*, 1928) başlıkları

²³⁵ *Reçnik na bulgarskata literatura*, cilt II, sayfa 346, Sofya, 1977.

sıralanabilir. 1945 yılında Sofya’da yaşamını yitirir.

III.3.3.2. Evgeniya Mars ve İstanbul

Evgeniya Mars İstanbul’a ilk ve son olarak 1908 yılı sonbaharında, dış hekimliğinin yanı sıra denemeler de yazan eşi ve İvan Vazov ile beraber gelir. 30 yıldır süren II.Abdülhamit döneminin tüm gerginliğinin hissedildiği Osmanlı başkentinde, Beyoğlu’nda bulunan Athens Oteli’ne yerleşerek 10 gün kalırlar. Bu zaman diliminde her gün İstanbul’un farklı yerlerini (Boğaz, Sultanahmet, Adalar, Şişli, Taksim, Kapalıçarşı, Ortaköy, Galata, Yıldız, Haliç) ziyaret ederek çok yönlü ve zengin izlenimler edinirler. Sofya’ya dönünce İvan Vazov’un teşvikiyle kaleme aldığı notlarını *“İstanbul Gezisi – Yolculuk Notları ve İzlenimleri”* (Razhodka iz Tsarigrad. Pıtni belejki i vpeçatleniya) başlığı altında “Ay Gecesi” (Lunna noşt, 1909) adlı öykü kitabının ikinci kısmı olarak yayımlar.

Evgeniya Mars, eşi ve İvan Vazov’dan oluşan üçlü Haliç’i içeren gezilerinde, yapımı 1898’de tamamlanarak tapınımına açılan Sveti Stefan Bulgar Kilisesi’nin ziyaretinden sonra, İstanbul’un Bizans döneminden kalma kara surlarına kadar giderek, belleklerinde Bulgar tarihinden bazı sayfa ve olayları canlandırırlar. 9. ve 10.yüzyıl başlarında Krum ve Simeon’un Bizans başkentini ele geçirme amacıyla düzenledikleri saldırılarını romantik coşku ve hüznle anımsarlar:

“Haliç’te bir zamanlar Bulgar askerlerinin uğultusu yükseliyor, altın ve gümüş kılıçları güneşte parılıyordu. Her Bulgar kalbi için ne kadar kutsal anılar gizli burada! Bu yıkık dökük surlar tüm olaylara tanıklık etmiş... Kim bilir Haliç’in suları belki de ulu Simeon’un gölgesini yansıtıyordu. Bulgar tarihinin en şanlı sayfaları burada yazılmış. Biz, şanlı Bulgar ordusunun basmış olduğu topraklara

basıyorduk. “Marş, marş Tsarigrad e naş!” şimdi de kulaklarımızda çınlıyor, ama acı bir şaka olarak... O zaman ise az kalsın bu sözler gerçekleşecekmiş ve kim bilir Balkan Yarımadası’nın yazgısı nasıl olurdu bugün? Hey, sevgili ulu atalarım, önünüzde saygıyla eğiliyorum!

(...)

El veda, Bulgar cengaverliğinin şanına tanıklık etmiş surlar, gün gelip yine göreceksiniz bunu? Herhalde... hiçbir zaman! Ve belleğimizde yine “Marş, marş Tsarigrad e naş!” çınıyordu. Ne kadar can sıkıcıydı artık kötü bir ironi gibi çınlayan bu sözler.”

Yeni Bulgar edebiyatında önem ve değerlilik açısından farklı yerlere sahip üç yaratıcının çeşitli yıllarda kaleme aldıkları örneklerde, Birinci Bulgar Devleti döneminde “sinsi”, “güvensiz” olarak görülen Bizans başkentinin ele geçirilmesine yönelik yapılan denemeler tarihsel romantizm duygularına bezenerek canlandırılır. Bu yapıtlarla yaratıcılar tarihleriyle başbaşa kalarak onu yargılar, soruştururlar ve zamanında bu hayalin gerçekleştirilmemesinden dolayı hayıflanırlar. Aynı zamanda tarihlerindeki bu şanlı sayfalar ulusal onur ve gurur kaynakları, Bulgarların ne kadar güçlü ve cesur olduklarının kanıtıdır.

III.4. Hüzünlü Şehir İstanbul

Yeni Bulgar edebiyatı yaratıcılarının İstanbul’u konu edindikleri yapıtlarında, çeşitli nedenlerden kaynaklanan yoğun bir hüznün de duyumsanır. Bazı örneklerde sözü edilen duygunun temelinde, 1453 yılında burada gerçekleştirilen köklü uygarlık, kültürel ve dinsel değişiklik yatarken, bazen şehrin genel atmosferi, özellikle servi ağaçlı mezarlık ve sokak köpeklerinin çokluğunun neden olduğuna tanıklık ederiz.

Bu duygunun ağır bastığı yapıtları ‘Hüzünlü Şehir İstanbul’ başlığı altında incelemeyi deneyeceğiz.

III.4.1. Petko Slaveykov (1827–1895)

Slaveykov’un *“İstanbul”* başlıklı tasvirindeki gözlemlerine göre, surların dışında, İstanbul gibi büyük ve kalabalık bir şehir için inanılması zor bir çöllülük, ıssızlık ve yalnızlık egemendir. Bu hüzünlü görüntüyü koyu yeşil servi ağaçları ve beyaz mezar taşlarıyla şehir dışındaki mezarlıklar daha da yoğunlaştırır. Bulgar yaratıcıya göre, ana sokaklar dışında, şehirde, böyle bir başkentten beklenen canlılık sezilmemektedir. İstanbul içindeki tüm yaşam ve etkinlik pazar yerleri, bedesten, çarşı ve hanlarda, ayrıca liman çevresinde odaklanmıştır. Sarayın yüksek surlarından Edirnekapi’ya kadar uzanan cadde dışında, diğer sokaklar hem dar, hem eğridir, ancak genişletilme ve düzeltilmeleri için çok uğraş ve çaba gösterildiği belirtilir.

“İlk Defa İstanbul’a Gelen On Yaşındaki Bir Çocuğun Mektupları”’nda buradaki sokak köpeklerinin fazlalığından ve hep yol üstlerinde yatmalarından söz edilir: *“Akıl almaz bir şey İstanbul’un bu sokak köpekleri!”* Bunların en bakımsızları Fener mahallesinde olup, hepsinin yabancı birinin asla yaklaşılamayacağı devletleri, yani sokakları vardır.

III.4.2. İvan Vazov (1850–1921)

İvan Vazov’un erken dönemine ait olan ve ilkin Çitalište Dergisi’nin 1872 yılı, 24.sayısında çıkan *“İstanbul’dan Bir Kesit”* (*Edin kısı ot Tsarigrad*) başlıklı şiiri pek başarılı bir örnek olarak kabul edilmemesine rağmen, Osmanlı başkentinin kozmopolitliğini yansıttığından dolayı konumuz açısından önem taşır. Şiir,

“*Karşımda mağrur hilalle taçlandırılmış / devasa kubbeli Yeni Cami*”, diye başlar ve yaratıcılık alanında ilk adımlarını atan genç şairin sunduğu kesitin İstanbul’un en canlı noktalarından birine – Galata Köprüsü’nün Eminönü çıkışına ait olduğunun farkına varırız. Yukarıda “*granit devler gibi, / iki denizin seyircileri minareler*” yükselirken, aşağıda sıcak öğle saatlerinde, müminler caminin mermer basamaklarında oturur, gelen geçenleri ve rahatça içtikleri nargilenin dumanını izlerler. Galata Köprüsü’nün altındaki kayıkçılar limandaki gemi bacalarından çıkan kesif duman altında yolcuları gondollerine davet ederler. Salınarak sokaktan gürültüyle ilerleyen tramvayın camlarından, alıngan Doğulu güzelliğini yansıtan kadınlar görünürken, önünden kaçışan insanlar ve havlayan köpekler çizilen tabloya canlılık katar. Dayanılmaz temmuz sıcaklığı altında gürültü, toz duman, küfür ve sokakların gerçek sahipleri köpeklerin sesi birbirine karışır. Genç yaratıcının, büyük şehrin en kalabalık noktalarından birinin kargaşasının yanı sıra, sosyal kutupluluğunu da yakalayarak ustaca tasvir ettiğini görürüz. Bir taraftan, “*Zenginlik, parlutlu saltanat, Doğu şaşaaası, / diğer yandan da sonuna dek yoksulluğun*” çarpıcılığını belirtir. Sanki şair, insan selinin aktığı bu canlı noktaya tuvalini yerleştirmiş bir ressam gibi, attığı kabaca fırça darbeleriyle Osmanlı başkentinin kozmopolitliğini gözlerimizin önüne serer. Bu figürler galerisinde tüm insan tipolojilerini görmek olasıdır. Yaşamında ilk defa büyük şehrin labirentlerine düşen Vazov, şaşkınlığını gizleyemeyerek sanki İmparatorluğun etnik mozaikini ortaya çıkarır:

*İyi yürekli Müslüman,
fodul ve hilekar Rum,
ve korkak Bulgar,
ve dürüst, düzgün Makedon,
ve çalışkan Ermeni,
ve eğitilmiş Frenk,
ve kaba saba Anadolu.
Ve pis, kötü Arnavut,
ve karaborsacı Yahudi,
ve basık burunlu kara Arap,
ve saire, ve saire.*

Ulusal Bulgar edebiyatının ‘patriği’ olarak nitelendirilen İvan Vazov’un ilkin Bilgarska sbirka Dergisi’nde yayımlanan **“Bulgaristan Boğaz’da”** (Bılgariya na Bosfora) yazısında da İstanbul’un hüznüne değinir:

“Pierre Loti bu şehri hüznü bulur. Doğru – bu şehir neşeli değildir. Mağrur mescit ve suskun yüksek minarelerle taçlandırılmış, muhteşem ıssız saraylar ve aralarında kemirilmiş iskelet gibi kadim surların dış gösterdikleri, sayısız mezarların (ki bunlar İstanbul’da büyük yer kapsar) hüznü ve ıssızlığının egemen olduğu ve engin lekeler misali servi ormanlarının koyulaştırdığı eski zamanların esrarengiz, ama artık çürümüş yapılarıyla kaplı tepelerinin görüntüsünde yaşamın neşesi duyumsanmaz. Böyle bir izlenime, birkaç yüzyıldan beri durgunluğun uykusuna dalmış bu şehrin tarihi de katkı sağlar. Muhteşem, ama ne yazık ki cansız bir güzellik. Hayranlık duyarken eziklik de hissediyorsun. Uyuyan şehrin üzerine çökmüş gökyüzü de hüznüdür.”

Şehrin sınırları içindeki sayısız mezarlıklar, servi ağaçları ve cansızlık, yaşam sevincinin yoksunluğu, ilerleme ve gelişme çabalarının eksikliği Vazov'u derinden etkiler. Ona göre, birkaç yüzyıldır İstanbul durgunluğun derin uykusunda uyuşmuştur.

III.4.3. Konstantin Veliçkov (1855–1907)

“İstanbul Soneleri”nin “*Sıcak ve Issız Üsküdar’ın Gölge Dar Sokaklarında...*” (*Niz ulitsite tesni, pılni sıs senki...*) başlıklı XXXVI.sonesinde Konstantin Veliçkov, Çamlıca tepesi yolculuğu sırasında Üsküdar’dan geçerken karşısına çıktığı bir muhaciri konu edinir:

*Sıcak ve ıssız Üsküdar’ın
gölge dar sokaklarında
yoksul bir kızılıcık satıcısı kesti yolumuzu,
“Alınız lütfen, ben muhacirim!” diye.*

Daha sonra Çamlıca doruğuna erişen şair, hayranlık dolu yüreği ve aydın Boğaz kıyılarında parıldayan eşsiz manzaranın büyüüne kapılan gözleriyle, sarhoş olmuşçasına, bu güzelliği yaratan Tanrı önünde diz çökeceği yer arayıp ruhu doymaksızın sınırsız uzaklarda uçarken, aklı Üsküdar’da rastladığı kızılıcık satıcısı yoksul muhacirde kalır ve hüzünlenir.

“İstanbul Soneleri”nde yer alan “*Senin Evladın Değilim, Bizans...*” (*Ne sim tvoy sin, Vizantiyo...*) yapıtında Veliçkov’un hüznü, 15.yüzyılın ortalarında bu şehrin sahne olduğu köklü uygarlık değişiminden kaynaklanır. Kendini Bizans’ın varisi görmemesine rağmen, onun kültürel izlerini taşıyan yıkıntılar kenarından geçerken derin bir hüzne kapılır. Aslında şehrin coğrafyasında bir değişim yoktur, iki

deniz yine burada birleşirler, ama tablonun içeriği değişmiştir. Artık genel manzaraya Bulgar yaratıcıların Doğu kültürü ve İslam'ın bir simgesi olarak algıladıkları serviler egemen olmuştur ve büyük beklenti içinde dışarı çıkan Bizans tekfurı, umut ettiği değişimi göremeyince yeniden mezarına döner:

*Senin evladın değilim, Bizans,
ama her defasında bir zamanlar
gücünün üstün geldiği bu yerlerden geçince
elimde olmadan derin hüzne kapılırım.*

*Burada iki deniz yine dalgalarını birleştiriyor
ve aydın bir sesle senin kıyında yankılanırlar,
ne var ki sarayların süslemez onu. Bugün serviler
oradaki çirkin çöllüğün üzerinde dikilirler.*

*Beş yüzyıl! Ve yazgı seni yıktırdığı
acımasız kurayı değiştirmiyor.
Gece çökünce herhangi bir tekfur*

*hüzünlü yıkıntılardan boşuna doğruluyor
ve alamayınca beklediği müjdeli haberi
hıçkırıklarla yine mezarına dönüyor.*

Sonenin son üçlüğünde sözü edildiği 'beklenen müjdeli haber', şehrin ve Ayasofya'nın yine Hristiyanların eline geçeceği umudu ve inancıyla ilgilidir. Yunan halk türkülerinde olduğu gibi, Bulgar folklorunda da Bizans başkentinin sadece

belirli bir zaman için Türklerin elinde kalacağı, daha sonra Tanrı tarafından yine Hristiyanlara verileceği inancı yaygınca kullanılır.²³⁶

III.4.4. Evgeniya Mars (1877–1945)

Evgeniya Mars'ın, *“İstanbul Gezisi – Yolculuk Notları ve İzlenimleri”* başlıklı yapıtında Osmanlı başkentindeki hüznün kaynağı sokak köpekleri ve her adım başı karşınıza çıkan mezarlıklardır:

“Pis sokakları, bunlarda yatan ve daha sonra şehrin temizlikçileri olduklarını anladığım yara bere içindeki köpek sürülerinden insan iğreniyor.

(...)

Mezarlıkların bu kadar çok yer kapladığı bu şehir parklardan yoksun. Koyu yeşil serviler beyaz taşlı mezarlıkların ayrılmaz arkadaşları.

Daha öğle yemeği vakti gelmediğinden faytoncuya bizi İstanbul sokaklarında gezdirmesini söyledik. Ne var ki, sayısız camisi ve daha da sayısız servili mezarlıklarıyla bunların bizim ilgimizi çekecek bir yanıları yoktu. Şehrin yarısı ev, diğer yarısı ise mezar ve mezarlık. Bunlar ona korkunç bir görüntü veriyor. Ölümün çarlığı her adımda karşına çıkıyor ve ıssız sokaklarda derin bir melankoli çöküyor içinize.”

Şehri kasvetli kılan bir başka etken, kültürel ve eğlence yerlerinden yoksun oluşudur. Başkent'in üzerine çöken hüznün havasının nedenlerinden biri de, içinde bulunduğu politik ve sosyal durumdur:

“Bu tiyatronun dışında Pera’da başka hiçbir eğlence – ne konser, ne varyete, ne de akşam vaktinin hoşça geçirileceği bunlara benzer şeyler yoktur. Bu kısım, Avrupai olmasına rağmen kültür açısından tamamen Türk şehri kalıyor. İnsanların

²³⁶ Fani Angelieva, Mariya Angelieva – “Grtski narodni pesni”, sayfa 181-199, Sofya, 1999.

gideceği yer yok. Aydınlar bu saatleri kahvehanelerde veya kumar bataklıklarında geçiriyor.

Despotizm; kokuşmuşluk ve boşluk getiriyor. Abdülhamit'in doğum günü kutlanırken tüm Boğaz ışık demetleri altında parıldıyor, ama insanlarda heyecan yok. Her şeyin zorlamayla olduğu belli."

Evgeniya Mars'ın İstanbul'u hüznü bir şehir olarak algılamasının başlıca nedeni, önyargılı yaklaşımında ve tarihi gerçekleri kabullenememesinde gizli olduğu ortaya çıkar:

"Kalbimin ta derinlerinden eşsiz konumlu bu yeryüzü cennetinin Avrupalıların elinde kalmadığından çok üzülüyorum."

III.4.5. Atanas Dalçev (1904–1978)

Bazen İstanbul'un hüznü bir şehir olarak algılanmasının kaynağı, yazgının rüzgarlarına kapılarak savrulan kişilerin yitirilen vatanıdır. ***"Küçük Bir İstanbul Mozaiği"***'ni oluşturan fragmanlardan birinde, Dalçev, *"İstanbul göklerine mavi bir mürekkebin yayıldığı, ağaçlarda çocuk narinliği yeşilliğin sürüldüğü ve deniz dalgalarının da yeşile büründüğü bir ilkbahar günü"*, arkadaşıyla beraber Bizans dönemi kalıntısı Binbirdirek Sarnıcı'nı ziyaret eder. Merdivenlerden yer altına kazılmış içme su havuzuna indiklerinde, loş karanlıkta esrarengiz seslerin yükseldiğinin farkına varırlar. Bulgarca konuştuklarını duyduktan sonra onlarla sohbet eden bir göçmen kadın yaşamından kesitler aktarır:

"- Filibe köylerinden bir Türk kadınıym. (...)

Beş yıldır burada çalışıyorum. Karanlıkta geliyor, karanlıkta gidiyorum – diye anlatmaya devam etti o ve arkadaşına dönerek birden hıçkırıklara boğuldu: – Tarlalar hep öyle yeşillenirler mi, Trakya’da güneş hep öyle parıldar mı?’’

Şair ve arkadaşı, kapkara suların egemenliğindeki ve akıtılan gözyaşlarından dolayı tuzlu olduğunu düşündükleri bu yer altı dünyasından dışarı çıkınca şehrin canlılığı ve güzelliğini artık duyumsayamazlar, çünkü gün boyu doğduğu Trakya’nın güneşi ve tarlaları için hüznlenen kıyıya diz çökmüş kadını düşünürler.

SONUÇ

7.yüzyıl sonlarına doğru Slav, Protobulgar ve Trak unsurlarının birleşmesi sonucunda Balkan Yarımadası toprakları üzerine kurulan Bulgar Devleti, özellikle 9.yüzyıl ortalarında Hristiyanlığın kabul edilişinden sonra güçlü komşusu Bizans İmparatorluğu'nun kültürel etkisi altında gelişir. Ancak yeni dinin gereksinimleri için yaratılan Slav-Bulgar alfabesinin ortaya çıkışıyla, Bulgar topraklarında önce tapınım dili olan Yunanca'nın ve genel anlamda Bizantinizmin etkisinin kısıtlanmaya başladığına tanıklık ederiz.

9.yüzyıl ortalarından 18.yüzyılın ikinci yarısına kadar olan uzun dönemi kapsayan Eski Bulgar edebiyatının doruk evrelerinde, Bizans başkentiyle sıkı bağların kurulduğunu ve karşılıklı etkileşimin gerçekleştirildiğini görürüz. İlk yükseliş çağını 9.yüzyılın ikinci yarısı – 10.yüzyılın başlarında yaşayan Eski Bulgar edebiyatının tüm önemli temsilcileri İstanbul'da, özellikle Büyük İmparatorluk Sarayı içinde bulunan Magnaura Yüksek Okulu'nda eğitim görerek antik ve Bizans kültürel geleneklerini özümseme ve ülkesine aktarma olanağını yakalarlar. Bu kişilikler arasında, başta Slav-Bulgar alfabesinin yaratıcısı Konstantin-Kiril Filozof olmak üzere, Bulgar Devleti'ni her açıdan doruğa taşıyan çar Simeon, Eski Bulgar ve genel anlamda Slav edebiyatlarının temellerini oluşturacak nitelikte yapıtlar yaratan Çernorizets Hrabır ile Yoan Ekzarh bulunurlar. Ayrıca, 14.yüzyılın ortalarına doğru İkinci Bulgar Devleti'nin başkenti Tırnova'da oluşturulan ekolün Teodosiy Tırnovski, Evtimiy, Grigoriy Tsamblak, Kiprian gibi temsilcileri Bizans başkentine gelerek, başta Studion ve Aziz Mamant Manastırları olmak üzere, İmparatorluğun dinsel ve düşünsel odaklarının zengin el yazması kütüphanelerinden yararlanmalarının yanı sıra, Sırp ve Rus meslektaşlarıyla etkileşim içine girerler.

15.yüzyıl sonlarında ülkelerinin Osmanlı egemenliğine girmesi, Bulgarların İstanbul'la bağlarını koparmaz, aksine – güçlendirir, çünkü politik anlamda artık onların da başkenti olmuştur. Bağımsızlığını yitirdiğinden dolayı Bulgar kültürü belirli odaklarda canlı tutulmaya ve yaşatılmaya çalışılır. Bunların bazıları Osmanlı'daki karışıklıklar, savaş ve başarısız ayaklanmalar veya Kırcahıllar baskınlarından dolayı Tuna'nın kuzeyine göçen kitlelerin oluşturduğu Braşov, Odessa, Moskova, Bükreş gibi İmparatorluk sınırları dışında konumlu merkezlerdir. Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılması (1826) ve Tanzimat'ın (1839) ilanı gibi toplumsal ve tarihsel olaylar sonucunda İstanbul'a kitlesel boyutlarda yerleşen Bulgar kolonisinin ekonomik potansiyelini yükselterek eğitim, okul ve aydınlanma yolunda yatırım yapmaya başlamasıyla beraber Osmanlı başkenti Uyanış Çağı'nın en büyük ve önemli Bulgar kültür merkezine dönüşür. Burada İmparatorluk içindeki ilk Bulgar gazetesi (Tsarigradski vestnik), ilk dergi (Bilgarski knijitsi) çıkarılmaya başlanır ve 30 yıllık bir kesit içinde 25'in üzerinde gazete ve 5 dergi yayımlanmasının yanı sıra, 509 adet Bulgarca kitap basılır. İstanbul Bulgar basını genelde evrimci, statükonun korunmasından yana tutum takınan, ulusal bağımsızlık dahil olmak üzere tüm sorunların eğitim, okul, aydınlanma, reformlar aracılığıyla elde edilmesi gerektiğini savunur. Başta Petko Slaveykov olmak üzere birçok yazar ve şair İstanbul gazete ve dergilerinin sayfalarını yaratıcılık alanındaki ilk adımlarının tribünü olarak kullanmaya başlarlar. Ancak bunlar, edebiyat konularında paylaştıkları ortak pozisyon, afişe ettikleri ve izledikleri doktrinleri olmamasından dolayı topluluk oluşturamazlar. İlk başlarda amorf bir çoğunluk olmaktan öte gidemeyen ve dağınık yaşayan koloni, daha sonra organize bir güç haline gelir ve Osmanlı başkentinde bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesini başlatır. Bunun yanı sıra, birçok kültür ve

eğitim kurumu ulusal bilincin uyandırılmasını amaçlayan etkinliklerde bulunur. 20 yıllık bir mücadele sonucunda elde edilen kilise bağımsızlığının (1870), ulusal otonomluğa götüren yolun sadece birinci evresi olduğu çok iyi bilinir. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı sonucunda bağımsızlığına kavuşan Bulgaristan, özellikle Bulgar Prenslığı ile Doğu Rumeli'nin birleşmesinden (1885) sonra, sayıları bir ara 50 bine kadar yükseldiği varsayılan Bulgarlar, İstanbul'dan ayrılır ve Osmanlı başkenti artık bunların kültür ve edebiyat merkezi olma özelliğini yitirir.

Bin yılı aşkın bir süreçte Bulgar tarihi ve kültürüyle bu kadar yakınlık içinde bulunmuş dünya şehri İstanbul'un Bulgar edebiyatına yansıması ve izler bırakması doğal bir sonuç olarak algılanması gerekir. Eski Bulgar edebiyatı, özelliklerinden dolayı konumuzla ilgili malzeme sunmaz. İstanbul'un portresi Yeni Bulgar edebiyatı yapıtlarında somutlaşmaya başlar ve doğal olarak, tek yönlü değil, farklı şekilde algılanır ve yorumlanır. Sözü edilen çeşitli bakış açı ve yaklaşımları başlıca dört motif çevresinde derlemek olasıdır. Tüm artı ve eksileri, çekiciliği ve iticiliğiyle, İstanbul, Bulgarların karşılaştıkları ilk kent örneğidir. Bundan dolayı, halen ataerkil değerler ve yaşam biçiminin egemen olduğu yerlerden gelen Bulgar yaratıcılar büyük şehrin kozmopolitliğini algılamakta ve özümsemekte zorlandıklarından dolayı, onu bireyin kalabalıklarda yok olacağı, eriyeceği; kişisel bağımsızlık ve özel dünyaları tehdit eden ve tehlikeler içeren bir "orasi" olarak görürler (Sofroniy Vračanski, Petko Slaveykov, Mihail Macarov). Aynı zamanda İstanbul doğal güzellikleri, tarihsel katmanları ve coğrafi konumunun verdiği ayrıcalıkla gözlerin doyamadığı, Tanrının özenerek yarattığı, ı ışık içinde yüzen bir cennet köşesi olarak tasvir edilir (Petko Slaveykov, İvan Vazov, Elisaveta Bagryana, Konstantin Veliçkov). Boğaz kıyısındaki eşsiz kentin parıltılı görünümü karşısında bazı Bulgar yaratıcılar (Rayko

Jinzifov, Konstantin Veliçkov, Evgeniya Mars) belleklerinde şanlı geçmişlerinden sayfalar canlandırıp tarihsel romantizme kapılarak İstanbul'a gerçekleştirilmemiş bir ölkü yaklaşımında bulunurlar. Yeni Bulgar edebiyatının bazı yapıtlarında çizilen İstanbul tablosunda hüznün ağır bastığına tanık oluruz. Sözü edilen duygunun başlıca kaynağını burada 15.yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen kapsamlı ve köklü uygarlık, kültürel ve dinsel değişim oluşturur.

ÖZET

11 yüzyıllık tarihinin bazı evrelerinde Bulgar edebiyatıyla, Bizans ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul arasında sıkı bağlar kurulur. Bu etkileşim sürecinin doruk noktalarına, Eski Bulgar edebiyatının başlangıç dönemi olan 9., 10. ve ülkenin Osmanlı egemenliğine girmesinden önce 14.yüzyılda; Yeni Bulgar edebiyatında ise 19.yüzyılda erişilir. 9.-10. yüzyılda Konstantin-Kiril Filozof, Simeon, Çernorizets Hrabır, Yoan Ekzarh gibi Bulgar kültür ve yazınında belirleyici roller üstlenen kişilikler Magnaura Yüksek Okulu'nda eğitimleri sırasında, antik çağ ve Bizans geleneklerini özümseyerek, burada edindikleri deneyimi kendi topraklarına taşırlar. Ayrıca, 14.yüzyılın ikinci yarısında başta Teodosiy Tırnovski, Evtimiy, Grigoriy Tsamblak, Kiprian olmak üzere Tırnova Ekolü'nün temsilcileri Bizans başkentinin en önemli dinsel ve düşünsel odağı niteliğindeki Studion Manastırı'nda kalırlar. İstanbul'un Bulgar kültürü ve edebiyatıyla bir sonraki yakınlaşması 19.yüzyılın başlarına rastlar. Sözü edilen yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti en önemli Bulgar kültür ve edebiyat merkezine dönüşür. Sayısal açıdan 50 bine yaklaşan Bulgar kolonisi organize güç haline gelerek burada bağımsız kilise mücadelesini başlatır, ayrıca kültürel ve eğitim kurumları ulusal bilinci canlandırmaya yönelik etkinliklerde bulunurlar, matbaacılık gelişir, Uyanış Çağı'nda çıkarılan gazete ve dergilerin, basılan kitapların üçte birinden fazlası İstanbul kaynaklıdır. Dünya uygarlığının eşsiz şehirleri arasında yer alan ve Bulgar tarihi ve kültürüyle bu denli yakınlık içinde olan İstanbul, Bulgar edebiyatında da yansımaları bulur. Bulgar yaratıcıların İstanbul'u algılayış ve yaklaşımlarının dört motif çevresinde derlenmesi olasıdır. Bulgar yazar ve şairler, İstanbul'u, "burası"nın bir karşısı olarak "orası"; aynı zamanda büyü, gizil, tanrısal bir yer; tarihsel

romantizmi depreştiren gerekleştirilememiş bir lk ve tm eşsizliği içinde hüzünlü duygular uyandıran bir şehir olarak algırlar.

SUMMARY

There is a strong connection between the Bulgarian literature among its more than 11 centuries history and the capital of Byzantium and Ottoman, Istanbul. It is reached the summit of this process which we can describe as interaction in 9th and 10th centuries that are the starting periods of Old Bulgarian literature and before the country enters into the sovereignty of Ottoman in 14th century; as for New Bulgarian literature in 19th century. Some personalities taking on characteristic roles in Bulgarian culture and literature as Konstantin-Kiril Philosopher, Simeon, Chernorizets Hrabir, Yoan Ekzarh carry the experiences they have gained with assimilating the antique era and Byzantium traditions during their educations in Magnaura Academy to their native lands in 9th-10th century. Besides, the representatives of the Tırnovo School, Teodosiy Tırnovski, Evmitiy, Grigoriy Tsamblak, Kiprian coming in the first places stay in the Studion Monastery of which a characteristic is its being the most important religious and intellectual focus of Byzantium's capital in the second half of 14th century. The following closing of Istanbul with Bulgarian culture and literature comes across the 19th century's beginnings. The capital of the Ottoman Empire changes into the most important Bulgarian culture and literature centre towards the middles of the century that is mentioned. Numerically, nearly 50 thousands of Bulgarian colonies start the independent church struggle as becoming an organized power, also cultural and educational institutions do activities aimed at reviving national conscious, operating printing business develops, more than one third

of the newspapers, magazines and books that are published in the Renaissance are originated from Istanbul.

Istanbul, one of the unique cities in world civilization and has such a closeness with Bulgarian history and culture, finds its reflection in Bulgarian literature as well. It is possible to gather the Bulgarian creators' perceptions and approaches of Istanbul around four motifs. Bulgarian authors and poets perceive Istanbul as "there" opposite of "here"; as well as an enchanted, potential, divine place; an ideal, reawakening historical romanticism, that is not realized and a city portraying unhappy feelings in its uniqueness.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Mehmet Türker – “*Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*”, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

Angelov, Dimitir – *Vizantiya i Bulgariya (VII-XIV v.) // Bulgariya v sveta ot drevnostta do naši dni*, tom I, Nauka i izkustvo, Sofya, 1979.

Angelov, Dimitir – *Vizantiya, duhovna kultura*, İdeya, Stara Zagora, 1994.

Angelov, Dimitir – *Vizantiya, političeska istoriya*, İdeya, Stara Zagora, 1994.

Angelov, Petir – *Bulgariya mejdu Rim i Konstantinopol // Ličnostta v istoričeskoto razvitie; Alternativata v istoriyata*, Sveti Kliment Ohridski, Sofya, 1995.

Aytaç, Gürsel – *Genel Edebiyat Bilimi*, Papirüs, İstanbul, 1999.

Balkanlı, Ali Kemal – *Akbaldır Çeşmesi, Tarihi Manzum Hikaye*, Balkanların Sesi, sayfa 6-14, sayı 16, Ankara, 2002.

Bilgarska vizrojdenska poeziya, Bilgarski pisatel, Sofya, 1980.

Bobçev, S.S. – *Zaslugi na Tsarigradskiya pečat v osvoboditelnoto delo s ogled kim slavyanskata ideya*, Sofya, /// Proslava na Osvobodiyelnata voyna 1877–1878, Sofya, 1929.

Borşukov, Georgi – *İstoriya na bulgarskata jurnalistika*, 1844–1877, 1878–1885, Nauka i izkustvo, Sofya, 1976.

Çernokojev, Nikolay – *Srešta na/kray pıtya, ili v pregrıdkata na kamıka. Nesıstoyaloto se vlastvane na çujdenetsa v “İzvorit na Belonogata”*, Bilgarski ezik i literatura, sayı 5, Sofya, 1999.

Dimitrov, Angel – *Bilgarskiyat periodičen pečat v Tsarigrad v usloviyata na osmanskata političeska deystvitelnost*, spisanie İstoričeski pregled, sayı 9, sayfa 17-37, 1991, Sofya.

Dimitrov, Angel – *Bilgarskiyat periodičen pečat v Tsarigrad v usloviyata na osmanskata politiçeska deystvitelnost*, spisanie İstoriçeski pregled, sayı 10, sayfa 21-37, 1991, Sofya.

Dinekov, Petır – *Osnovni çerti na starata bilgarska literatura // İz starata bilgarska literatura*, Bilgarski pisatel, Sofya, 1972.

Donkin, Nanço – *Do Brusa i nazad*, Fakel, Sofya, 1934.

Dragova, Nadejda – *Bolgarskiye kulturnıye tsentriy XVII i naçala XIX veka*, Slavyanskiye kulturnıy i Balkanıy, tom 2, sayfa 16-30, Sofya, 1878.

Ergenç, Leman – *Bulgar Edebiyat Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayın No:378, 1996, Ankara.

Ergenç, Leman – *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Ergenç, Leman – *Petko Raçov Slaveykov'un "Akbalırlının Çeşmesi" Destanı*, Türk Kültürü, sayı 327, Yıl XXVIII, sayfa 40-48, Ankara.

Ergenç, Leman – *Petko Raçov Slaveykov'un "Akbalırlının Çeşmesi" Destanı*, Türk Dili, sayı 327, XXVIII, Ankara.

Galçev, İliya – *Bilgarskata bolnitsa "Evlogiy Georgiev" v Tsarigrad*, çast I, GoreksPres, Sofya, 1999.

Govedarov, İvan – *"Koprivštitsa v svırzka s duhovnoto ni i politiçesko vızrajane"*, Plovdiv, 1921.

Günel, Zeynep – *Senkovski'nin Gözüyle Osmanlı Kültürü ve İstanbul*, Littera Edebiyat Yazıları, cilt 9, Ankara, Aralık 1999.

Gyuzelev, Vasil – *Tsarigrad i bulgarite prez Srednovekovieto (VII-XV v.)*, İstoriçesko bıdeşte, sayı 1, sayfa 3-11, Sofya, 1998.

Gyuzelev, Vasil – *Uçilišta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgariya, XIII-XIV v.*, Sofya, 1985.

Ilarion Makariopolski – mitropolit Turnovski, Sofya, 1925.

İnalcık, Halil – *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezleri Serisi, No:2, Ankara, 1943.

İstoriya na bulgarskata literatura, v 4 toma, tom I, *Starobulgarska literatura*, Bulgarska akademiya na naukite, Sofya, 1962.

İstoriya na bulgarskata literatura, v 4 toma, tom II, *Literatura va Vizrajdaneeto*, Bulgarska akademiya na naukite, Sofya, 1966.

İstoriya na bulgarskata literatura, v 4 toma, tom III, *Bulgarskata literatura ot Osvobojudenieto (1878) do kraya na Pırvata svetovna voyna*, Bulgarska akademiya na naukite, Sofya, 1970.

İstoriya na bulgarskata literatura, v 4 toma, tom IV, *Bulgarskata literatura ot kraya na Pırvata svetovna voyna do Deveti septemvri 1944 godina*, Bulgarska akademiya na naukite, Sofya, 1976.

İvanova, Diana – *Tsarigradskiyat knijoven krig prez III četvırt na XIX vek (s ogled na sotsiolingvistiçnoto mu predstavıyane)*, spisanie Problemi na sotsiolingvistikata, Sofya, 1989.

Jeçev, Tonço – *Bulgarski svetini v Tsarigrad*, Balkani, Sofya.

Jeçev, Tonço – *Bulgarskiyat Velikden ili strastite bulgarski*, Bulgarski pisatel, Sofya, 1992.

Kafesoğlu, İbrahim – *Bulgarların Kökeni*, TKAE, Ankara, 1985.

Koleva, Vanya – “*İzvorit na Belonogata*” na Petko R. Slaveykov i osobenostite na ritualite po posveštenieto, Elektronno spisanie Liternet, 15.11.2002.

- Konstantinov, Georgi – *Stara bulgarska literatura*, Hemus, Sofya, 1942.
- Kosev, Konstantin – *Kratka istoriya na Bulgarskoto vizrajdane*, Prof. Marin Drinov, Sofya, 2001.
- Kuliganov, İ.İ. – *Bolgarskaya literatura IX-XIII vv.*// Oçerki istorii kulturiy slavyan, çast I, sayfa 327-341, İndrik, Moskva, 1996.
- Kuruyazıcı, Hasan; Mete Tapan – *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Bir Yapı Monografisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Lekov, Doço – *Bulgarska vizrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi*, tom I, Nauka i izkustvo, Sofya, 1988.
- Lekov, Doço – *Bulgarska vizrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi*, tom II, Nauka i izkustvo, Sofya, 1988.
- Literaturniy entsiklopedičeskiy slovar*, Moskova, 1987.
- Macar, Elçin – *İstanbul Bulgarları*, Toplumsal Tarih, sayı 9, sayfa 94-97, İstanbul, 2003.
- Macar, Elçin – *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati – Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim, İstanbul, 2002.
- Mevsim, Hüseyin – *Güneşin Bir Çiy Damlasında da Parıldadığı Gibi*, Papirüs, İstanbul, 2004.
- Naçov, Nikola – *Novobulgarskata kniga i pečatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 god.*, Sbornik na Bulgarskata akademiya na naukite, kn.XXV, Sofya, 1919.
- Naçov, Nikola – *Tsarigrad kato kulturen tsentur na bulgarite do 1877 godina*, Sbornik na Bulgarskata akademiya na naukite, kn.XIX, Klon İstoriko-filologičen i Filosofsko-obşestven, Sofya, sayfa 1-205, 1925.

- Nalbantova, Elena – *Obrazit na Odesa i simbolikata na grada v bulgarskata literatura na XIX vek*, Elektronno spisanie Liternet, No:10 (59), 15.10.2004.
- Nikolova, Veska – *Dragan Tsankov, politik na dve epohi*, Znanie, Stara Zagora, 1994.
- Nikolova, Vidka – *“İzvorit na Belonogata” i narodno-pesennata traditsiya*, Rodna reč, sayı 1, 1985, sayfa 8-12, Sofya, 1985.
- Nikolova, Yuliya – *Vizrojdenski urotsi*, Hermes, Plovdiv, 2003.
- Ortaylı, İlber – *Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 1990-1991, cilt XV, sayı 26, sayfa 253-259, Ankara, 1991.
- Panov, Aleksandır – *Teoriya na literaturata*, Sofya, 2000.
- Parahuleva, Velina – *Poemata “İzvorit na Belonogata” kato vizrojdenska srešta na tsivilizatorskite drugosti*, Liternet, 21.07.2002.
- Pavlov, Plamen. İvan Tyutyundjiev – *Bulgarite i osmanskoto zavoevanie (krayat na XII – sredata na XV v.)*, Slovo, Veliko Tırnovo, 1995.
- Penev, Boyan – *İstoriya na novata bulgarska literatura*, v 4 toma, Bilgarski pisatel, Sofya, 1976.
- Petkanova, Donka – *Starobulgarska literatura, çast II (XIII-XVII vek)*, Nauka i izkustvo, Sofya, 1987.
- Petkanova, Donka – *Viprosi na starobulgarskata literatura*, Narodna prosveta, Sofya, 1966.
- Petrosyan, Yu.A. – *Drevniy gorod na beregah Bosfora*, Nauka, Moskva, 1986.
- Petrova, Darina – *Tsarigradskite bilgari*, Mejdunaroden tsentir po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeystviya, Sofya, 2000.

- Ptišta i putešestvenitsi (XIV-XIX vek)*, Bilgarski pisatel, Sofya, 1982.
- Proslava na Osvoboditelnata vojna 1877–1878*, Rusko-bilgarski sbornik, Sofya, 1929.
- Radev, Simeon – *Ranni spomeni*, Strelets, Sofya, 1994.
- Reçnik na bilgarskata literatura*, v 3 toma, İzdatelstvo na Bilgarskata akademiya na naukite, Sofya, 1976–1982.
- Reçnik na literaturnite termini*, Nauka i izkustvo, Sofya, 1980.
- Samodurova, Z.G. – *Rol vizantiyskoy şkolıy v organizatsii sistemıy obuçeniya v okrujayuşçih imperiyu stranah v VII-XII vv. // Vizantiya mejdu Zapadom i Vostokom*, Aleteya, Sankt Peterburg, 1999.
- Sarandev, İvan – *Elisaveta Bagryana. Literaturni anketi*, Hristo G. Danov, 1990, Plovdiv.
- Sestrimski, İvan – *Vizrojdenski knijovnitsi*, Zelena vilna, Sofya, 1999.
- Slaveykov, Petko R. – *Poeziya, publitsistika*, Slovo, Veliko Tırnovo, 2000.
- Slaveykov, Petko R. – *Sıçineniya*, Bilgarski pisatel, Sofya, 1974.
- Spasov, Liudmil – *Problemi na novata bilgarska istoriya, çast I, Bilgarsko vizrajđane*, Plovdiv, 2001.
- Stoyanova, Kristiana – *Starobilgarska literatura*, Kompas, Varna, 1991.
- Şentürk, Hüdai – *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Taçeva, Elena – *Braşovskata grupa v krigovete na rannovizrojdenskata literatura // Veçnite strasti bilgarski. Poçit kım Tonço Jeçev*, Sofya, 2004.
- Taçeva-Bumbarova, Elena – *Sviştovskiyat literaturnen krıg v istoriyata na bilgarskata vizrojdenska literatura*, Blagoevgrad, 2002.

- Temelski, Hristo – *Bilgarskata svetinya na Zlatniya rog*, PİK, Veliko Tırnovο, 1998.
- Tırnovska knijovna škola, antologiya*, Sveti Kliment Ohridski, Sofya, 1996.
- Tonov, Angel – “*Tsarigradski soneti*” na Konstantin Veliçkov i “*Krimski soneti*” na Adam Mitskeviç // Slavistiçni prouçvaniya, t. III, sayfa 321-332, Veliko Tırnovο, 1978.
- Topalov, Kiril – *Problemi na bilgarskaya vizrojdenska literatura*, Nauka i izkustvo, Sofya, 1983.
- Veliçkov, Konstantin – *İzbrani proizvedeniya, v dva toma*, Bilgarski pisatel, 1966, Sofya.
- Vilçev, Veliçkov – *İvan Vazov – jiznen i tvorçeski pıt*, BAN, Sofya, 1968.
- Vizrojdenski stranitsi, Antologiya*, tom I, Bilgarski pisatel, Sofya, 1969.
- Vraçanski, Sofroniy – *Jitie i stradaniya*, Slovo, Veliko Tırnovο, 2001.
- Za literaturnite janrove prez Bilgarskoto vizrajane*, Bilgarska akademiya na naukite, 1979, Sofya.
- Zafer, Zeynep – “*Rumeli’de Kırçalı Faaliyeti ve A.S.Puşkin’in ‘Kırçalı’ Adlı Öyküsü*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı 13, Ankara, Bahar 2002.
- Zarev, Panteley – *Panorama na bilgarskata literatura*, tom I, Nauka i izkustvo, Sofya, 1969.